

260830

Minerva

1830.

Opto tibi vultum multa et præclara minantis.

HORAT.

MÁSODIK KÖTET.

à Bécsi Kör. Int.

PRAY GYÖRGY

MAGYAR LIVIUS

SZÜLETETT 1725. éⁿ SEPTEMBER 11. k^{én}
MEGHÓLT PESTEN 1801. éⁿ SEPTEMBER 25. k^{án}

FELSŐ MAGYAR-ORSZÁGI
MINERVA.

NEMZETI
FOLYÓ-ÍRÁS.

Hatodik évi Folyamat.

1830.

MÁSODIK KÖTET,
APRILISZ, MÁJUSZ, JUNIUSZ.

A' Felséges Kir. Magyar Helytartó-Tanács' kegyes engedelmével.

KASSÁN,

ELLINGER ISTVÁN' CS. KIR. PRIV. KÖNYVNYOMTATÓ'
ÉS ÁROS' BETŰIVEL 'S KÖLTSÉGEIN.

260830

Él Magyar, áll Buda még!

KISFALUDY KÁROLY.

F O G L A L A T.

Práy György, Magyar Történet-író.

Negyedik Füzet. — Aprilisz.

1. Bléda vagy Buda halála. - - - -	17
2. Attila 's Theodósz' Követségei. (<i>Némethy Pál.</i>)	19
3. Egy két szó a' Nevelésről. (<i>Staut Jó'sef, Főhadnagy.</i>)	44
4. Hadi Történetek. (<i>Főhadnagy Kiss Károly.</i>) -	49
5. Bacó' Értekezései külömbféle tárgyakról. (<i>S. K. J.</i>)	64
6. A' hangoztató Mód (Lautir-Methode). (<i>Szepesdi Kiss János, Bécsben.</i>) - - - -	70

Ötödik Füzet. — Májusz.

7. Lidércz, sárkány, tüzes-golyóbis, lámpás, ugró-kecske az Égen: Meteorok', futó- 's szakálos csillagok' tünetjei, új magyarázás szerént. (<i>Dóhovits Basilius.</i>) - - - -	81
8. Polykletus' útazása, vagy Római Levelek. Huszonegyedik Levél. Polyklet Krantorhoz. (<i>S. K. J.</i>)	102
9. Bathurst Ánglus Kis-aszszonynak gyászos halála. (<i>Edvi Illés Pál.</i>) - - - -	117
10. A' hajdani Keresztyén-Egyháznak néhány fenyítékjei, rendszabásai a' ruházkodás eránt. (<i>Edvi Illés Pál.</i>)	121
11. A' Búzasi és Mehádiai Fördők. Levelekben. Makári György Barátjához. (<i>Debreczeni Bárány Ágoston.</i>)	128
12. Gróf Széchenyi Istvánnak a' Magyar Hazából 1817. (Palóczi Horváth Ádám' kéziratiból közli <i>Fenyéry Gyula.</i>) - - - -	154
13. A' Váromladék. (<i>Pechata Károly.</i>) - - - -	156
Népdalok. (<i>Szalay Benjámín.</i>) - - - -	159

14. A' házi Nevelőkről. (<i>Szepesdi Kiss János Bécsben.</i>)	161
15. A' Monomániáról, Szabadságtalanságról és Nekitula- lajdoníthatóságról (<i>Imputabilitas</i>) Hufeland K. W. által, egy Nevezetlenek ezen tárgyról való ítéle- tével együtt. - - - - -	174
16. Válogatott Darabok az Ánglus Szemléből, Időnkre 's Hazánkra alkalmaztatva, (<i>egy Társaság által.</i>)	188
17. Nemes Neograd Vármegye' hasznos Intézetje. (<i>Közlő egy Megyéjét forrón szerető Hazafi.</i>) - -	197
18. Külföldi Írók' értekezései a' Franczia nyelv' közön- séges elterjedése' okairól. - - - -	207
19. A' szoptató dajkák ellen. - - - -	219
20. Az Orvosok' Charlattanismusáról. Töredéke egy Le- vélnek, mellyet egy híres Doctor irt Barátjához. (<i>S. K. J.</i>) - - - - -	233
21. Magyar Káptalani Régiség. (<i>Közlő Fenyéry Gyula.</i>)	238
22. Millyen volt a' német Nyelv Nagy Károly idejében? (<i>Edvi Illés Pál.</i>) - - - - -	240

PRÁY GYÖRGY,

Magyar Livius.

Kétség kívül a' Magyar-országi leghíresebb Historiagraphusok' száma közé tartozik Práy György. Született 1723-ban Sept. 11-kén Érsek-Újváron Nyitra Vármegyében. Szüléi katonák voltak. Sokan azt hitték, hogy Po'sonyban született, annál inkább; mert magát sokszor Po'sonyinak nevezte. Valóban úgy-is tetszik, hogy ő Po'sonyt, mint születése helyét úgy tekintette, és hogy azt születése városának nevezhette, igen örült; hanem az onnan volt, mert ő gyermekségétől fogva Po'sonyban nevedett.

Kisdéd korától fogva a' Po'sonyi iskolában nevedett, ős tanuló társai között igen megkülönböztette magát. Életének 17-ik esztendejében 1740-ben a' Jésuiták közé állott, kik ekkor legjobban virágoztak, és Sz. Annánál a' Novitziátusban Bécsben két esztendőig.

volt. Philosophiai pályáját Nagy-Szombatban végezte-el. A' Rend' Előjárói, kiknek felvívígázások alatt tanult, figyelemmel tartották őt, látván előre azt, hogy belőlle egykor nagy ember fogna lenni; elküldék tehát mint ügyes tagot különböző helyekre az alsó iskolák' tanítására, ú. m. Pécsre, Nagy-Váradra, Rosnyóra és Trencsinbe. Práy az ifjúságot nagy előmenetellel tanította; a' felőlle való várakozásnak megfelelt, és paedagogika ismérteinek szép jeleit adta. Trencsinből Nagy-Szombatba hívták a' Poesis' tanítására; azonban teljes erővel a' Papi hivatatra készült, azért szükséges volt, hogy a' theologicus cursust-is elvégezze; ebből a' célból Egerbe ment, hol ott a' szükséges és jeles examentet megtévén, a' Papi méltóságra méltónak találtatott, és a' felszenteltetésre-is 1758-ban Győrbe ment, hol ott az ifjú Clérust a' szép tudományokban dítséretesen tanította, és itt tette-le a' negyedik fogadást, és itt vevődött-bé a' Rendnek nagyobb tagjai közé, mellyel néki-is minden kívánságai bétellyesedtek.

1759-ben Bécsbe ment a' Theresianumba, és itt az ő lelke egészen más célra fordult; mint a' Poésisnek Professora, és két Salm Hercegeknek nevelőjök, megismerkedett a' híres P. Erasmus Fröhlichel, és ez a' férjfiú volt az, a' ki Práynak nagy talentomait csudálván, annak nagy elméjét bizonyos tárgyakra tette figyelmetessé, a' mellyekben ő egész világi életében, elméjének számára elegendő eledelt 's tápláltatást talált. Ekkor gerjedt-fel benne a' História eránt való nagy szeretet és indulat, és attól a' pillantattól fogva a' históriai

tudományok lettek az ő kedves Músái, 's azoknak tanulásokra adta magát. Álhatatosan feltette magában, hogy ezt a' szélesen kiterjedő tudományt vi'ssgálja és tanulja minden erejéből; 's ekkor vetett fundamentomot annak a' nagy hírnek, mellyet ő mint Históriairó Magyar-országban szerzett magának. Fröhlich, ki ezen feltételnek nagyon örült, bízatta őt, és a' homályos setétség borított történeteknek felkeresésekre neki bátorítván, úgy készítette Práy nagy munkával legelső Históriaját ilyen czim alatt: *Annales veteres Hunnorum, Avarrum et Hungarorum.*

Most már Bécsben a' legszebb esztendeit élte az ő tudós barátjának oldala mellett, ki mint jóltévő Mentor néki a' történetek' írásai-ban segedelmeskedő kezeket nyújtott. A' Históriainak ezen buzgó barátja, szívesen megmaradt volna ekkori állapotjában; de másként tetszett azt az ő Rendje' Előljáróinak végezni, kiknek engedelmeskedni szentül megfogadta. Práyt Bécsből visszahívták, és a' Nagy-Szombati Universitásba, hogy ott a' Papi Ékesszóllással, és a' Polémikával (mellyet a' Jésuiták excentrikus szorgalommal tanítottak) esmerkedjen meg. Az ő csendes vi'sgálódásának körében megháborított Práy, szomorúan vett búcsút szíve' fele barátjától, és rendeltetésének helyére elköltözött, holott az említett tudományokra már többé ő magát nem fordíthatta, melyekben a' Jésuiták' igyekezetöknek czélpontjok állani látszott, sóhajtozott — kedves feltételeiben megakadályoztatván — Pannóniának titkos rejtekjeit felfedezni, ennek vitéz fíjainak nagy tetteiket leírni kívánó szép igyeke-

zetei könnyes szemei elől eltűntek mint a' reggeli vékony köd. Azután ő Nagy-Szombatból Budára küldődött, hol-is az Akadémiában, a' Morál-Theológiából leczkéket adott. Hanem az ő helyével nem volt tökéletesen megelégedve, sőt kötelességének terhe őt keményen nyomta, mellyel Rendjének géniusa az ő vállaira nehézkedett. Leginkább pedig azon búszult, hogy az ő kedves foglalatosságának a' Hazai-Históriának széles mezeibe való szabad kinézéseinek horizonjait setéség borította-bé. A' nemes szívében forró buzgóság égvén, e' részben-is a' Magyar Literatúrának egy állandó oszlopot kívánt emelni. Csak a' történetek' vizsgálódásaiban találhatván eledelt az ő elméje, mind addig nem nyughatott, míg azt a' forró kívánságot magában megkellett fojtania. Végre midőn többé entuziasmusának, és a' História eránt viseltető forró indulatjának ellenek nem álhatott, Hazája eránt való gerjedelmei, mellynek mezein született, és fiai közé a' gondviselés által számláltatott, erőt vévén többi indulatjain; a' Rend' Előljáróinak felfedezte azt és szabadon kivallotta, mire légyen néki különös hajlandósága. A' derék férjfiak igazságosak voltak ő eránta, a' ki nekik kedves ideáit kinyilatkoztatta, és magok bévezették őt a' Mú'sáknak kívánatos Édenjekbe, a' Rendnek némelly kötelességei alól feloldozták, és a' historiai tudományoknak széles mezeibe bebocsátották, mellyen a' fáradhatatlan semmi akadályoktól meg-nem rémült, sőt látván historiai vizsgálódásainak gyümöltseit, minden lehető kútfejekkel és forrásokkal segítették, valamellyekre csak a' valódi és gyökeres História-írónak szüksége legyen.

A' jó Práy már most saját elementumában volt, és leírhatatlan szorgalommal, határtalan buzgósággal 's tûréssel folytatta kedves foglalatosságát. A' Krónikákból és Diplomákból egész foliántokat leírtt saját kezeivel; hanem fájdalom! egy borzasztó catastrophe fenyegette hírét és csendességét. Eddig volt nyugalma életének hirtelen félbeszakadt. 1773-ban a' Jesuiták' Rendje fontos és világszerte esmeretes okokból eltöröltetett, melly miatt Prayra is sok nyomorúság és bánat szállott. A' Rendnek gazdag jószágai a' Státus' javára fordítódván, annak számos tagjainak kezeiből ki- és elvevődtek, és azok többnyire pensiót kaptak. Práy holnaponként csak 16 forintokat kapott, melly az ő életének fenntartására nem volt elegendő, — vas keménységgel állott-ki sok terhes szenvedéseket, mellyek könnyek-záporait facsarták-ki bánatos szemeiből. Hanem az ő álhatatos nagy lelkét semmi el-nem csüggeszthette, ennek a' Músák' igaz barátjának szívéből a' tudományok eránt való gerjedezését semmi ki-nem olthatta. A' legnagyobb szükségeknek üldözéseivel küszködven-is, feltételének végre hajtásában alább nem hagyott; szüntelen dolgozott 's munkálódott, és ez által megmutatta, hogy a' tudományos Zseni nagy embereket, a' mi sublunáris földünknek szenvedésekkel rakott völgyeiben semmi el-nem ronthatja. Ő, a' tudományoknak barátságos géniusa, ki az ő álhatatos tisztelőit jutalom nélkül borostyán zöld koszorúkkal tellyes templomának pítvariból soha sem botsátja-ki, megmentette a' mi jeles Práyunkat-is, kit a' gondoknak tekergődző örvényében, az ő sorsának borzasztó orkánja tekergetett. Esmerete-

sek voltak a' Magyar Hazában tudós munkái, mellyeket az ő veréjtékének cseppjei között dolgozott, és találtattak emberszerető jólté-
vők, kik ő hozzá szükségének idején közeli-
tettek; sőt a' szorgalmatos Práy a' Császári
Fővárosban Bécsben-is esméretessé lett, eljut-
ván oda az ő munkásságának és nagy hazafiú-
ságának 's érdemeinek híre. Legelőbb-is a'
halhatatlan Császárné Királyné, Mária Theresia
veté kegyelmes szemeit a' szenvedő és szűkül-
ködő Tudósra, esztendei pensióját 400 forin-
tokra emelte, és Királyi Historikusnak nevez-
te-ki; és így szabadult-ki a' szükségnek vas
karjai közül, hálát adván a' Mennyei Fő-
gondviselésnek, ki az övéit soha el-nem hagy-
ja. Nem sokára ismét egy ember-barát zörge-
tett az ő ajtaján, Hédervári Gróf Viczay Mi-
hály, ennek a' nagy embernek szörnyű sokat
köszönhetett Práy; mert ez az ő legnagyobb
és leghatalmasabb Maecenásai közül való volt.
Véghetetlen adakozó és bőv kezű volt ez a'
nemesszívű Gróf a' szükséggel küszködő eránt,
és nevezetes figyelme, mellyel a' fáradhatat-
lant a' történeteknek terhes vi'sgálásira fel-
tüzelte. Práynak külső állapotja már most
megjobbult, és sorsának kedvezőbb csillaga
tetszvéen-fel az égen, elérte az 1784-dik eszten-
dőt, a' midőn őt II-dik Jó'sef Császár 800 forint
fizetéssel a' Pesti Universitásnál Bibliotheká-
riussá tette. A' rendes hivatal által élesztet-
vén, és a' háládatosságnak gerjedelmeitől-is
gyúlasztatván, igyekezett az ő Monárchájának
háza eránt magát különösen érdemesíteni. Ezen
célból készített egy Historiai Értekezést,
mellyben a' Magyar Koronának részére, annak
szent jussai gyökeresen ki voltak magyarázva.

Jó'sef Császár ennek a Tudósnak hazafiúságát nagyra becsülvén, szorgalmatosságáért eszteni-dei rendes fizetéséhez, még 400 forint pótlást rendelt. Már most a' szegénység' erős kötelei-ből ki-fejtekezödvén, a' kétségbe-esettnek álla-potjából az életnek gyönyörű mezejére lé-pett-ki. II-dik Leopold Császár pedig hazafiú-ságát még inkább megakarván jutalmaztatni, 1790-ben a' Nagy-Váradi Káptalanban Kano-nokká tette. Práy tehát ismét gyönyörűbb kiességű mezejére jutott az életnek, hanem míg a' békesség palma-ágának megfrissítő ár-nyékába juthatott, sokat kellett nékie a' töb-bi halandóknak példájok szerint, az életnek szelveszes háborúi között szenvednie. Most már a' csendes életnek megalégítő kebelében, a' hírnek legmagasabb pontjára emelkedett, a' hová csak valamelly Író, Hazája eránt való sok érdemei által kapaszkodhat. Mint Histo-riographus a' Magyar Históriát éles elmével, és világos béléatással adta-elő, mint illet az az ő életének szakaszában, azt sok képtelen-ségektől, helytelenségektől, és régi ősi Ma-gyar Eleink' nagy tetteinek hamis előadásai-tól megtisztogatta. Nagy világosságot terjesz-tett ő el a' Magyar Históriában, és szép az az epokha, mellyet abban előadásai, magyará-zatai, világosításai, és sok homályosságok-nak felfedezései tesznek. Azon megvilágoso-dásoknak evolúzióiban, mellyek a' Magya-rok' történeteiben a' XVIII-dik századnak utolsó felében történtek, kétség kívül Práy vett leg-több részt. Bámúlásra méltó buzgóság és türes az, mellyel a' Magyar Históriában, a' ho-mályosokat és bizonytalanokat a' régiségekből felkereste és bizonyos igazságokká tette. Szá-

mos Abbátziák és Prépostságok köszönhetik az ő szorgalmának az ő lételökét, a' mellyek századoktól fogva feledékenységben heverték esméretlenül. Ez által magának nagy érdemet szerzett, és az ő törekedéseinek jutalmául, mellyeket ezen terhes foglalatosságokra fordított, megajándékozta őt most dicsőségesen országló Császár és Király I. Ferencz, egy ő általa feltalált, tudniillik a' Tormowai Sz. Szűz Mária Abbátiával. Sok hasznait vette ő a' Hazai Históriai széles tudományjának. Melly fundamentomosan beszélhetett ő az Ekklé'siának vagy Státusnak 's Politikának hasznaira sok gyűlésekben! minden beszédjeiből, a' mellyek az említett tárgyakat illették, kitetszett ennek a' széles tudományú nagy Historiographusnak nagy elméje. Leginkább az 1790-ki Ország-gyűlésen mutatta-ki magát e' részben, a' mellyen ő mint a' Nagy-Váradi Káptalan-nak Küldöttje úgy jelent-meg. Mindenek bámulták ennek a' nagy Historikusnak fundamentomos okoskodásait a' Státusnak szövevényes dolgaiban, mellyeket néki a' Históriának géniusa sugárlott vala.

Práy mint Historiographus termékeny elméjű Író volt, ki a' Magyar Históriának legfontosabb tárgyait nagy krisissel fejtegette. Az ő írásának módja vagy stylusa virágzó, szép, tiszta, correct és igen kellemetes. Ő a' deák nyelvet tökéletesen tudta, és abban magát igen szépen kitudta fejezni. A' már említett munkákon kívül írt még Annales Regni Hungariae 5 Darabban. A' Hunnoknak, Avaroknak és Magyaroknak Annalisaikhoz Supplementumokat; egy Historico-Critica ér-

tekeződést a' Magyarok' első Királyának Sz. Istvánnak jobb kezéről. Egy Historico-Critica munkát a' Magyarok' Szent Királyairól Lászlóról és Salamonról, és a' Magyarok Sz. Hercegjéről Imréről; egy Specimen Hierarchiae Hungaricae; egy Judex Librorum rariorum Bibliothecae Regiae Universitatis Budensis két Darabokban 's a' t. Legnevezetesebb munkája a' Magyar Királyokról írtt Históriája, melly három Darabokban jött-ki; ebben az ő históriai nagy, mély és éles elméjét egészen kimutatta és megbizonyította.

Kéziratban-is maradtak sok fontos és drék munkái, a' mellyek most mint drága kincsek a' Magyar Nemzeti-Museumban találtnak, mivel azokat a' Pesti Universitas Bibliothekáriusa Schönvisner István Úr, (kinek-is Práy minden 1784-től fogva készült kéziratjait hagyta Testamentomban), Ó Cs. Kir. Fő-Hercegségének az Ország Palatinusának adta, a' ki azokat mint a' tudományoknak és Tudósoknak nagy becsülőjök és pártfogójök, bírni kívánta. Hasonlíthatatlan kincsek nyugszanak kétség kívül ezen papirosain.

Práynak mint nagy híru nevű Historiographusnak, rosz akarói, és sok fáradság által nyert babérjának irígyei-is voltak, kik vele az ő históriai deductióiban megeggyezni nem akartak, és sokaknak sok nem tetszett abból a' mit írtt. Sok irígyek kezeikbe kapván az ő írásait, megrázták és csóválták bölökó fejököt, és tudós viadalra hívták-ki, de abban a' talpig tudós Práy magát vitézül védelmezte. Fő vetélkedői, kik az ő szép hí-

rét homályosítani kívánták a' kegyes Iskolák-ból való Atyák Desericius és Cetto, és Nagy-Váradi Kanonok Gánóczi Antal voltak. Ezen vetélkedés' alkalmával sok szép tudós leveleket és értekezéseket adott-ki a' vetélkedői' számokra, mellyekben nagy históriai tudományát szépen megmutatta.

Práy nem csak Magyar, hanem külső Országokban-is nagy becsben és hírben volt. Német-orzágnak leghíresebb Történet-írói becsülték őt. Ama' híres Udvari Tanácsos Schlötzer Ágoston Lajos, Göttingai Historiographus, a' kit a' világ becsült, azt mondta; ő csak azt kíváná, hogy az ő illyen című munkáját: *Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vagy az Erdélyi Németek' Históriája, a' tudós Práy ítelné-meg Magyar-orzágon; ez olyan mondás, melly Práynak nagy becsületére szolgál, és az ő sírja felett álló pyamisra legillendőbb felírás, a' melly azon arany betűkkel örökké fog tündökleni. Egy más külső Orzági híres História-író, a' ki egykor a' Lipsiai Universitásban tanított, azt mondta Práyról egy levelében Severini János Magyar História-íróhoz szólóban: Nincs senki, a' ki olly bátran behatna a' História-nak homályos rejtekjeibe, mint Práy György, az az Annálistoknak híres Szerzőjök és a' Magyar Tudósoknak legnagyobb ékességök. Az ő minden munkái nagy szorgalmatosságnak és gondosságnak bélyegét viselik magokon, az ő helyes históriai szép ízlésével és írása módjával együtt. Kivált a' Nemzetek' eredetének kifejtésében fundamentomos és erős ő. Valóban tudta-is azt Práy, mi a' História-ban leg-

erősebb és legnehezebb dolog, t. i. „a' homályt elűzni és megvilágosítani, a' régi elavúltakat megújítani, az újjaknak kellemet és kedvességet szerezni.” Gyönyörű szavak, a' mellyek halhatatlan hírének felséges dicséretét szüntelen hirdetik.

A' külföldi Tudósokon kívül a' külföldi Udvarok-is becsülték őt érdemeiért. Midőn 1787-dikben Krimm félsziget az Orosz hatalom alá esett, a' melly factum sok Költőket mozgásba hozott, a' Práy Poétai erei-is felhevültek. Készített egy szerbus versezetet, nevezetes históriai jegyzetekkel felkészítve, ilyen cím alatt: „Taurica juri Russico asserta”, mellyet ő a' halhatatlan Orosz Császárnénak II-dik Katalinnak nagy tisztelettel ajánlott. A' felséges Császárné, poétai szép gerjedelmeire érzékenyen megindulván, egy nagy arany emlékpénzel megajándékozta őt, mellynek egyik oldalán a' Császárné' képe, a' másikon Krimm félszigete volt.

Práynak jeles erköltsi karaktere volt, mellyre az ő számtalan szenvedéseinél fogva gyakran megivott keserű poharai nem keveset tevének; szelídség, emberség, nyájasság, alázatosság valának az ő tulajdonai; a' vidámokkal jó kedvű, az örülőkkel örvendező volt ő, a' mellett igen hűséges és nyájas barát, kivált Windisch és Kornides igen jó baráti voltak. Azokat pedig, a' kik az ő szívének indulatjaival, és elméjének productumaival élni nem kívántak, magától még jobban és önként elidegenítette. Gondolkozása módja igen liberális volt. A' másként gondolkozókat és

cselekvőket soha sem betsmérlette ő és nem kisebbítette szer felett. A' legfőbb grádusban toleráns volt. A' pallérozott megvilágosodott, békesség és egygyesség szerető Práy halgatott, és kit kit szokott útján jární békével engedett, a' mellyet az a' maga boldogságára vezetőnek lenni vélt, vagy választott.

Ezen fedhetetlen tiszta életű férjfi szép időt ért. Épen 79-dik esztendejébe lépett, midőn őt a' halál, hideg karjaival megragadván, az elhúnytak mezeire általvitte. Vídám és az egek-re kiterjesztett szemekkel áldotta-meg Pesten 1801-ben Sept. 23-án e' földnek vólgyeit.

1.

Bléda vagy Buda halála.

Attila és Bléda Mundzuk' fiai, atyjoktól 's ennek vitéz testvéreitől Uptár és Ruhától merész csatákba gyakorlott katonáikkal Étziusz' ösztönözésére a' fényűzés, fajtalanság 's elpuhulás miatt süllyedező Olasz - Országba rontanak. Megalázva esdekel békességért a' hajdan kevély Róma, 's Attila' győzedelmes csoportjait, gazdagon megajándékozva veszi visszamenetelre.

Csak hamar Theodósz Bizánczi Császár ellen vezetik alig pihent seregeiket a' testvérek. Hódol nekik az elfajúlt 's kényelt Görögség, és örömmel fogadja az Attilától szabott, de fertelmes béke' pontjait. Kincsekkel terhelve jönnek vissza új diadalt fűzött vitézeink, kiktől Attila, mennél érzékenyebben gyengítette 's alázta kelet' Urát, mennél hűségesebben gyámolította az álhatatlanságában álhatatos szerencse az ő merész feltételeit, mennél magassabbra emelte győzödelmeivel nyert tisztelete vitéz alattvalóinak szívöket; annál szorosabb engedelmességet, annál határozatlanabb hatalmat kívánt parancsainak 's rendeléseinek telyesítésökben. Az igazgatásnak ezen nemét adta testvérenek-is sinórmértékül, kire Felső- és Alsó- Pannóniát bízta egész a' Tiszáig. —

A' római hadifoglyok' sokasága lassanként behatott elkerülhetetlenül a' Hunnok' gondolkozásaikra, hajlandóságaikra 's erkölceikre. Ezen idegenek' haszontalanabb csoportja nem elégedett-meg Attilával. Szelídebb, nyájásabb 's hajlékonyabb volt Bléda, állapotott, komoly testvérénél. A' foglyok tehát azt gondolták, hogy sokkal kevesebbet rettegetne vólt Hazájok a' Hunnoktól, mint eddig, ha a' harcz 's munka került Bléda bírna egyedül a' főhatalommal. A' Rómaiaknak illy gondolatokból eredett kedvetlenségök 's Attilával való meg nem elégedésök csak hamar elharapózkodott Uraik' szíveikbe-is. Néhány békételen hadak (Stämme) összeszűrék a' levet, Blédát Önuuralkodójoknak kiálták 's támadásra készteték, hogy szoros kérelhetetlen bátyjától ragadná-ki a' közös kormányt. Attila leghűségesebb harczolóit küldi ellene; ezen vitézek' hajlandóságokra, erejekre 's szerencsésekre bízza közte 's szeretett öccse közt fel nem osztott Kormányhatalom méltóságának és jogának (Recht) elhatározását, bírálását. Bléda a' csatapiaczon marad, követői pedig a' gondolatlanul felhagyított Uralkodó' kegyelmére 's nagylelkűségére bízzák további állapotjokat.

Történeti emberítélőink Öcsegyilkosnak vádolják Attilánkat, ítéletöket 's vádjokat Akitániai Proszper, Tiro Proszper, Gróf Marcellin, Jornandesz, és ezen írók imádóiknak irományaikon 's hagyományaikon alapítván, kiknél Nyugoton Konstantin uralkodásától fogva semmi különös és ritka dolog sem vólt a' testvér 's alattomos gyilkosság, és kiknek elég okok vólt büntetőjökre, Attilára minden kigondolható gonoszt a' legvadabb emberi ér-

zéssel ellenkező tettet mázolni 's költeni. A' Görög Írók semmit sem tudnak ezen fertelmes cselekedetről, átaljába véve semmit sem írnak ezen borzasztó tettről; maga Priszkus, ki ez időben élt, ki személyesen ösmerte Attilát, kit Bléda özvegye igen nyájasan fogadott 's vendégelt, kinek oly gyakran lenne alkalma Bléda meggyilkoltatásáról beszélni hagyományaiiban, — némán halgat ezen különbben el nem halgatható történetről. A' feljebb érintettem gyakran meséző Írók e' mellet meg nem egyeznek egymással Bléda megöletésének okában. Szóval azoknak egyetlen egyike sem elégséges annak bemutatására, hogy testvéröccsét ölette vagy épen ölte volna meg e' nagy Királyunk, kinek bélyegében az igazságszeretet tündökle 's ragyoga szüntelen. Leghihetőbb az, hogy, vagy mint az igazság áldozatja, vagy mint a' támadás kényszerített részese múltt-ki Bléda földünkről a' csatapiacon. Életben maradt Pártosait büntetlen hagyta az alattvalóit forrón szerető 's csupán nyakas ellenségeit gyűlölő Attila; — szabadságokat határozta csak szorosabbra; gyakrabban és érzékenyebben büntetvén a' rend 's fenyték, mint tulajdon személyét érdeklő kicsapongásait Népeinek.

2.

Attila' 's Theodósz' követségei.

Görög-Országra rohan pihent seregével a' csatákat kedvelt Attila, már Konstantinápoly

gőgös kapuinál nyargal győzedelmes Vitézeivel. A' Gothok és Gepidák Theodósz ajánlékától 's ígéreteitől fellovaltatta pártot ütöttek Hunn Uraik ellen; ezen gonosz inger' büntetésére nyomula Maczedónián és Thesszálián keresztül a' Thermopylei szorosig Attilánk, vitézei dühének tévén-ki az egész bájoló környéket, — csupán a' hajdani Görög vitézség' dicső emlékeit óltalmazza-meg.

Ez alatt a' fekete tenger szomszédjaiban tanyázó Akaczirok' hada (Stamm) szabadságra törekszik; Theodósz kapván az új alkalmatosságon frigyét köt mindenünnen öszszekeresett drágakövei 's kincsei segedelmökkel ezen Pártosokkal-is Attila ellen. Karidach Vezérjek adta e' kötést a' győzedelmesnek tudtára, épen, mikor Konstántzinápoly' lerontására indulna az elpusztult Görög-Ország megalázott környékeiből. Letévén eltökélt szándékáról új készülétekre siet Pannóniába, honnan a' fekete tengerhez elsőszülöttjét Ellákot 's meghitt barátját Onegeszt küldi gyakorlott seregekkel. Meghódították ezek csak hamar a' pártos Akaczirokat, és Ellák rendeltetett közikbe teljes hatalmú Királynak. —

Rettegett ekkor Konstántzinápoly, félte a' megharagított Hunn boszszúját. Theodósz' kedvencei fényes követséget javasoltak elkényelt Császárnak, melly a' vitéznek enyészettel fenyegető feltételeit továbbra halaszsa, 's ajánlékok által szelidítse, csillapítsa méltó haragját. — Attilának Görög tisztelői tudtára adák a' félénk szándékot. Megelőzi ezt a' Király, 's barátjait Edekont és Oreszteszt küldi követségbe ellenségéhez, hogy közelgető romlása' rettentő képét elcibe terjeszzenek, 's ha

ennek tekintetétől megrettenve kegyelmet és bocsánatot esdekelve, kívánatainak esküvés-sel erősített betelyesítésöket sürgetnék; mondanák - meg e' mellett Theodósznak, hogy, ha az ajánlott béke feltételei igazságos vóltoknak megvizsgálásokra Követeket akarna hozzája küldeni: ő kész azoknak elfogadásokra 's kihalgatásokra, sőt Szardikáig küldi eleikbe vitézeit; de megkívánja tőle, hogy főrangú férjfiakat válaszson ezen fontos követségre; — e' részben-is megakarván alázni a' Császári Udvar szegény 's inkább szánakodásra mint megvetésre méltó gőgjét.

Edekon és Oresztesz szerencsésen bevégezték a' Császárnál követségöket; — amaz még a' megaláztatott Udvar' Nagyjait kívánta látni tulajdon lakhelyeikben. Nem minden titkos okok nélkül rendeltetéek Vezérül és Tolmácsúl melléje Theodósztól a' Titoknok Bigilász. Ezen elfajúlt Görögnek ki kellett tapasztalnia Edekon' szívét, gondolatjait, 's elkészítenie azon fontos titokra, mellyet egy éjjeli könnyörgés után maga a' Császár gondolt - ki legmeghittebb kedvenczével a' herélt Kriszáffal. Bigilász észrevette Attila barátján, hogy csudálja a' római ízlésű Paloták' gazdagságjokat és pazérló fényöket. Örömeben tombolva sietett tudtára adni a' kórmányozó Heréltnek, hogy megtalálta Edekon szívének kulcsát; — mind a' ketten romlottságok érzetétől meggyőződve azt hitték, hogy az idegen szívébe-is óhajtás lesz szükséges következése csudálkozásának 's álméltkodásának. Illy lélekkel közeledett Kriszáf a' becstelenség' útján elősmért társához: „Neked-is nyitva áll, — úgymond — az út, vitéz Edekonom! ala-

tsony gunyhóid homályosságoknak 's alacsony-
ságoknak palotáink' fényökkel 's magosságjok-
kal való felcserélésökre; fényes hivatalok 's
hervadhatatlan gazdagsági virágok várnak te
reád, ha Királyod szolgaságának elibe teszed
a' Császár kegyét 's bizodalmát. — Hagyd-el
Pannóniát! hagyd-el Honnyodat! — légy ró-
mai Polgár.“

„Nem illik! nem szabad! — visszazonozá
Edekon kötelessége érzetének teljes méltósá-
gával, — hogy az igaz szolga elhagyja kész-
akartva érdemes Urát.“

Szégyennel fordítja most Kriszáf más tárgya-
ra beszédjeket, reményli azomba még min-
dég gonosz szándéka' elérését; mert kegyes
Keresztyén volt ő, csak az egyenesszívűség-
ben 's erényben nem tanulta soha helyheztetni
bizodalmát. Meghurtzolta ezután palotája' min-
den nyílásain a' Követet, 's megmutatta neki
temérdek kintseit, mellyekkel kedvencei hű-
ségüket 's érdemöket szokta jutalmazni Theo-
dósz' bőkezűsége. Azon pillanatban, mellyben
erányjának kivitelére kedvezőbb arczúlat de-
rűle társának győzödelmekkel halmozott hom-
lokára, — azon pillanatban kérdi tőle, minő
rangban legyen ő a' Hunnoknál?

„Attila, — felel Edekon nemes göggel, —
Barátjának nevez engem, néhány Szittyia Her-
czegekkel 's legfőbb Hunnokkal testőrzőskö-
döm felváltva oldalánál.“

A' hamari következet' kívánságától meg-
vakítva felejtette a' herélt az okosság' minden
sinórmértékét: „Rangod — úgymond, — min-
den eszközt kezedbe nyújt, hogy a' legkisebb
érdemet-is jutalmakkal tetéző Császárunknak
fontos szolgálatot tegyél, 's ez által bizonyos

szerencsédet előmozdítsd; — de most nincs az a pillanat, mellyben kijelenthetném néked azon nagy, e' mellett könnyű munkát; — Társaid' kérésére nélkül várlak-el vacsora után.“

Edekon megjelent, — teljesen meggyőződve a' felől, hogy csak előrelátása' megerősítését, nem pedig valami titok felfedezését hallándaná tőle. Éjszaka van, néma csend uralja a' Herélt' palotáját, csak egy homályos világ pislog azon szobában, mellyben a' fertelmes tettnek megkellett határozatnia; csak Kriszáf és Bigilász vagynak jelen. Edekonnak esküvés alatt kelle magát leköteleznie, hogy azon javallatott, melly előtte felfedeztetik, örök titokba tartándja, vagy tellyesíti azt vagy sem. Készen teszi ő le az esküt.

„Térj Honnyodba! — így szól ekkor Kriszáf a' legrögzöttebb gonosz lélek' bizodalmaival, — verd Attila' mejjét keresztül! 's szaladj kedves Edekonom! Konstantzinápolyba, a' Császári palota szentségébe, hogy nagylelkű cselekedeted' gazdag jutalmát arasd.“

E' nyilatkoztatást várta épen Edekon a' két Titoknoktól, eléggé ösmeretes lévén az Újrómaiak' szellemökkel. Azomban mélyen be-is látott ő a' dologba, hogy ezen legocsmányabb gonoszság' javaslatát czélerányos eszközök által megsemmisítené. Erre nézve a' Császár' 's kedvencei' akaratjokra nyilatkozta magát; — beteljesítésére ötven font aranyat kívánván, mellyel azon Hunnok' markokat akarta megkenni, kiknek segedelmökre szüksége vólt a' borzasztó gyilkosság' szerencsés véghez vitelébe. Kriszáf még azon éjjel óhajtotta felszámlálni a' kívánt pénzt; de ez Edekonnak épen olly dícséretes, mint hamar

feltalált plánjával ellenkeze: Bigilászt t. i. a' gonoszság' tudóját 's részesét igyekezte ő Attila' kezeibe játszani.

„Ereszszetek hazámba, — így szóllott a' Követ, — hadd számoljak Királyommal ide küldetésemről. Bigilász késérjen engem, hogy épen a' nézőhelyen tanácskozhassunk derek szándékunk' legerányosabb kiviteléről. Oda vigye 's igazgassa ő Attilával a' tanácskozásokat, hogy a' Császártól küldendő második Követségnek szükségét magától ellássa; — ezen alkalommal hozhatja majd Bigilász magával a' summát, melyet én most magamhoz nem vehetek a' nélkül, hogy személyemet 's szándékotokat legnagyobb veszedelemnek ne tenném-ki. Mert nehezen, igen nehezen maradhat valami Uram előtt titokban; — visszatért Követeitől mindég a' legelső kérdése: kitől 's mennyit kaptak ajándékul bevégzett Követségökben? A' hazugság ilyenkor leghevesebb dühbe hozná őt, 's én nem mérészeném azt előtte büntetetlen tenni, midőn társaim lennének ellenem a' csalhatatlan tanúk.“

Kriszáf alaposnak találta Edekon' bölcs előrelátását, — annál bizonyosabban számolt a' gyilkos szándék' szerencsés kivitelére. Siete a' Császárt kötése felől tudósítani, ki megköszönvén kedýencze' hűségét 's mesterséges fortélyait, örülvén e' mellett előre szívében legnyakasabb 's félhetőbb ellenségének esetén, Martziált, az udvari Tisztek' Előülölőjét is Tanácsba szóllítja. A' gyilkos Tanácsnokok megegyeznek, hogy Bigilászon kívül egy más Követ-is küldessen Attilához a' Császár' írásaival, ki azomban semmit sem tudjon az Udvar' most határozott szándékáról. A' vá-

lasztás Maximint érte. A' rája bízott dolgok első pillanatban elrezzenték őt a' követségtől. Először-is a' Császár méltóságát kelle talpra állítania 's mentenie azon gyalázat ellen, melly szerént Attila' kívánságára csupán legfőbb rangú férjfiak küldethettek Pannóniába Követeknek, — megüzenvén neki Theodósz, hogy e' részben határtalan akarójánál semmi egyéb törvényt sem akar ösmérni. A' köztök fenforgó per' eligazítására Onegesznél, még pedig telyes hatalommal felruházva, senkit se küldjön Attila Konstántzinápolyba, egyedül ezzel határozván-el kelet' Ura fontos alkudozásokba való bocsátkozhatását. — A' kiszemelt Követ Maximijn jól érzette, melly esztelenség az illy dölyfös üzenet, a' leghatalmasabb 's retteghetőbb ellenséghez, ki előtt a' merészek is reszketének szívökben, — tüzesen ellenzette, a' mit rája bízának; de a' herélt Kriszáf nem szűnik-meg annak viszont javaslatától; — javaslásait a' koronás Pulya isteni jelentéseknek tekinté, 's a' bölcs, tapasztalt férjfiának elkelle némúlnia. Csak sok kérésekre, és midőn megengedettett néki, hogy barátját, a' derék Szónokot Priszkuszt magával viheti, — csak ekkor ajánlá Maximin magát ezen veszedelmes hívatalra.

Számos késérőikkel elhagyák most Attila 's Theodósz' Követjei Konstántzinápolyt. A' Dunán általkelvén megtiltatott ezeknek a' tovább menetel, míg Edekon elkészítené hatalmas Urát jövetelökre.

Edekon elbeszéli barátjának, mit koholtak ellene a' Császári palotában, melly tág műhelye az istentelen gonoszságnak és alatsónyságnak. Hidegen hallgatja végig Követje' be-

szédjét Attila, 's ugyan azon perczenetben eltökéli magát a' boszszúállásra, még pedig rettentő boszszúállásra.

Ez alatt letelepedve vóltak már a' Rómaiak, midőn két Híradóktól a' Hunnok' hatalmas Uralkodójok elébe hívtak. Követik gyors lábú vezetőiket. — Rövid menetelők után megpillantják egy halomról Attilának völgyben fekvő táborát, bizonyosan a' Duna és Temes közt. Hasztalan keresik távolról szemeikkel a' rettentő Férjfi sátorát. Az Udvarinép' roszúl gyakorlott ítélete szerint a' legpompásabbat gondolják annak; meghökkenetek egészen belsejekben, a' mint egy kis, mérő bőrből, minden fény 's ékesség nélkül készült sátor mutattaték-fel a' tábor közepén nekik, és megmondaték, hogy ott szeretteték, rettegettek 's tiszteltetik övéitől Attila. — Edekon', Oresztesz' és Szkotta' megjelenésök véget vete a' nagy Király nyers, vad egyszerűsége felett támadott kábulásoknak. Mozdulatlan bámúlással nézének egymás szemeibe a' Rómaiak, a' mint küldetések arányáról 's Császárijoktól nyert bizottságokról kérdeztettek. Feleletök az vólt, hogy ezeket egyedül a' Királynak tartozó kötelességök kijelenteniék. Szkotta környülállásos jelentést kívána tőlök. A' Rómaiak méltóságok' sérthetetlen jogaival mentegetik magokat, mellyek szerint csupán annak köteleztetének küldetésökről számot adni, kihez küldettek. Haragra indulva mennek-el Attila' főemberei tőlök: de csak hamar megjelennek a' Király' azon üzenetével, hogy elég tanúságait tapasztalta békekötéseikben a' Római csalárdságnak 's hűségtelenségnek; hogy tudja jól előre, mit mondaná-

nak néki Császárijok nevében; a' megállapított adót kívánja tőlök 's szökevényeinek kiadatásokat, nem pusztá szavakat 's mentegéseket, a' Római nyúlszívűség' szokott segédzsereit. — Haladék nélkül térjenek vissza 's jelentsék-meg Uroknak, hogy Attila kardal akar mindent közte 's a' Császári Udvar közt végezni. — Makszimin 's késérői készülnek a' Király parancsolatjának tellyesítésére, útasok elhibázott aránnyán kétségbeesve 's bizonytalanúl, hol telepedjenek-meg a' szélveszes éjszaka hasadtával, elindúlnak szerentsétlen Hazájok felé. Már közel a' nyughatatlan Dunához érek-bé őket a' Hunn kengyelfutók 's szabadabb lélekzetet fúváltak beléjük, a' mint hírül adák, hogy hatalmas Királyok éjjeli szállást enged nekik Tartományjában. Jobb reménységtől tápláltatva térnek előbbi szállásaikra vissza, hol Attila halakat 's egy hízott ökröt adatott számokra. Bigilász már azt vélte, hogy a' Császár' gyilkoló titka fedeztetett-fel, már kétségeskedett szándékának szerencés kivitelén. Attila nagylelkűsége azonban felderíté félelmét 's kétségeskedését. Ugyan az ő késztetésére még egy próbát mérészt Szkottánál Priszkus nap feljöttével; ékesenszóllása 's gazdag ajándéka bemenetelt nyere; Szkotta pedig Királyánál eszközöl megjelenhetést a' Követeknek.

Tisztelettel teljes bámulás fogja-el a' Rómaiakat a' nagy vitéz sátorába való léptekkor. Egyszerű fa trónon ült ő. Beható tekintetéből méltóságának érzete ragyogott; feleséges komolyság parantsolt homlokáról tiszteletet a' nélkül, hogy a' magát érző igaz embert elrezzentené. Rubája a' legtisztább volt,

ékességében 's drágaságában egy cseppet sem különbözö a' közönséges Hunnok' köntösöktől. Elötte állott egy Szittyá Herczeg kivont kardal, Urasága' egyetlen egy látható jelével. Körüle hívei függeszték figyelemmel telyes pillanatjaikat rája egyenes szívbéli alázatossággal. Senki sem hazudott itten érzeteket, mellyek idegenek vóltak szívében; senki sem bírt itten azon tisztelettel telyes joggal, hogy jelenléttével hirdetné Attila derékségét, hogy tulajdon tetteinek köszönné örökségbe nyert hírét 's nevét. Egy elvetemedett rabszolga lélek' rettegő lehellete; egy a' palotán kívül mindent merészlő kedvencz' felvett reszketése, egy a' titkos tanátskozásokban 's fertelmes tettekben meghittnek emésztő arczvonása, egy az emberi méltóságnak telyes megtagadásán vagy semmisítésén gúnyolódó mosolygás sem sértette-meg itten Prizkusznak, egyetlen egy Vígáldónak élesebb szemeit; mindenik a' természet' 's érzet' legtisztább, legnemesebb alakját viselte külsőjén. Remegve közeledik a' Királyhoz Makszimin, elég gyakran látta Konstántzinápolyban a' Felség' tünetjét, de csak itt érzé legelőször annak méltóságát 's fontoságát.

„Egészséget, szerentsét kíván néked Császárom,“ ezt rebegi Ura írásainak átadásakor.

„Legyenek úgy a' Rómaiaknak mindenek mint nekem kívánják;“ visszszönozá trónjáról a' Vitéz, 's Bigilászra fordítja dühös tekintetét, ki forró kívánsággal, 's várakozó bizonytalansággal számlálgatta ama hoszszú pillantatokat, mellyekben a' nagy áldozat elcsendik,

A' borzasztó csend után rettentően dörögött füleibe Attila' szájából a' menykő. A' gonoszra függesztvén szakadatlanul szemeit, így dühödött feléje a' Király:

„Mitsoda merészség hozott téged, fertelmes szörnyeteg ide, midőn tudod, hogy kardom addig marad fejetek felett kivonva, míg minden szökevényeim egyről egyig ki nem adattatnak!“

Bigilász merész bizonyítása, hogy az utólsók, kik Keleten felfedeztethettek, a' Követektől most elhozattak, még jobban elkésérite a' hazugság' esküdt ellenségét.

„Csak rangodnak, — szólott ő, — melyre érdemetlen vagy, köszönheted életed' megmaradását; ha igazságos haragom kívánataira hallgatnék inkább, mint tiszted jogainak tiszteletökre, még ma függenél oszlopon a' sasoknak 's kányáknak eledelül, hűségtelen néped rettentésére.“

„Eszla, régi tapasztalt fia a' becsületnek! — így folytató szavát Attila, — késérd ezen szemtelen 'csalárdot Konstantzinápolyba, — kérdezd-meg utóljára Urát, ha tiszteletben akarja-e tartani velem tett kötését, vagy városát lángban, palotáját hamuban szemlélni? — Menj szemtelen Görög! tolmátsold Uradnak a' készült, 's bosszúállásra fegyverkezett férjfi' nyelvét, segítsd olly elszánásokra, melyek országát új pusztításoktól mentté tegyék. Viszszajöttödig társaid hatalmamban maradnak.“

Boszszonekdvá, megalázvā 's reszketve hagyák a' Rómaiak Attila sátorát el, 's még is erősen megvólt Bigilász a' felől győződvé, hogy az eltökélt gyilkos szándék titokban van mind addig a' Király előtt. Sem azon

meghagyásba, hogy visszatérjen Császárához 's ismét eljőjön, sem az arra csak hamar következett tilalomba, hogy minden nehézségek' telyes eligazítások előtt a' Római hadifoglyok ki ne váltassanak; rabszolgák, lovak, vagy más az élet' feltartására szükségtelen dolgok ne vétessenek; — mind ezekbe el-nem látta a' vak Bigilász Attilának titkos szándékát, ki őt tsupán a' cselekedeten akarta megcsípni, 's alkalmat szerezni az Edekon és Kriszáf közt kötött pénznek Pannóniába való hozatalára. Olly bizodalmat helyhezette ezen Görög annak esküvésébe, kit a' legfertelmesebb háladatlanságra, árulásra, 's orozva gyilkolásra tartott képesnek.

Bigilász elmenetelével Makszimin és Priszkusz késérőkkel Pannónia éjszakibb részeire vitettek; Attila Eszkam' jószágára ment, hogy ezen hatalmas Hunn' leányával, Oszpirával menyegzőjét ünnepelje. Nehány napi útazás után a' Követek feltartóztattak egy helységben Vezetőjüktől, hogy a' Királyt itten bevárják, 's késérő seregével mennének a' Hunnok' fővárosokba. Itt találták már Nyugot' Követjeit: Rómúlt, Primútot, Románt, Kaszsziodort, és Karpilt. Késéretekben vóltak Tatull, Oreszesz' atyja és Konsztánsz, Attila' Titoknokja. A' fényes rang, mellyben Császárijok' Udvaránál állottak, illendőbb elfogadást ígere nekik, mint a' keleti Rómaiak találtak.

Attila megjelent. A' sereg közelede a' Fővároshoz, kapui előtt aszszonyok' 's leányok' számos tsoportja fogadja őt. Több sorokra osztva hosszú fátyollepleket tartottak-fel az elsők, mellyek alá minden sorba hat leányok léptek, és a' köz atyának dítsérő 's vitézdal-

lokát énekeltek az öröm elösmérhetetlen nyomaival. Ezen egyszerű, de beható fénnel érkezett Attila Onegesz' házához; mélyen hajtotta itt meg magát az érdemekkel díszlő vitéz' hólgye, ki legünnepibb ruhájába, számos szolgálóktól körülvéve várta tornáczában a' Hunnok' Uralkodójokat. Szolgái ezüst, különbözőféle készítményekkel 's italokkal megpakott asztalt vittek fejeken; a' legjobb szécsély (Laune) mosolygással, házi bóldogságának legcsalhatatlanabb jelével kérte ő a' Királyt, hogy a' hozott frissítő szerekkel élne. Attila tellyesíti kérését, a' nélkül hogy lováról leszállott volna. Mozdulatlan nyúgosznak most Priszkus' vizsgálódó szemei rajta; figyelmé olly tüneményekkel jutalmaztatik, melyek alatt tsak undorodva gondolhat vissza Császára' feszes ditsóságára 's felségére. A' Király' minden pillantati 's mozgásai az emberi becsülés' érzetét, nem pedig az emberiséget eltiporó lealázásra való igyekezetet árulták-el; jó kedvél 's tetszéssel evett és ivott ő, kinek a' mértékletesség lelki erejének törvénye, nem pedig testi gyönyörködtetésnek kívánatja.

Onegesz' meghívására házában maradtak a' Rómaiak ebédnél. Attila palotájába ment, hogy az éjjelt meggyúlt kötelessége foglalatosságainak kipótolásokra ébren töltsé-el. A' szorgalom, munka, népszerűtet 's az igazság' ezen temploma egy dombon állott, szálfákból finomra simított, 's egymásba mesterségesen illett darabokból felállítva. Magos gömbölyű tornyainak sokaságok mutatta a' Hunnoknak mindenfelől azon szentséget, mellyben egy felségesebb erejű férjfi töltogeti ébren az

éjjeleket boldogságjok', szabadságjok' megszerzésére 's tartására. Tágas udvar fogadta bé őket, ha csoportosan nyomúltak, hogy törvényhozójok' szavát hallhassák; bírójok' ítéleteibe birtokjok 's jogjok bátorságának megerősítését vehessék; hatalmas Uroknak hódolhassanak, jótévő atyjokat áldhassák. A' palota' oszlop sorai kötelességeiknek 's indulataiknak oskolájik voltak rájok nézve; a' mesterség lassanként elszunnyadó szikráitól vezetett Római kezek metszették itt fába az atyák' nevezetesebb tetteit. Körüle a' Király hölgyeinek, barátjainak, meghittjeinek, 's szolgálinak lakhelyei terültek-el; — alattomos barlangoknak nyomok sem találtatott itten, mellyekből elvetemedett kedvenczek 's aranyozott rabszolgák törhetek volna elő, és a' szenvedővel, ki törvényes igazgatójánál keresne vigasztalást és segédelmet, rosszszúl bánhattak volna. Közel a' palotához Római Követeknek voltak sátorok felállítva. Szabad, boldog Uralkodójok szeretetétől 's tiszteletétől meghatott férjfiak közt a' Rómaiak olly törvények szerint dolgozának, mellyek csak rabszolgáktól vagy Szibaritáktól munkálhattak volna következéseket. Makszimin' első igyekezete volt, Onegeszt, a' Királynak ezen ösmeretes Barátját hűségtelenségre téveszteni. Roppant ígéretek' csalóka ragyogásaikkal akarta őt a' Konstantzinápolyba való menetelre bírni, hogy a' Császár 's Király közt lévő egyenetlenségeket amának hasznára igazítaná-el. Érdeme szerint elútasított a' derék Hunnustól.

„Elégszer festegettem, — így szólla Onegesz, — a' Császárnak 's Tanátsossainak, Attila' alhatatos, rezzenthetetlen lelkét, 's mi hatá-

rozhatná-el őt , csak egyetlen egy kívánságának-is lemondására hatalma magasságán, megfontolása fontosságán? tisztítsátok-meg szeméiteket a' Trácia gőzök' szennyétől, 's tekintsetek az imádott Kormányozó jogaiért magokat feláldozni kész harczolók' több száz ezereit itten fegyverben. Tegyétek-le tévelygés-teket, — úgy látom azt vélitek, hogy Római mejjet szoptam, mivel lehetségesnek tartjátok Királyom' árulójáig való alázódhatásomat Római kéréseitekre, 's ígéreteitekre? Én kevélykedem neveltetésemben, hőlgyeimben, 's gyermekeimben, — az örömet, melyet ezek szűlnek nekem, a' Hunnoknak köszönhetem. Azon érzet, hogy népem' kedvezését Hunn tettekkel érdemlettem-meg, becsesebb előttem a' legmagasabb rangnál, melyet Császárotok adhatna nekem. Bóldogabbá tesz engem Attila alatt való szolgálatom, kit lelkem férfinak nevez, mint a' Rómaiak minden kincsei, mellyeknek becsöket megútáltatta velem a' férjfi, ha szolgálnom lehet valamiben Uratoknak, úgy annak itt, 's nem a' Császári városban kell történnie; de itt sem tehetek többet, mint, hogy barátomnak ellenetek fortyant méltó haragját, minekelőtte egészen ki-törne, mérsékeljem.

Priszkus meg nem tagadhatta ezen férjfitől legmélyebb tiszteletét. Édes egyezés volt előtte az egyenesszívűség' eleven nyelve, melyet ő hazájában már csak elszigetelt nyílásokban, vagy rabszolga szobákban talált, penyészes tekercseken olvashatott. Makszimin Onegesz' szavait a' kormány eszesség (Staatsklugheit) serpenyőjén mérte-meg, és mosolygotta, hogyan ereszthetik körmeik közzül el,

az ujjább kornak vad, erkölcsstelen, 's ízetlen emberek felett fontos férjfiái makacs egyenesszívűségök álmai alatt, a' ragyogó valódiságokat. Ezen a' természettől nem jól képzett férjfiával további személyes alkudozásokban való botsátkozását, rangján alól lévő dolognak tekintette Makszimint; annál örömes-tebb válalta ezt magára Priszkuszt. Meglátogatá ő a' királynékat, keresé az ország-nagyjainak társaságjokat, megjelene minden közönséges törvény székekben, használta minden alkalmat azon nép tökéletes ösméretének megszerzésére, mellyet ő hazatértével Kszenofon vagy Tacztusz eránya szerént polgár-társainak akart szégyenítő például előadni, 's terjeszteni.

Egyszer, míg Attila az éjszaki népek' követeit hallgatta-ki palotája belsejében, Priszkuszt a' keleti Rómaiak' küldöttjeikkel a' pitvarban állott. Túrhetetlen várták Onegeszt megjelenését, hogy általa kívánataikat előterjeszthessék a' Királynak. Csak hamar beistölt várakozások, meghallgatta előadásaikat, de a' nélkül, hogy felelt volna rájok, kérdezte Makszimint késérőjét, kit nevezett legyen ki a' Császár Attilához követnek: —

„Theodósz, — visszszonozá Priszkuszt, — téged óhajt, maga 's Királyod közt bírónak; ha megtagadod tőle ezen szolgálatot, Követeknek megválasztásokban tetszése szerént fogja magát akkor viselni.“

Ezen felelet Maksziminnak bemenetelt szerze a' Királyhoz. Nyomos rövidséggel jelentí néki Attila: hogy a' Császár csak Nomiusz, Szenáter, vagy Anatol közzül választhat, kiket egyenesszívűségökről ösmér; a' megneve-

zettekén kívül senkit mást el-nem fogad Császár Követjének. Hasztalan kérte őt a' Római, hogy illy határozott szándékával ne tené ezen érdemes férjfiakat gyanúsokká a' Császár előtt; Attila álhatatos maradt, — utolsó szava háború volt.

Már épen vissza készült Makszimin övéivel Rácz-országba, midőn Tatull a' sátorba lépe, 's őt Priskusszal a' Király' nevében fényes ebédre hívja. Határozott időre megjelennek Attila előtt az ebédlő szoba tornáczai alatt. Csak midőn a' közpohárból ittak a' Király' egészségére, vezettettek szobába azon helyekre, mellyek rangjokhoz illően készítették-el. Attila középen űlt Trónján, jobb-jára Onegesz, baljára két fiatalabb fiai, vele a' Trónon Ellák, kinek a' legmélyebb tisztelet alig engedé-meg, hogy atyja' jelenlétében szemeit a' földről felemelje. Két oldalról bizonyos távolságra űltek a' vendégek, jobbra a' Hunnok' és Szövetségeseik' Herczegei, balra a' Római követek késérőikkel együtt. A' külömbféle drága készítmények mindnyájoknak arany 's ezüst edényekben nyújtattak. Az arany poharak legdrágább kövekkel voltak kirakva. Pirúlva tekintették a' Rómaiak az ékesség' 's fényűzés' ezen műszereit; — Mészia 's Rácz-ország' gazdag városaiban prédáltattak ezek; mert Olasz-ország régi szabad pusztítóinak onokái az ezekkel való élésben vesztegették-el ereiket. Mélyebben érzették lealáztatások' gyalázatját a' mint észrevették, melly nagysággal veti-meg Attila a' Római fény' emlékeit. Az, kit majd minden Barbaruszok Uroknak ösmérték, kinek a' Római világ' egy része adózott, másika szolgált, egyszerű tisz-

tességes öltözetben ült ottan, hol minden legnagyobb fénybe mutatja magát, — éhségét egyetlen egy nemű készülettel csillapítván fátyányérből, 's szomjúságát vízzel óltván-el, fapohárból. Nehány pillanatokra feléledt a' Rómaiakban az elmúlt századok' régen elhalt emléke. Fábriuszok, Czincinnatusok, 's Kuriuszok lelkei lebegtek körülök; — borzadással gondolták-el nyelvök' szegénységét, melly ezen régi római lelkű férjfi nevezésére, a' Barbarusz névnel egyébbel nem bír.

Most két énekesek léptek-bé, — néma halgatás vonja-be az egész szálát. Attila érenyeit 's vitéz tetteit énekelék ezek, még pedig úgy énekelék, mint a' tiszteletnek fiai, az érdemes férjfi tiszteltetésének áradó érzetítől lelkesítette; nem mint pénzen vett útalatos hízelkedők, a' Felsőg leereszkedő mosolygásának vágyjától készitve. — Nem egyedül Attila vólt énekeikben a' mindenttehető, a' nagy, a' győzhetetlen; az egész Hunn Nemzet énekeltetett azokban. — Barátjai, Társai 's Tanácsossai' érdemöknek, a' nép' legalatsonyabbja tetteinek 's áldozatinak-is fűzött Műsájok hírt, nevet szerző borostyánt. Innen örömmel hallgatta a' Király gondolatjaik' 's érzeteik' felséges felemelkedéseit; népe becsében tulajdon magáét ösmérvén 's helyhetvén. Innen felgyújtattak az ifjak a' vitézségtől felyülmúltott veszedelmek 's meggyőzött akadályok' előadott képeinél; atyáik' dítséretekben jövendő halhatatlanságjok' szívfelemelő tanúságát hallották. Innen a' megindulás' könyjeiben lábbadtak azon öregek' szemei, kiknek neveik az éneklők' ajakain hangzottak; hajdani erejek tanúja megerősítette mostani gyengeségök' beteges-

kedő érzetét, melly őket alája vetette az ágyban való meghalás irtóztató szükségének.

Minden, a' mit eddig láttak 's hallottak a' Rómaiak, újság vólt előttök; de most már megváltozott a' nézőhely, hirtelen Konstántzina-polyba vagy Ravennába boszorkányoztattak által. Gyakran töltettek-meg 's ürítettek - ki a' poharak, Játékosok 's Múlattatók léptek-fel, minden a' legzabolátlanabb örömbé merül, csak Attila marad magához hasonló. A' múltság' legparányibb jeleit sem véteti magán észre. Komolyan, magába vonódva, egykedvűen, 's minden körüle történtek felett hidegen ül egy helyen, míg legkisebb magzatja Irnák a' szalában megjelenik, kit karja közé kócsol 's atyai forró szeretet érzetében merülve tetéz nyájaskodásaival. Ez vólt gyermekei közt legkedvesebb, Jövendőloői mondások szerint Irnáknak kelle felemelnie nemét 's birodalmát újra, melly az Istenek' változhatatlan végzései szerint fiainak egyenetlenségök miatt szélytoszlandó vala. — Mindent észrevett Priszkus' figyelme; minden észrevétel tökéletesítette Attila eránt való tiszteletét. Irnák' ölelgetéseiben azon szelíden érző embert fedezte-fel, kit övéi közt a' Császári palotában mindég óhajtott; a' Király' komolyságában azon férjfit találta, ki népeinek szerencséjüket 's bódogságjokat szívében hordozza; a' többiek zavarhatatlan vígságokban, úgy látszottak, hogy épen észre sem veszik nagy Uralkodjok' néma hallgatását, — embertszerető Kormányosra, nem pedig azon dőlyfös kéjre-uralkodóra, ki roszúl használt hatalma rettegő érzetétől belsejében szakadatlanul megszálva, legkedvetlenebb melázás külső jeleivel

akar félelmet 's rettegést maga körül terjeszteni, nem azon arannyal megrakott, tekintete 's rangja felett szüntelen búslakodó gyengélkedőre ösmért; kit Konstantzinápolyban szokott látni 's utálni,

A' Követek' búcsúebédjén, melly hasonló fénnel 's a' Király részéről a' mértékletesség 's szerénység (modestia) épen azon törvényei szerént ünnepeltetett, vígabbnak 's barátságosabbnak mutatá magát Attila. Nyájas beszélgetésbe ereszkede a' Rómaiakkal, 's illendő ürügyöt szolgáltatata mindnyájoknak, hogy ösméreteik', belátásaik' mélységeinek területében érzeteik' nemességét-is kimutassák. Gazdagon megajándékozva ereszti ekkor el Makszimint késérőivel. Tilalmára emlékezvén, mellynek erejében semmi lovakat vagy terehordozó marhákat sem vehettek a' Rómaiak Pannóniába, megparancsolta Nagyjainak, hogy más ajándékok mellett egyegy lovat-is adjanak a' Követeknek; ezen jótévő nyilatkozta megőrizte őket azon kétségbeeséstől, mellyben ily hosszú úton eshettek volna különben.

Igy bánt Attila azon Udvar' követeivel, melly nyúlshívűsége miatt neki adózott, fertelmes vétkei 's gonoszságai miatt előtte utálatos, legalatsonyabb ránkori miatt megvettezett volt; azon Udvar' követeivel, melly élete után esküdött, melly előtt az alattomos gyilkosság tőre egyetlen és utolsó eszköznek látszott, hogy Felsége' pálczáját megtarthassa. Igaz ugyan, hogy Makszimin és Priszkuszt semmi részt sem vettek a' gonosz tanácsban; de ártatlanságok nem ösmértethetett-meg: mert kicsoda kezeskedett volna a' Királynál a' mellett, valyon nem fedezte-e fel Bigilász Pan-

nóniából lett elútazása előtt nekik Császárijok' óhajtmányját? Minden esetre azon Úr' küldöttjei voltak ők, kinek mejje vagy szülte, vagy kívánsin felkapta a' nagy Fejedelem ellen koholt gyilkos títkot; — a' tünet ellenek beszélt, még pedig olly dologban, mellyben a' bizonyos mindég későn éretik már el, — az új kórmánybanás igazságosoknak ítélné illy esetekben a' legkeményebb fogásokat. De Attila Barbarusz volt; — Üldözője' követeivel személyes érdemek szerént bánt, 's Temes mellett várta táborába egykedvűen (gleichgültig) azon vétkes elérékezését, kinek hibájáról telyesen meg-volt győződve.

Szaz font arannyal terhelve, fiától kísértetve, azon kívántsíságtól, hogy az áldozatot lenyakazottan látándja, lelkesítettve, érte Bigilasz a' Duna déli partját. Mihellyt Pannon' határára lépe, mindjárt elfogattatik Attila parancsára, 's megfosztatik pénzétől, melly elene tanúskodna. Ennek erányjáról kérdezettvén a' Királytól, merész bizodalommal felelé, hogy övéinek eltartások' 's néhány Római hadifoglyoknak; kiket, mint barátjait szeret, — kiváltásokat erányzó szándéka, tették ezen előre való gondoskodását szükségessé.

„Gonoszságodnak fertelmes szövevényje, — így szólott erre Attila — felfedezettett 's letiportatott, vétkes szándékod kitudódott, ítéleted kimondódott, és semmi sem akadályoztatja annak telyesítését. A' hadifoglyok' ki nem válthatásokat érdeklő tilalmamat tudtad, pénzed' mennyisége meghaladja szükségidet. Haragom' szolgálai, — kezdjétek a' boszszút, — tépjétek-el fiát a' fertelmes' oldalától, — nyakazzátok, — öljétek-meg, — ha csak

egy pillanatig halasztja-is az öreg, fertelmes elszánása titkos plánjának előttem való felfedezését.“

Bigilász látja a' csupasz kardot fia felett; örököse életéről szorgoskodva Attila' lábaihoz borúl, kegyelemért 's engedelemért esedezik az ártatlanra nézve, megvallja vétkét, kijelenti annak koholóit 's előmozdítóit, végre azon kéréssel végzi szavait, hogy maga ölettelessen, ártatlan fia pedig kegyelmeztessen-meg. Attila, kit Bigilász' atyai szeretetének kinyilatkoztatott érzete pontban megbékéltetett az ember Attilával, vason viteté-el magától a' vétkest azon parancsolattal, hogy mind addig szoros őrizet alatt tartasson, míg fia Konstantinápolyba visszatérvén 100 font aranyat nem hoz atyja' megszabadítására.

Oresztesz és Eszla kísérek Bigilász' fiát számos kísérőik előtt a' császári városba különös bizottságokkal. Váratlan érkezések megrettentette a' gyenge Uralkodót, ki kedven czével bézárkózva rettegő nyughatatlanságok közt várta Attila' megölettetéséről a' vigasztaló tudósítást.

Nyakába függesztvén a' pénzes zsacskót, jelent-meg Oresztesz a' Császár előtt, — Attila' parancsára kérdezek, — így szóllott ő a' Herélthez, — ösmered-e ezen zsacskót? “

Kriszáf gyilkos találmányját felfedeztetettnek 's elveszítettnek látja, nyelve a' kétségbeeséstől elgyengülvén, megtagadja a' beszélhetés' szolgálatját. Eszla szakasztja félbe a' kitudódott alatsonyság néma hallgatását.

„Halljad — így szóllott a' Császárhoz, — mit üzen általam neked a' Hunnok' győzhetetlen Királyja. Nemes, felséges tör'sök' ága vagy

tagadhatatlan: Attila-is nemes királyi vér, szeplőtelen hagyta rája atyja Mundzuk vitézi neme díszét. De te atyáidnak rád szállott nemességöket megfertőztetéd; Attilának lekötött adózásod által szolga lettél, 's gyalázatotad egy alávaló, hűségtelen, elvetemedett rabszolga' vétkeivel halmoztad, ki a' szerencsétől 's isteni gondviseléstől Parancsolójának rendelt Úra élete után leselkedett. Tudd-meg azért, hogy nem szűnik-meg ezen becstelenítő gonoszsággal való vádolásodtól, míg csak Heréltedet Kriszáfot át nem adod néki érdemlett büntetésének elvételére.“

Mit érnek a' Felsőnek minden ragyogványai, mit a' megfizetett hízelkedők' dítséretei, mit a' meggazdagodott Papok' 's Barátok' minden istenesítései az el-nem súlt vétek' igazságos szemrehányásai mellett, még pedig egy nagy, hatalmas, rettentő ellenségtől? Theódosz megnémúlt, Kriszáf reszketett; Attila' barátjai soha sem láttak nyomorútlabb 's elvetemedettebb helyhezetbe embert, szinte megreszkettettek az olly igen lealacsonyított férjfiúi méltóság' pillanata által 's egészen megújúltak, a' mint jel adatott nekik az elmene-tele.

Épen akkor kéretett az uralkodó Herélt halálra Zénótól, a' fellázadott Iszaurok' Fejétől. A' lázadóknak közönséges gyűlöletek megmentette a' kedvenczet, 's Zénó elútasított kérésével. Attilát pedig, a' Hunnok' hatalmas Királyát, kitől most a' legiszonyúbbakat vártak, fényes követség által akarták megengesztelni. Az ő annyiszor megvetett kívánságára, nem a' megalázott Császári Felső' kénye szerént választattak követek. Anatol és Nomi-

usz kapták a' kivitelre igen nehéz parancsolatját megrettent Császárjoknak, hogy a' hatalmas Királytól kegyelmet 's engedelmet könnyörögjenek kelet Urának. Gazdag ajándékokkal, 's pénzsummákkal megrakva, és, a' mi mindennél többet tehetett, tulajdon érde-meiktől támogattatva, vállalták-fel a' terhes, kétséges hívatalt.

Attila jövetelöket megtudván, könnyítette hosszas utazások' terheit eleikbe menete-lével. Dreukonnál nyitattak-meg az alkudozások; a' szélveszes kezdet elvette a' Római-aktól a' szerencsés kimenetel' minden reményét. Attila nyilatkoztatásaiban kevélynek, kívána-taiban álhatatosnak, fenyegetéseiben átko-dottnak mutatta magát. Megkellett engedniek 's ösmerniek, hogy magának a' keleti Biroda-lomnak-is fontos szolgálat tétetne, ha Kriszáf vétkeiért 's gonosz tetteiért Hunn pallos alatt adózna. Csak a' Császár' 's kedvencze' aján-dékai; csak azon visszazonozott képzetek, hogy Theodósz a' Heréltben egy könyelméjű Taná-csost ugyan, de ezzel együtt egy kedves bar-rátot-is vesztené; hogy ez érdemlett bünteté-sét utóljára csak ugyan ki nem kerülheti, — csak ezen gondolatok engesztélhették-meg At-tila' feltett keménységét 's mondattak általa engedelmet Kriszáf' fejére. Anatólnak ékesen szóllásai, személyes tisztelete, győzödelmes nagylélkűsége 's emberisége még nagyobb áldozatokra bírták őt. Megerősíté t. i. 's alá-írá az utolsó békekötést, és esküvéssel ígéré, hogy a' Császárt nem nyughatatlanítja tovább a' szökevények' kiadattatásokkal. Többet tett, mint sem reményleni merték az Udvarnál; készakarva lemondott azon darab föld' minden

jogairól, melyet Theodósz a Hunn fegyverektől kényszerítette általengedett neki Illiriából, Mésziából 's Rácz-országból. Bigilász-is kiadatott a követeknek váltságpénz mellett; a római foglyoknak pedig nagy csoportjok, kik hazájokba kíváncsoztak, váltság nélkül eresztetvén szabadon a Császári követek' késéretökre hamar előszereztetett. Anától végre 's Nómiusz nagyrabecsültetésök legnyilvánosabb jeleit nyervén, a béke 's barátság' legtisztább erősítései közt eresztettek honnyokba.

Így boszszúlt hatalma' fényében Attila. — Melly nagylélekre mutat ezen viselete! melly hasonlíthatatlan férjfiat terjeszt előnkbe az egész történet! Nem vólt hozzáfogható Fejedelem az ő idejében, 's csak kevesen, igen kevesen közelítenek az előtte 's utánna élt Uralkodók közül ezen remekhez. Méltán tisztelhatték nagy lelkét alattvalói! méltán hódolhattak neki Kelet', Észak', Nyugot' apróbb népei, hogy az elfajúlt 's enyészetre terült római Birodalomnak két ágát megreszkettesse 's alapostól kifordítsa. — Theodósz azomban rövid korig élhete a Hunn nagylelkűség' reménytelen gyümölcsével. Mert csak hamar ezen óhajtott kötés után leesvén lováról szerencsétlenül, végét érte képmutató kegyességgel 's útalatos szolgálással halmozott életének.

Némethy Pál.

3.

Egy két szó a' Nevelésről.

Noha ezen tárgyat már sok szép eszű személyek minden oldalról megforgatták, mindazonáltal bátor-kodok én-is mint atya önn tapasztalatim után bele-szóllani, és tellyes reményem van, hogy az olva-só közönség e' dologba való csekély béléátásomat a'nyival inkább kegyes szemekkel fogja tekinteni; a' mennyivel az más szempontból nézi azon mai időben lévő közönséges panaszt: hogy a' mostani Ifjúság napról napra lengősebb erkölcsű lenne. Atal-jában a' szülői házon kívül való nevelésben keres-tetik ennek oka, holott az én szerény ítéletem sze-rint az Ifjak már otthonról viszik-el magokkal a' rosznak magvait azon nevelés helyekre, hová szü-lőik által küldettetnek. Közönségesen az emberek, midőn valami épületet 's annak hibáit vizsgálgatják, fundamentomára vagy nem ügyelnek, vagy rejtve lévén szemeik előtt nem-is tekinthetnek; — pedig valamint a' testi dolgok' tartósságához, úgy a' lel-ki tárgyokban-is, hogy hasznosok és erkölcsi követ-kezéseikre való nézve jók' legyenek, jó alap kíván-tatik, hogy amazok századokon-is túl rendülhetetlenül fennállván, építő mesterjeket még a' késő ma-radéknál-is ditséretessé tegyék, ezek pedig az erkölcsi világra tekintve, ivadékról-ivadékra nemesebb gyümölcsöket teremvén, az emberiségnek jámbor és hasznos polgárokat állítsanak-elő.

A' közönséges nevelés' módját rostálgatni sem czélom sem hivatalom; minden Nemzetnek általános miveléséhez és országoló formájához szabva önnön theoriái vannak e' legfontosabb tárgyban, Campétől fogva úgy ki-van ez meritve, hogy az ilyen idegen szerzetű embernek abba belészóllani-is vétkül tulajdoittathatnék, minekutánna bizonyos, hogy a' nevelés' mesterségéről ir'tt paedagogicus könyvek' száma olly nagy, hogy belőlök Könyvtárakat lehetne felállítani. De arra úgy vélem, mint embernek jussom van, társaimat azon rejtett okokra felvigyázóvá tenni, mellyeknek köszönhetjük azon romlékonyságot, mellyre panaszolkodni alig ha nints helyes oka a' világnak; mert csak-ugyan ki-kell mondani: hogy noha a' mostani generáció átaljában a' mi eldödieinkénél többféle tudományokban és mesterségekben járatos; de a' testi erőre, egészségre, bátorságra és azon követhetetlen agg-hösiségre nézve hozzája képest törpe, mivel ezen nagy tulajdonok csak ollyan testben otthonosok, mellyben erkölcsös 's ép lélek lételezik. Az emberi bódogságra figyelemmel tekintvén, meg-kell vallanunk, hogy a' most előszámolt minémüségekből jobb többel birnunk, mint a' tudákosság' hypothéziseiből; és így minden nevelési igyekezetünknek oda kellene czélozni, hogy testre és lélekre valóképen egészes embereket képezzünk, pedig épen itt, — a' formálás' kezdetinél, a' nevelés' alapjánál szalasztjuk-el közönségesen a' szükséges figyelmet.

Az én kis tapasztalásom azt tartja: hogy gyermekeinkből csak akkor tehetünk jó és rényes embereket, hasznos és nagy haza-polgárokat, ha nékik gyagyogó korjoktól fogva azon pontig, míg a' közönséges nevelés végett oskolákra költözködnek, jó példával világítunk; mivel pedig mi férjfiak az élet' gondjai, hivatalok és egyéb foglalatosságaiuk miatt

kisd edjeink mentorjai nem lehetünk, — a' Szép-nem az, melly az erkölcsös, jámbor, szabados embereketés jövőjére hasznos, nem csak baza de világ polgárjait-is képezhet; — az Anya' kötelessége ez, mellyet hogy' ritkán tselekszenek, és kevesen bírnak a' hozzá kívántató tulajdonságokkal, látni való: ez az a' mirigy, melly miatt sínlődve hauyatlik a' korunkbeli Ifjúság' erkölcsisége. A' mostanában elhatalmazott conventionális és egyéb speculativus házasságokban, hol az egoismus, és nem az, az arany időkben uralkodott költsönös szeretet praescribál, kereshetjük ismét azon okokat, mellyek miatt az Anyák azon erkölcsi tehetségek hijjával vannak, mellyek a' jó példa adáshoz megkívántatnak.

A' nevelésnél nem annyira az esméretek' sokaságára, mellyeket valaki megszerez magának, mint az ész tehetségeinek kimívelésökre, és a' szív' meg-nemesítésére kellene figyelmeznii. Értelme 's a' dolgokba való belátása ugyan van az embernek, de ereje és elhatározott akaratja igen ritkán, hogy azokat használja; az ember sokat tud, de ezen sok tudását nem használja bölcsen, 's azért áll közön-ségesen rosszúl a' dolog mind a' háznál mind a' házában, mivel senki kötelességének azon buzgóság-gal és lelki esméretség-gel meg nem felel, mellyek a' világ' bódogságához olly nagyon szükségesek.

Gyermekeinkel első esztendőjökben legtöbbet él az Anya, a' mit tőle látnak és hallanak, azt követik; az anyyok' gondolkodás módja az ő kíván-ságjok 's céljok, a' mit teszen és a' hogy tselekszik; az nékiek remek példa, mert a' gyermekek gyenge korjokban nem tanítás, de példák által neveltetnek; amaz gondolkozásban gyakorlottságot, a' megfogásban ügyességet tészzen-fel előre, mellyel ök még nem bírnak, — ezek pedig az indulatjaikra miut tett dolog, melly szemeik előtt fekszik, bé-

nyomást tesznek, melly utóbb az ő gondolkozó módjok és indulatjaik közzé ellentállhatatlanúl belé szövődik. Nem szabad tehát az anyáknak kisdedjeik' jelenlétökben semmi olyt mutatni vagy tenni, a' mi fejöket előítéletekkel tömné-meg, és szívöket megvesztegethetné, azért minden anya, ha nem önnön maga miatt-is, de gyermekei miatt legyen jámbor és hü. Az anyák' kötelessége álhatatosan mindenben a' mi szép és jó, mindenben a' mi az embernek ékességül és becsületjére szolgál, mustrául lenni; mert azon virtusaikban, mellyeket öök szorgalmatosan és szünet nélkül gyakorolnak, magzatjaik örökösödnek. Ha az anya rendes, takarékos, szorgalmas, csinos és szerény háziasszony; akkor bizonyos lehet, hogy ezen szép tulajdonai gyermekei' szívökben-is által plántálódnak, a' minek tekintetéhez a' gyermek gyenge korától ólta szoktattatott; ahoz állhatatos 's különös szeretettel fog vonszódtatni, minden rendetlen, minden tisztátalanság és tunyaság ellen neheztelő kedvetlenség fogja belsejét elfoglalni úgy, hogy semmitől jobban nem írtózik, mint az ilyen erkölcstelenségektől és mocskoktól.

A' mód, miképen nevelje az anya gyermekét, — a' példa, mellyet nékie ád, tulajdon élete, mellyet a követésre felállit; ha ezek szeplötelenek, úgy kisdedjei minden erényeket megfognak kedvelleni, mellyek az emberi életet ditsőíteni 's annak érdemét felemelni képesek. Egy anya' példája által nem csak a' munkásságra és rendre, tisztaságra és takarékoszágra szoktathatja magzatjait; hanem vélek a' természetet, annak jelenéseit, az embert tselekedeivel 's iparkodásaival együtt megismértetheti. A' mint ő maga rólok itél, hasonló megfogások nyomódnak eltörölhetetlenül kisdedjei' elméjükbe; a' micsoda néző pontból tekinti ő a' természetet, ugyan

azon értelemben veszik gyermekei annak külömbféle tüneményjeit; — végtére, a' minő indulattal viseltetik az anya az Istenhez, olyan ájtatosok lesznek magzatjai, mert a' gyermek' vissza tündöklése anya példájának; ez nékie mustra és czél; és senki sem képes kipótlani azon tanításokat és példaadásokat, mellyeket az anyjától lát.

Sokkal tovább terjed az anyák' nevelése, mint sem azt gondolni szoktuk. Ha az eszes, szorgalmatos, csinos és szerény nő; bizonyos lehet, hogy leánya, ki mindenkor körüllette van, szint olly értelmes és serény lesz, minden szeretetre méltó kecsditsőíteni fogja ezt-is, 's nem lesz szükségé azon hosszúsas tanításra, mellyet idegen személyek ollyan félszegen adnak, mivel az elme és értelem kevés mesterséggel szokta magát kinyilatkoztatni. Tudós-nak egyáltalában nem illik 's nem-is szükséges a' Szép-nemnek lenni; hanem ítélő tehetséggel bíró észszel 's elmésséggel, jó szívűség' és éles belátással bírjon, — 's kitsoda fejtheti-ki benne ezen tulajdonokat hathatósbban mint az anya? Mikor fogatosabb az oktatás, mint mikor az anya adhatja azt? Mindennemű gondolkozás mód, minden esméret, minden oktatás végetlen gyökereket vér a' leány' szívébe, mellyet az anya közöl véle, 's gyönyörű gyümölcsöket hozánd.

Hiszen az étellel való élés nem a' közönséges és a' mutogatásban feneklett mulatságokban, a' pompás öltözetekben, a' tetszősködésben, nem az egyik társaságból a' másikba való átlépkedésből; hanem a' kötelességnek csendes és serény végbevételében, a' házi megelégedésben, mértékletességben, és a' rendben áll. Azon anya, melly illy szép eredményekben lányának mustra, megalapítja annak szerencsáját, és megmenti őt azon esztelenségtől, hogy valaha azon korlátokon túl csapongjon, mellyeket

a' természet, az okosság, és minden polgári alkotmány az aszszony-nemnek kimutatott; mert semmi sincs nevetségesebb, mint azon aszszony-személy, ki olly rollét akar játszani, melly mind természetétől, mind rendeltetésétől idegen.

STAUT JÓSEF,
Főhadnagy.

4.

HADI TÖRTÉNETEK.

(Kapitány Schels után.)

1. *Horváth- Dalmata- Bosnyák- országokban 1516-tól 1521-ig esett dolgok, nevezetesen a' Jajczai, Zvorniki, Knini, Szebenikoi, Bihátsi, Sreberniki, Szofoloi, Teshani verekedések.*

Mártzius' 13-kán 1516-ban meghalt II. (Dobrze) Ulászló Királyunk, koronáit, a' Magyar, és Cseh, 10 esztendő fia Lajos kapta örökségül. A' belső pártosdüh miatt megrongált, és külső segedelmek nélkül magára hagyatott szegény Hazánk a' gyenge Királyt körülvevő gyámság uralkodása alatt a' végső veszélyhez mindinkább közeledett. I. Szelim Szultán Magyar-országra intézett támadását csak az Ázsiai, és Egyiptomi zavarok akadályoztatták; ez már talán olly gyászos katasztrófát okozott volna, mint a' millyent fia II. Szolimán' 10 évvel később Mohácsi győzedelme. Lajos és Szelim 1516,

de csak egy esztendőre fegyvernyugvást kötöttek, melly ugyan, de ismét csak olyan rövid időre, a' következő esztendőben megújítatott. Hazánkat ezen egyezetek csupán csak a' Török' nagyobb berohanásaitól őrizhették-meg; mert a' fegyvernyugvás ellenére-is a' széleken az apró harcz felbontatlanul folyt. Magyar-országgal határozó Török-tartományokban kormányozó Basák szüntelen fegyverben voltak, ők gyakori általrohanásaikkal el-nem múlasztották a' széleket rablani, pusztítani, erősségeinket megtámadni, minden kitelhetőkép Hazánk', úgy-is kevés erejét fogyasztani, és így nekünk nagyobb veszélyeket okozó intézetekre magokat elkészíttetni.

Jajczdt Boszniában főerőségünket, tették a' szomszéd Basák támadásaik' tárgyává. Az Ország kintstára' kiürültsége, a' fegyver viselésre törvényesen lekötöztetett nemeség' engedetlensége pusztán hagyták az Ország' keleti- és déli-határait; az ezen széleket védő várak elszorgalmatlanitva omladékba dültek, a' ki-nem fizethető őrizetek szökések által mindennap kevesedtek, az ágyú- tár- és élelem-szerekben érezhető hijánosság volt mindenütt, így könnyű volt a' Törököknek Jajczát 1517, a' hol szinte nagy szükség uralkodott, ostrom alá venni, és ezen védőfalat veszéllyel fenyegetni; de az örök' dicséretes álhatatoságok elfárasztá most ugyan az ellenséget, és az a' nélkül, hogy tárgyát elérné, a' várat elhagyta.

Zvornik falai alatt ugyan azon év Novemberben nagy csata történe. *Azam-Bégh* számos sereggel megtámadta a' várat, *Herczeg Újlaki Lőrincz* kirohant ugyan, de népe jobbadon leöldöstetett a' pusztító veszély közt; *Révai István* öszszeszedett egyuehány bátrakból álló hős csapatot, ezzel olly tüzrel rohant a' győzelmes ellenség közé, hogy azt

a' falak alól visszanyomta, a' Vezér-Béget megölte s' népét egészen széjjel verte.

A' Keresztyén Fejedelmek' Budán tartózkodott követei közt, a' Török' megtámadására nagy készülettű plánok irattak, ezek szerint következő esztendőben Afrikában és Európában egyszerre nyílna ki a' csataszín; de ezen plánok csak a' papíron maradtak, segedelmet a' mind inkább szorongatott Magyarok legkisebbet sem nyertek. *) Boszniában 1518-ban mindinkább kiterjesztette magát a' Török, elfoglalta *Bogács*, *Jeczev*, és más több erőseket. Új veszély fenyegeté *Jajczát* is fiatal Királyunk alatt, a' számos Ország-gyűlésekben erős törvényeket alkottak ugyan a' hadi adó, sereg álitás, hazavédelmére nézve a' Nemzet' képviselői, de ezen törvényes parancsolatok *végrehajthatlan* maradtak. Míg Szelim számtalan csatáiban sok ellenségével Ázsiában Egyiptomban foglalatoskodna, az elpuhult országlás' szeme elől eltűnt a' veszély, a' pártoskodás ördögétől meghasonlott Nemes, a' rab-iga alatt nyögő köznép, egészen elfelejté Hazánkat fenyegető előbbi rongálásokat, pedig a' pogány Boszniában mindinkább kártékonykodott, minden szempillantásban megújult iszonyattal Hazánkba ronthatott. A' Pápa' intései, a' külföldi Hatalmaságok' ígéretei más következeteket nem szültek, mint gyakor Ország-gyűléseket, a' mellyek czéleránytalan végzéseket hoztak, 's a' perpatvarkodás közt szétoszlottak, vagy ha hasznos törvények szerződtek is, azokat senki sem tellyesítette. Ezen szomorú körülállásokban az országlás kéntelen volt a' Bizanczi - Dívánnal nagy költségű alkudozásokba

*) Egy Nemzet' ereje csak önmagában vagyon helyhezettetre, szomorú körülállás az, ha azt a' külföldtől koldulni kéntelen.

ereszkedni, a' Szeremi Bán *Bélay Barnabás* 1519-ben új fegyvernyúgvást eszközlött-ki, melyet *Lajos Mártzius'* 28-kán, a' Szultán pedig *Május'* 30-kán kezök' aláírásaikkal meg-is erősítettek.

De miut azelőtt, úgy mostan-is tartott az apró harcz. 1520. tavaszán a' Verboszániai Basa *Musztafa* Dalmátziába rohant, a' gyenge őrizetű *Knin* városát a' Kerka partján elfoglalta, és minekutánna azt kirablotta és felégette, a' lakosok' egyrészét leöldöste, más részét magával rabságba hurczolta. Későbbben megvívta *Peth* várát, innét *Szebenikó* alá ment, és azt körül táborlani kezdette. A' Dalmátziai kormányozó *Beriszló Péter* Veszprémi Püspök, az ellenség' feltartóztatására, *Szebenikó* felmentésére, az elesett erősségek' visszafoglalására az Unna' partján Bihácznál sereget gyűjtött, de a' Basa korán megtudta a' készüléket a' Püspök ellen indúlt. A' *Pliszivitzá* határ hegy alatt a' *Koreniczi* mezőn egymásra bukott a' két tábor, vérben fort a' csata, elesett a' Püspök, a' diadalom már a' Török részre hajlott; de a' hátvédssereggel még korán a' csata helyre ért *Alapi Vice-Bán*, ő megújítja a' vészendő csatát, megnyomta, szét szórta a' győzedelmeseket, és a' Püspök' lelketlen testét az undok ellenségtől visszafoglalta.

Illy környülállások közt siulódt romlandó Hazánk, midőn az említet év' Sz. Mihály hava' 21-dikén *Szelim* meghalt, 's fia II. *Szolimán* az országlásra jutott. Csak hamar kifejtődött ezen uralkodóban azon hadász munkásság, mellyel majd félszázadig az egész világot, de leginkább Magyar-országot, a' *Nemzet előbbeni geniuszától elhagyatott, elkorcsosodása végett a' végzéstől büntetésre kárhozott Magyar-országot szüntelenül rázta.*

Bosznia védelméről a' Magyarok semmit sem gondolkodtak. Az arany, és ezüst gazdag aknás

Szrebernik Várnagya *Mathusznay Tamás* épen semmi készületeket sem tett, kórmányjához tartozó *Tesháni* és *Szokoli* erősegekben se éledelem, se őrizet elegendő nem volt, még mi több következő esztendő tavaszán a' nélkül, hogy a' Királytól engedelmet nyerne, a' védelmére bizott Tartományokat elhagyta, 's Magyar-országra utazott. *Szemendriai Basa Bali-Bégh*, és a' *Verbozániai Musztafa* mihent meghallották, hogy az úgy-is rossz készületű erősegeket a' Fő-várnagy elhagyta volna, azok megtámadására ösztöndevén, készületeket tettek. Pünköszt havában egy setét éjjel nagy sereggel *Szrebernik* fala alá jöttek, véletlenül akarták hágsókon a' falat megmászni, a' gyenge de vigyázó őrizet észrevette az ellenség akaratját, hogy annál inkább azt megronthassa, felhagyta jutni egész a' vár' fokáig, ekkor nagy rabojjal a' falra mászókra rohantak a' Magyarok, és azokat onnét mind leszurkálták. Most már az ellenség szorosán körülvette a' várost. Túrhetetlen éhség, mindenben szükség szenvedés lehetetlenné tették továbbá a' védelmet, 11 napi bátor ellentálás után, a' szabadon bocsájtatás' feltétele alatt kéntelen volt az őrizet magát feladni. De a' Basák meg nem tartották szavokat, mert nem csak a' fegyveres nép, hanem a' fegyvertelen lakosok-is mind egyik felkonczoltattak, csak a' fiatal szép ifjak, 's leánykák maradtak életben, ezek pedig a' ronda nép bujaságok' szomorú tárgyoká lettek. *Szrebernik*' szomorú esete megrettenté *Szokol'* és *Teshán'* kevés őrizetét, ezek felégetvén a' várat, még jókor onnét elfutottak.

2. *Jajczánál, és Szemendriánál vesztenek a' Törökök 1521-ben.*

Az említett szerencsés következetű haditettek felbátoríták a' Törököt, *Jajczát*-is hasonló véletlen

meglepéssel szándékoztak elfoglalni. A' Várnagy *Jajczában*, a' hadtapasztalt bátor katona *Keglevich Péter* volt, őrserege 200 lovas, és kevéssel több gyalog fegyveresből állott. A' Herczogovinai török készülletekről tudósításokat kapott jókorán *Keglevich*, seregét azért ő-is mindenkor készen tartotta, a' lovak szüntelen nyereg alatt voltak, az őrhelyeket megkettőztette, a' legveszélyesebb helyekre legjobb, legvitézebb gyalogjait rendelte, az egész vidékben jártak 's keltek a' kémlelők, hogy az ellenség' közeledését mentől elébb felfedezhessék.

Háromszáz Besli lovas jött által a' hegyen, *Bliva* völgyében lévő erdőben magokat elrejték, hogy onnét hajnal pirúlta előtt megtámadhassák a' várost. Mihent megtudta ezt *Keglevich*, *Sery Balás* Hadnagyot 100 lovassal olly parancsolattal kiküldé a' várból, hogy magát a' Bliva völgynek túl emeletére állítsa-fel, 's mind addig veszteg maradjon, valameddig a' vár fokáról ágyú lövést nem hall. *Sery* szerencsésen eljutott a' megjelelt helyre, látta onnét az éjen a' völgybe húzódott török lovasokat. Péntek virradóra a' Várnagy' parancsolatjára sok fiatal leányok, menyetskék tántzolva, dalólva kimentek a' várból, a' Bliva völgyi forrásokra vizért annak jeléül, hogy a' várőrizet az ellenség' ott létét nem-is gyanítaná. *Keglevich'* bátorítására nem féltek az aszszonyok, biztak, hogy kedvelt Várnagyjok őket veszélyben nem hagyja. Alig pillanták-meg a' Törökök a' közeledő aszszonyokat, parázna hajlandóságjok erőt vett a' hadász szellemén, elfelejték jöttöknek okát, elhajigálták a' magokkal hozott hágcsókat, az aszszonyok közé rohantak. — De *Keglevich* fegyveressével nyomban követte az aszszonyokat, ezek' sikoltásokra megdördült a' vár fokán az ágyú, *Sery*-is kirohant a' cselből, az aszszony rablókat hátul megtámadta. Az ellenség így min-

denfelől körül volt véve, és azt, minekelőtte megcsalódásából észrejöhetne, vagy maga mentségéről gondoskodna, a' Magyar mind kardra hánytá.

Ugyan ezen időtájban kárt vallott a' *Szemendriai* török őrizet-is. Temesvári Bánságban a' Duna balpartján meszsze-terjedő mezőségen számos marha csorda legelt. *Szemendriában* tudósítást kapott a' Török, hogy ezen csordák majd minden védelem nélkül volnának, örült a' könnyű zsákmányon a' Basa, őrseregéből sokat hajókon által küldött a' Dunán; de a' Nándor-Fejérvári őrizet megtudta a' Török akaratját, onnét-is egy erős csapat általjött a' Dunán, ezek a' Törököket minekelőtte a' csordát elrabolhatták volna, megtámadták és nagy veszteséggel a' folyón általkergették.

3. II. Szolimán 1521. bejön Hazánkba.

Országlásra léptekor II. Szolimán, *Beráhm Tsauz Effendit* azonnal Magyar-országba küldötte, hogy Urának tiszteletét II. Lajos Királynak jelentené, egyszer'smind a' fegyvernyugvás' meghoszszabítását ajánlaná. De csak hamar megtudták Budán, hogy ezen követségnek valóságos czélja a' Király' hadi intézeteit, az ország' védelemkészületeit, a' külső segedelmé' mennyiségét a' barátság' színe alatt kikémlelni volt. A' Király s' Tanácsosai a' Szultán' ajánlása végett nem kis tétovázalva jöttek, az Effendivel alkuba ereszkedni általlott az udvar, nehogy gyengeségét elárúlná, de egyszer'smind az ajánlást megvetni félt; mert a' külső segedelmek nélkül, önerőtlenységével a' Szultán hatalmának ellentállani magát képtelennek érzette. Szükséges volt tehát minekelőtte az Effendit kielégítő fejelettel Sztambulban visszaereszteni, a' külső hatalmasságok' segedelem szándékjokról bizonyosságot szerzeni. Tanácsosai által megkérte a' követet Lajos, hogy

ő mig szándékát kinyilatkoztatná, Budán tartózkodását továbbra halasztaná.

Broderich Prépostot, utánna *Verböczy Istvánt* X. *Leóhoz* küldötte a' Király, hogy ezek a' Pápától, és általa más Keresztyén Fejedelmektől a' Török ellen segítségért könyörögnének. A' Pápa sajnálkodva adta *Verböczynek* tudtára, hogy a' Király a' Keresztyén Fejedelmeknek egymás közt fennforgó egyenetleuségek miatt kevés, vagy semmi reménységet sem várhat; ő azonban magatehetségétől kitelhetőkép segedelmet adni el-nem mulasztja. Még azon év' telén *Vio Tamás* Gaetai Kardinális el-is jött Budára, és bizonyos summa pénzt hozott magával. *Leó* biztatta a' Királyt, hogy míg ő a' Keresztyén Fejedelmeket a' segedelém adásra bírhatná, addig a' Magyarok mentől előbb támadnák-meg a' Törököt. *Lajos* felelt a' Pápának, hogy ő akár háborút üzenjen a' Szultánnak; akár békét kössön vele, mindenkép veszélyben forgana, mivel a' számos Ázsiai népek' mozgásai, kik a' Helleszponton, és Boszporuszon általjöttek, nyilvánvá teszik, hogy Magyarországot fogja a' Szultán' első rohanása érdeklenni, azért elkerülhetetlen szükség, hogy a' Pápa, a' Császár, 's többi Keresztyén Fejedelmek pénz- és fegyverbeli segítséget adjanak; mert ha a' *Keresztyénség védőfala*, Magyarország, széjjel rontatik, úgy a' veszély a' többi Keresztyén tartományokat-is előbb vagy utóbb elboritándja.

Midőn Rómában követség ment — ment egyszer'smind *Sigmond* Lengyel Királyhoz-is; de ez a' Petrikói Ország-gyűléséről kevés vizagztatást, hanem elég száraz, és határozatlan tanácsot küldé *Lajosnak*, úgymint: a' Magyarok magokat az illy veszélyes környülállásokban okosan viseljék, és ha a' fegyvernyugvást meghosszszabbítanák-is, intsek-meg a' Szultánt, hogy fenyegetődző hadiseregét a' Ma-

gyar-határokról vezetné-el, és minden esetre készen tartsa magát Lajos, hogy az erőt erővel visszanyomhassa, mentegette egyszer'smind 'Sigmund magát, hogy mivel ő mostan a' Portával mély békeségben élne, az Ország' politikájával ellenkezne, Magyaroknak a' Török ellen segedelmet adni.

Igy Magyar-Hazánk minden belső erő, kórmány böltsesség, külső segedelem' hijjánosságában mindinkább szédelgett azon véres katasztrófához, mellynek sulyát még mostan-is érezzük.

Április 3-kán a' Vorms városában tartott Birodalmi-tanácsnál *Frangipáni György* Kalocsai Érsek, *Sternberg László* Cseh-kancellár, *Balbi Hieró* a' Po'sonyi Prépost megjelentek a' Császár előtt. Balbi szívreható beszédet tartott, ellevenen festé a' környülállások', 's idő közös veszélyét, és milly szükséges lenne a' Törököt egész erővel megtámadni. Ambár több tagok a' gyűlésben fel-voltak-is tüzelve a' Keresztyenség' közös ellensége ellen, de mivel a' vallásbeli tanakodások akkor terjedezni kezdének, a' magyar követségnek semmi foganatja nem lett, szegény hazánkat a' szomszédok segítség nélkül hagyták.

Ez alatt a' Török Effendi mindég várta az udvar' feleletét. Ezen hosszas határozatlanság megsérté a' Szultán' büszke méltóságát, felboszszankodva boszszúval fenyegette Hazánkat. Több történetírók azt állítják, hogy midőn a' Király a' Török követség' kémlelődését megtudta, azt a' Tatai-várba vitette, késérőivel együtt megölette, 's a' hóltteteimet a' vár' falait mosó tóba hányatta, mások szerint pedig a' hir egyedül a' Szultán' költeménye volt, ez által akarta a' Török népet a' Magyarokra felharagítani, és a' háborúra magának Európa előtt igazságot szerzeni.

Az alatt míg a' Szultán legnagyobb szorgalommal hadait Belgrád' megtámadására készítgetné, a' határon lévő Basák, minden kétségkívül a' Szultántól magától voltak arra meghatalmazva, legnagyobb kegyetlenséggel rablottak pusztítottak. Mik történtek az 1521-dik évben, már az 1, és 2 szám alatt elbeszéllettük. Most Nándor-fejérvár volt azon pont, mellyet Szolimán szorgalma' főtárgyává tett. Budán csak hamar közönséges lett a' hír, hogy Szolimán önszemélyében akarja a' várt megtámadó sereget kórmányozni. Akkoriban azon nevezetes magyar erőségnek két kórmányozója volt, u. m. *Ényingi Török Imre*, ennek halála után fija *Bálint*, és *Hédervári Ferencz*. A' Király pedig talán nem bizván eléggé amazok' ügyeségökben *Báthori Andrást* nevezte-ki Nándori Várnagynak, egyszer'smind megparancsolta neki, hogy igyekezzék a' várat minden megkívántató éllelmi- és hadi-szerekkel megtölteni, a' falakat kívülről földhányásokkal megerősíteni, és az őrizetet megszorítani. Báthori megjelent seregével Nándor falai előtt, de őt Török, és Hédervári azon ürügy alatt, mintha a' várban annyi népnek elegendő eleség nem lenne, és a' Király nékiek úgy-is még nevezetes summa pénzeltartozna, be-nem hocsájtották, későbbben még-is Hédervári minden Királyi engedelem nélkül elhagyta Nándort, nem sokára követte Török-is, a' nélkül, hogy a' vár védelméről legkevesebbet-is gondoskodtak volna. Magok helytartójoknak *Oláh Balást*, *Moré Mihályt*, *Morgay Jánost*, és a' belső várban pedig *Bajnai Both Jánost* hagyták. Megkérték ezek több ízben a' Királyt, hogy nekik több sereget, puskaport, éllelmet küldjön. Még ágyúk sem voltak elegendők a' várban, mert azokat, mellyeket 1515 ben *Zápolya János* onnét Sarna-vár' ostromlására kivitt 's ott elvesztett, ki nem pótolhattak.

A' Király valósággal küldött-is pénzt. Ágyúkat, árkoló és más haditárat hajón parancsolt oda vitetni, de a' rakodás olly lomhasággal ment végben, hogy mire az elevedzés megtörténhete, a' Duna tele volt török hajókkal, 's így a' segedelmet vívók a' várhoz semmifélekép nem térhettek. Hogy még-is legalább puskaport, a' miben leginkább szükölködött a' vár, lehessen bevinni, több apró hajókat megraktak, azokat török ruhában öltözött, és török nyelvet tudó katonákra bízta, hogy ezek éjjel megjádván az ellenséget Belgrádhhoz juthassanak. De szerencsétlenségre ezen titok sem maradt fedezetlen, az ellenség megtudott mindent, és a' puskaporos hajók mind az ő kezébe estek.

A' Király még mindég sereg nélkül volt, a' pénz' hijjánya, a' Nemzet' egyenetlensége mindenben akadály volt. Julius' elején Budán tartott Ország-gyűlés' végzése szerint *Báthori Sigmund* Nádonak nem nagy számú néppel a' Dráván túl kellete menni, hogy a' Száva partján seregét felállítván, Szeremséget menten tarthassa. A' Király pedig maga egynéhány csapat lovassággal Bács alá ment, a' hol sereget gyűjteni, 's onnét Nándor segítségére menni akaratjában volt. Lajos felszóllítá az ország-nemeseit, hogy mindegyik annyi lovassal, mennyi csak vagyonától kitelhetik, minden idő halasztás nélkül Bácsnál hozzá csatolja magát. De a' Király' tekintete már annyira megcsökkent a' Nemeség előtt, a' hazaszeretete olly annyira kialudott szivökben, a' here élethez szokva, elkorcsosodva már akkor-is a' hadász szellem olly kevés' mejjét lelkesíté; hogy a' 60 ezerre számlált Nemességből alig jött egy két száz. Többen lomhaságból nem akartak lóra kelni, többen betegség' színe alatt vissza maradtak, többen pedig meg-nem jelenésök okául a' pénztelenséget tulajdoníták. A' gazdagok

fősvénységből csak alig küldöttek egyikét lovast, azokat-is rosszszúl ruházva, még rosszszabbul felfegyverkezve, sokan pedig a' *Haza' terhét már akkor-is szerették a' köznép' nyakára* tolni, jobbágyaikat küldötték, magok pedig fészkekben maradának. Csupán a' Királyi táborhoz közel-lévők csatolták magokat a' Bácsnál álló sereghez, de ezek-is kedvetlenül, vonakodva, minden nemesebb ösztön nélkül. A' Király táborát lassan szaporodni látván, maga-is haza ment Budára, példájára az oda gyűlt fegyveresek-is; egy két nap múlva Bácsnál honnét Nándor' felmentésére kellett volna menni, elenyészett az egész tábor.

Julius 19-kén új tábort ütött a' Király a' Tétényi síkon, innét adta-ki parancsolatját, hogy a' sereg Tólnához csoportozzék.

Báthoryt a' Nádort, egynehány apró csaták után Szeremből kinyomták a' Törökök, a' Dráva bal partján állítá-fel seregét, honnét őt a' Király seregek szedésére a' Duna- és Tisza-közi vidékre, küldötte. Zápolya Vajdának pedig meg-volt hagyva, hogy Erdélyből hozott seregét Zentánál a' Tisza partján kapcsolja össze a' Nádor seregével. De Zápolya engesztelhetetlenül gyűlölte Báthoryt, azért is, a' Király parancsolatjára úgy is nem sokat ügyelvén, nem mozdult helyéből.

Szolimán egész erejét Magyar-ország ellen fordította. Februárius' utólján parancsolatot küldött a' Rumeliai Beglerbéghnek, hogy Stambultól Ipszála felé nyomúljon. 1500 embert ásóval, csákánnyal fogadott szolgálatjába, 300 ágyú, és 40 gálya már készen volt. Mártzius elején ő maga kiindult Konstantinápolyból, azon hónap' 27-dikén Drinápolyba ért, honnét Junius' 9-kén Philipopolhoz, 16 ban pedig Zofiához jött. Itt hozzácsatolta magát *Ferhát Basa* 3000 hadi-tárral megterhelt

tevével, a' Boszporuszon által későbbben 30,000 minden szükséges tárákkal megrakott tevé érkezett, a' Zofiai, Szemendriai, Aladsahissari, és Vidini Basák 10,000 eleséggel megrakott szekereket küldöttek. Junius' 22-kén tovább ment a' tábor, 27-ben elért a' Szultán Niszszához. Itt már serege nagyobb részént együtt volt, mellyet 300 ezerre lehetett számlálni.

Szolimán szándéka' következtében Szabácsot, és Belgrádot egyszerre akarta megtámadni. A' Ruméliai Beglerbéget *Achmed* Basát 20,000-el Szabács ellen küldötte. A' könnyű lovaság két seregre volt felosztva, az egyikkel *Mahomed Mihalogli* Erdély ellen ment, *Omár Bég Ogli* pedig a' másikkal a' nagy sereguél elővédül szolgált. *Jakits* Boszniai Basa pedig parancsolat szerént tudakozódás végett a' Száva felé nyomult, hogy Szeremben vagynak-e Magyarok, és ha már azok onnét eltakarodtanak, Belgrádot szárazon zárja-bé. A' Magyarok Dunán, és Száván történendő megakadályoztatására a' fekete tengerből igen sok hajókat hozatott a' Szultán, mellyeket a' Száva torkolatjához állítatott. Ezekhez csatlották még magokat több fegyveres csajkák, és szalupok, mellyek mind a' két folyó' partját őrizetök alá vették.

Junius' 28-kán a' tábor Aladsahissárhoz ért, honnét Julius' 1-őjén Eliadshikhez jött, más nap a' Szultán Szabács felé vette útját, és 3-ban Ramkénél ütött tábort. Piri Basa Nagyvezér innét vált el a' nagy seregtől, 1000 Jaucsárt, a' Spáhikat, és az ásósokat mind magával vitte. 7-ben Biberstikbe ért a' Szultán' tábora, nem messze Szabács-tól, itt jött Szabács elfoglalásának híre.

4. *Ahmed Basa Julius 7-kén 1521-ben béveszi Szabácsot.*

A' Niszzsai táborban Junius' 27-kén haditanácsot tartott Szolimán, azon kérdés forgott itt elő, hogy valyon czélerányosabb lenne-e a' nagy sereggel Magyar-ország' belsejébe rohanni, mivel a' Királynak úgy szólván épen semmi hadiserege sem lenne, és így egy megnyert ütközet után az Ország' minden várai kitárt kapukkal fogadnák a' győzőket, avagy pedig elébb Belgrádot bevenni szükséges lenne. A' haditanács az utólsót javasolta, és itt határozottatott-meg Belgrád', és Szabács' egy időben eső körül táborlása. A' mint már említettük Ahmed Basa volt 20 ezerrel Szabács' elfoglalására küldve.

A' Magyar Szabácsi őrsereg csak 100 gyalog, és egynehány lovasból állott, de azért ezen maroknyi nép a' falakon lévő kevés ágyúkkal eleven tüzzel fogadta a' közeledő ellenséget. Ahmed látta, hogy Szabács magát védeni akarja, körül vétette tehát minden oldalról a' várat, és ágyúival elkezdte lövetni. A' gyenge őrizetnek a' puskapor hűjányossága végett kevés reménysége volt a' felmentéshez, ámbár ők a' várból kilopódzva, csajkákra ülve könnyen kiszökhettek volna, de a' derék *Logody Simon'* példájára az egész őrizet-is, inkább dicsőséggel akara azon falakon elesni, mellynek védelmét reája bízta a' Király; eltökéllette tehát ezen hős csapat a' várat mentől hosszabban védelmezni, így akarta addig-is a' nagysereget feltartóztatni, hogy a' Király időt nyerhetne sereget öszszegyűjteni.

Valahány Török közel merészle a' vár' falaihoz jönni, annyi minden bizonnyal halva maradt, mivel a' falakról jól arányozott puskalövések ritkán hibázták-el felvett céljokat, az ágyúkkal pedig a' 'Török' földhányásait mindég szélyel bontották.

Ahmed látta a' merész védelmet, elveszté reménységét könnyű ágyúkkal a' várat bevenni tudni, azért-is nagy faltörő ágyúkért a' Szultánhoz küldött. Midőn ezek Ahmed táborába érkeztek, elkezdődött újra a' lövöldözés, a' mely szakadatlanul éjjel, nappal tartott. Rövid idő alatt omladoztak a' falak, több helyen rés nyílt rajta, de ostromlani a' vízzel megtöltött mély árkok miatt lehetetlen volt.

Sok keresztyén Görögöt, Ráczt, és Bolgárt hoztak magokkal a' Törökök, ezeknek éjjel nappal faágakat vagdalni, azokat gügyükbe kötni kellett, szekereken, tevéken a' sok ággügyü mind azon helyre vitetett, a' hol a' megrontott falakat megvívni akarták. A' megfogyott őrsereg látta a' készüléteket, hogy azok mire czéloznának jól tudta. Gyűjtő szerek nem volt, az árok partjára felhalmozott faágakat meggyűjtani, sem pedig elegendő erejek az elintézett ostromot visszaverni, az elkerülhetetlen veszély előttök, az elől megmenekedni más mód nem lehetett, mint az éj' setétében hajókon a' várból elszökni, de erről nem-is gondolkodott az őrsereg, hanem még egyszer egymásnak megesküdtek a' vár óltalma alatt meghalni, és ditső tettek által a' honfiak' elfajúlt részét hasonló hős elszántságra bátorítani.

Julius' 7-én az adott jelre a' fa-galyakat az árokba hányta az elkészült ellenség, az árkok megtöltek, az ostrom elkezdődött. Mászta már a' Török a' falakat, de az elsőket a' Magyarok a' falakról visszataszították, több száznál bukot-vissza halva, még több veszedelmes sebet kapott. De az első visszavert ostromot újabb, erőszakosabb követte, pihentebb erő nyomta a' mind inkább fárattabbá lett, 's megkevesedett őrizetet, de helyéről senki nem tágitott, senki kegyelmet nem kért, nem-is reménylett az elkeseredett durva ellenségtől. Végre min-

denfelől megmászta a' romladozó falakat, a' *ket-tős keresztés három színű zászló* a' torony csúcsáról eltűnt, helyette a' *lófarkas félhóld* feltűzetett, az ör-sereg a' győzedelmesek' kardja' éle alatt utolsó erejével magát védelmezve, küszködve, nyögte-ki hős lelkét.

A' mint már említettük Szolimán a' Bibercsi-ki táborban hallotta Szabács elfoglalásának hírért, a' hol-is Ahmed diadalma' jeléül a' Magyarok' fejét a' Nagyúr' lábaihoz rakatta. Szolimán a' fejeket az út kétfelére Szabácsig karókba tűzette, és ilyen győzedelmi oszlopok közt ment-be a' vérrel párolgott üres várba. Juliusz' 8-dikán megtekinté a' vár környékét, új erősségeket rakatni, új viz árkokat ásatni parancsolt, akarátja' végre hajtói a' szij-jakra fűzött keresztyén rabok voltak.

(Folytatása következik.)

KISS KÁROLY.

5.

Bacó' Értekezései külömbféle tárgyokról.

(Bérekesztés.)

A' foglalatosságok' gyors elvégzéséről.

A' foglalatosságoknál többnyire igen ártalmas a' felettébb való sietés. Hasonlít ahoz, a' mit az orvosok praedigestiónak vagy sietve való emésztésnek neveznek, melly a' testet megtölti éretlen nedvességgel, de egyszertsmind

betegség' magvaival-is. A' foglalatosságok' elvégezésében való gyorsaságot tehát nem a' szerént kell mérni, hogy mennyi ideig tart felettek a' tanátskozás, hanem a' szerént, hogy milyen előmenetelek, 's szerencsés folyamatjok van. Valamint a' futásbéli gyorsaság nem a' nagy lépésektől vagy a' lábaknak magasan felemelésétől függ, hanem ezeknek alacsony 's egyenlő mozgásától; úgy hasonlóképen a' foglalatosságok' folyamatját az hamarítja, ha nyomos és húzomos szorgalommal hozzájuk látunk, 's egyszerre belőlök nem felesleg sokat fogunk-fel nagy mohósággal.

Némelyek csak arra törekednek, hogy úgy lássék, mintha kevés idő alatt sokat vittek volna véghez, vagy hazugúl jelentik-be foglalatosságaik' elvégezésének idejét, hogy igen szorgalmatosoknak tartassanak. De egészen más valamely foglalatosságoknak megrövidítése 's más ismét azoknak félbenszakasztása által időt nyerni. Mert ha a' foglalatosságok' többszeri egybejövetelök által hosszasan megnyújtatnak, abból zűrzavar 's álhatatlanság szokott származni. Esmertem egy szép eszű embert, ki valamikor nagy sietséget látott, mindenkor ezt szokta mondani: lassabban menjenek az Urak, hogy elébb elvégezhessük a' dolgot.

Másfelől a' foglalatosságok' elvégzésénél igen becses dolog az igaz gyorsaság. Mert valamint a' portékák' árát a' pénz; úgy a' foglalatosságokét az idő teszi. Drágán fizettetik tehát az olyan foglalatosság, melly soká húzódik, halasztódik.

Azokat békességesen 's örömet ki-kell végig hallgatni, kiknek kötelességök valamely

dolognak igaz mivóltáról eső tudósítást tenni; 's inkább eleinten útba kell őket igazítani, mint sem utóbb beszédjeknek közepette gyakran félben szakasztani.. A' ki gondolatjainak sorában megállítatik, az könnyen félre ugrik a' tárgytól, 's míg gondolatjai' sorába ismét visszatérni igyekeznek, szószaporítottabb lesz, mint magára hagyatva lett volna. De néha az-is megtörténik, hogy az, a' ki azt útba akarja igazítani, még jobban megúnatja magát.

Az ismétlések többnyire idővesztegetéssel járnak; de a' tulajdonképen való tárgynak mellyről szó van gyakran említése nem idővesztés, hanem inkább idő nyereség; mert sok a' dologhoz nem tartozó beszédnek elejét veszi. Hoszszas és mesterséges beszédek úgy illenek a' foglalatosságok' gyors folytatásához, mint a' földön úszó ruha a' sebes futáshoz. Rövid előszók, csinos általmenetek, mentegetések, 's minden egyéb csak a' beszélőnek személyét illető emlegetődzések csupa idővesztegetések, 's jóllehet serénységből látszának származni, még-is valósággal nem egyebek mint hiú ditsőség után való kápkodások. Hanem ollyankor ne bocsátkozzunk hirtelen a' dolog' elvégezésébe, midőn mások' gondolkozásában akadályt vagy gátolást találunk. A' ki mások' értelmét a' magáéval egygyeztetni akarja, annak előbeszédek által kell azokat előre elkészíteni, valamint a' testnek részeit előre meg-kell melengetni, minekelőtte a' kenet reájok dörgöltetnék, hogy ez annál könnyebben beléjek hasson.

A' rend a' felosztás és a' részeknek helyes kiszabása, ez a' három dolog, lelke a'

gyorsaságnak, csak hogy a' felosztás igen szőr-
szálhasogató ne légyen. A' ki minden felosz-
tást elmúlaszt, az soha sem fog a' foglalatos-
ságok' velejére béhatni, a' ki pedig a' felosz-
tásban igen szőrszálhasogató, az nem kön-
nyen fog belőlök kitérni. Az időnek okos
megválasztásával sok időt nyerünk, alkalmat-
lan időben kezdeni-el valamely foglalatossá-
got annyit tesz, mint kardjával a' levegőt
vagdalni 's az idővel visszaélni. A' foglal-
tosságoknak mindenkor ez a' három részök
van: a' készülés, a' tanácskozás, vagy vizsgál-
lás és a' végrehajtás. Ha ezt akarjuk, hogy
gyorsan folyjanak, a' vizsgálás sokaknak, a'
készülés és végre hajtás pedig keveseknek
dolgok légyen.

A' foglalatosságok folytatásánál rend sze-
rént, igen hamarítja a' dolgot, ha gondolatinkat
írásban adjuk elől; mert ha megtörténik-is,
hogy írásbeli javallatunk egészen félrevette-
tik, még-is jobban kicsalja azon javallatunk
a' mások' vélekedését 's tanácsát, mintsem ha
semmi javallat nincsen, valamint a' hamu ter-
mesztőbb mint a' csupa homok.

A' csupán látszó de nem valóságos észről.

Bévett vélekedés az, hogy a' Francziák esze-
sebbek mint lenni látszanak, a' Spanyolok
pedig eszesebbeknek látszanak lenni, mint
a' millyeneknek lenni valósággal találtatnak.
De akár mint legyen ez a' Nemzetekre nézve,
az bizonyos, hogy egyes személyekkel úgy

van a' dolog. Mint az Apostol némellyekről mondja, hogy az Isteni félelemnek képét mutatják, de annak erejét megtagadják, úgy vannak olyanok, kik üres csevegésüket nagy pompával és lármával adják-elől a' nélkül, hogy tulajdonképen jó eszűek volnának. Valóban az okos és gondolkodó emberek előtt nevetséges és gúnyolást érdemlő dolog azt látni, melly sokféle formákat vesznek az ilyen szeles teremtések magokra. Némellyek olly titkolódók 's vélekedésök' kinyilatkoztatásában olly fősvények, hogy portékáikat nem máskor hanem csak alkonyodáskor mutatják, 's úgy akarnak látszani, mintha sokkal többet jelentenének mint a' mennyit szókkal kifejeznek; 's ámbár jól tudják, hogy olyan dologról szólnak, mellyeket nem értenek, még-is ollyan vélekedést akarnak magok felől támasztani, mintha sokat tudnának, a' mit kimondaniok nem szabad. Mások ábrázatjok' vonásaival adják feleleteiket, mint Ciceró Pisóról mondja: Egyik szemöldöködöt a' homlokodig felemeled, a' másikat az állandig ereszted, úgy fejezed-ki a' kegyetlenségen való neheztelésedet. Mások az által vélnek magoknak tekintetet szerezni, ha nagy dolgokról beszélnek, még pedig mindenkor tellyes meggyőződést mutató 's meghatározó módon; sehol sem látnak legkissebb kétséget-is és bizonyos gyanánt veszik a' mit megbizonyítani nem tudnak.

Vagynak olyanok-is, kik mindent a' mit meg nem foghatnak, vagy nem értenek megvetnek, haszontalan 's hijjába való dolgok gyanánt néznek 's azt akarják, hogy tudatlanságjok éles ítéletnek tartassék. Mások min-

denkor elméskedő külömbségteteleket tartanak készen, 's míg hiú szórszál hasogatásaikkal a' vélek lévőknek fejét megzavarják, a' dolog mellett elillantanak. Illyenekről mondja ezt Aullus Gellius: eszelős emberek kik aprólékos szókkal a' dolog' fontosságát semmivé teszik.

Illyen például hozza elől Protagorásában Plátó csudálatosképen Prodicust, 's egy beszédet csupa külömbségtetelekből foltoztat össze vele. A' tanácskozásokban az illyen emberek rendszerént az ellenmondó féllel tartanak, 's dicsőségöket keresik abban, ha nehézségeket és kétségeket támasztnak 's előre láthatnak. Mert ha valamelly javallat egészen félre vetetik, úgy a' foglalatosságoknak végök van; de ha elfogadtatik, úgy új munka adja magát elő. Az illyen fattyú okosság a' foglalatosságoknak egészen szerencsétlen folyamatot ad. Egyszóval akármelly adósságokban elmerült Kalmár 's akármelly alattomos tékozló sem próbálja magát annyi fortélyal gazdagnak hazudni; a' hányat ezen jó ész nélkül szükölködő emberek magokat eszeseknek mutatni törekednek. 'S valóban az efféle emberek a' köznép előtt könnyen tekintetet-is szereshetnek magoknak; de vigyázzon kiki magára, hogy fontos foglalatosságok' véghez vitelére őket ne válaszsza, mert dolgait még tompa eszű emberek által-is szerencsésebben előmozdíthatja, mint az illyen csömörletes Pedántok és Formálisták által.

Sup. Kis János.

6.

A' hangoztató mód.
(*Lautir-Methode.*)

Hogy a' falusi oskolákban olly nehezen kapnak a' nevendékek az olvasásra, annak oka alkalmasint a' syllabizálásnak igen nehéz, sőt akadályoztató mechanizmusában vagyon. Ehez járúl még más baj-is. A' szülék t. i. kivált nálunk Magyar-országban, korán r'ájok szorúlván gyermekeikre, az oskolából őket hamar kifogják. Így a' tanulás többnyire a' nehéz kezdetnél elkésvén, úgy szóllván hijában járnak a' gyermekek oskolába; jó olvasók nem lesznek, a' szükséges tudományokat vagy épen nem, vagy csak alig ízelelik-meg. — Ha tehát azon veszedelemnek, melly a' nép' tudatlanságából következni szokott, elejét akarjuk venni, az oskolai Cursust a' falusi oskolákban czélerányos tanítással inkább rövidítenünk kell, mint helylytelen vesződések által hosszabbítanunk.

Azért a' mai időben sokan, különösen Dante, Burkus-országban, egy új methodust ajánlottak; melly szerént a' gyermekek elsőben csak a' hangokat vagy vocálisokat tanulják jól esmérni és kimondani; a' consonánsokat vagy süket betűket ellenben a' Tanító csak úgy adja a' gyermekeknek elejekbe, mint fél-

hangokat, mint magokban kimondhatatlanokat, mellyek a' nyelvnek, fogaknak, 's egyéb beszédbeli eszközöknek külömbféle helyheze- teik, mozgásaik, öszszeütődéseik által elpat- tantatnak, és csak a' hangoknak módulására és megszaggatására szükségesek. Azért mind- járt valami hanggal öszszetétetve taníttatnak minden név nélkül, 's a' gyermeknek szája azoknak igaz előadására szoktattatik 's úgy szólván egyengettetik. Ha a' tanulók ezen kétnemű betűket jól kimondani megtanúlták, egyszeriben olvasnak, az-az: a' betűknek iga- zi hangjokon végig mennek, elsőben akadoz- va, utóbb folyvást, úgy, hogy a' betűk egy- másba folynak. Ennek tökéletes tudása után következik a' kómmákra, pontokra 's más In- terpunctiókra való rendes vigyázás. És így bévégeztetik a' betűtudománynak tanulása.

Ki ne venné itt észre a' czélerányos ha- ladást a' helyes következtést? A' vocálisok, mellyek a' szavakban uralkodnak, és legkön- nyebb kimondásnak legelőször esmertetnek- meg, azután a' félhangok, mint egészen azok- tól függők, magokat amazokhoz rendelők. E- zen kettő a' tökéletes alap, ezeknek tudása az egész; a' tovább haladás nem egyéb, mint nagyobb gyorsaság, készség ezeknek ügyesebb és jobb előadásában. A' gyermek tudván eze- ket, szinte maga teremt szavakat, észreveszi a' nagy könnyűséget az olvasásban, kitalál- ja a' szavaknak értelmét, és örül, hogy már valamire ment. Ezen mód szerint nincs olly nehéz szó, mellyet, azon kétrendbeli betűk' mivóltára tekintvén a' gyermek, maga majd minden segítség nélkül el ne olvasná. A' syl- labizálásban szinte lehetetlen a' gyermeknek

kitalálni, hány betűt mondjon egyszerre öszsze: itt azon nehézség önként elmúlik, mivel a tanuló csak úgy megy végig a betűk igazi hangjain, mint a muzsikus a kótákon. Megosztani neki nem szükséges, csak minden betűnek sorban hangját adja, 's mennél jobban öszszefoglalhatja őket, annál jobb. Külömben is a légnehezebb része lévén a betűtudománynak a szavak megosztása, roszúl tétetik mindjárt elől. Tudni kellene a gyermeknek azon okot, melly megkívánja, hogy a szó így 's nem máskép szakasztassék-meg; midőn pedig azon ok, nem egyéb, mint a modulatio és értelem; már látni való, hogy a gyermek a szavak megosztását csak akkor fogja tudni, mikor már alkalmasint jól olvas és érti azt a mit olvas. Van azonban ennek igen könnyű törvényje, mellyről utóbb szóllani fogok. Most még egy két szót a syllabizálásról.

A syllabizálásnak czélja nem egyéb, mint a betűkből szótagokat formálni. Lássuk hogyan viszi ő ezt véghez. — A gyermek a hangokat ugyan kimondja úgy, a mint kell, de a consonánsokat többnyire valami nem oda illő hanggal. Így emezek már a kimondásban egy szótagot tésznek, de hamissat. Elmondván a gyermek ezen sok syllabát, kényszerítetik, hogy azokból egyet csináljon, azaz: mondja őket öszsze. Mire szükséges a betűket hamis syllabákká tenni, hogy belőlök igaz syllaba legyen? Micsoda rend ez, ha e lébb szótagokat készítek, mellyek meg nem maradhatnak, azután azokat az öszszemondással elrontom, és olly szótagba kényszerítem öszsze, mellyre azon bévett módszerint semmi hajlandóságjok nincsen: p. o. *múlt*: ezt a

syllabizáló elébb négy syllabára osztja, így: *em, ú, el, te*; és most öszszemondja: *múlt*. Így a' betűket alkalmasint rejtett szónak lehetne feladni, és csak a' feladó tudná, mit akar velek. Hogyan mondja ezeket öszsze a' magával jót tehetetlen? különösen még, ha a' betűnek így kimondva, értelme van? mint az *el*-nek 's a' *te*-nek? Nem csavartatik-e itt még esze-is el? Nem vettetik-e minden okoskodásnak gát? Nem vész-e el a' gyermekben a' bátorság, az öröm, a' tanulásbeli készség? — Igen, még-is utóbb beletanúl, midőn a' sok kényszerített monotonálás közben a' fülnek hozzá szokása által, a' syllabizálásban külömben is lappangó hangoztató módot, önnön tudta nélkül használja. De ez csak olly későn szokott következni, mintha valaki csupa hallásból és vak utánnozásból akarná megtanúlni a' muzsikának minden mesterséges fogásait, meneleteit és egész modulációját; bizonyosan, vagy későbben, mint tehetsége hozta volna magával, vagy soha sem. Innen kitetszik, hogy a' syllabizálás minden Systema nélkül való kínzás. Mindenben azt kívánjuk az okos neveléstől, hogy a' dolgot a' maga valóságában és rendében adja-elő, miért nem itt-is? Holott az első tanítás határozza-meg a' további előmenetelt és foganatot.

A' hangoztató módnak ellenben ez a' szép elsősege vagyon, hogy a' betűtudományban a' természetet követi, az elementumokat a' magok valóságában láttatja, a' gyermekeket a' könnyebbről a' nehezebbre rendes folyamatban vezeti, az Articulatiót úgy adja-elő, mint az a' már beszélőknek minden nap szájokban forog, és így őket nem annyira tanítja, mint inkább a' már tudott dologra figyelmesekké

teszi, 's magokból sarjasztatja-elő, a' mi benne van. Ehez járúl még az is, hogy a' gyermekek gyakorolván szájokat a' consonánsoknak erősebb 's mintegy hangtalan elpattantásában, a' tiszta kimondást korán beveszik, nyelvöket 's egyéb beszéllő tagjaikat igen erősítik. Így sok hibás beszédűek idején megorvosolthatnak és értelmes szóllók lehetnek.

Az eddig mondottakból világos, hogy ezen igen alkalmas tanításbeli módot megkedveleni tellyes okunk vagyion, különösen azért is, mivel alig lehet azt valamely nyelvben nagyobb haszonnal követni, mint a' magyarban, mellyben a' vocálisok és consonánsok olly szépen váltják-fel egymást. Így nem lehet attól félni, hogy a' sok consonánsok' együtt léte a' gyermeket nehéz zavarodásba hozza, és előmentében késleltesse. Tekintetet érdemel még ez-is, hogy nyelvünkben a' tiszta telyes kimondás elmúlhatatlanul szükséges; a' mi ezen mód szerint szépen miveltetik.

Mind e' mellett vagynak némelly ellenvetések, mellyek a' hangoztató módot érdeklík. Ollyanok ezek, mellyek a' hangoztató módot használók előtt tapasztalásból, mint átaljában fontosok, esmeretesekek lehetnek. Illyenek:

1. A' consonánsok név nélkül sokat vesztenek könnyűségökből, sőt úgy szóllván ideálokká válnak. A' gyermek azon betűket szájbéli hangtalan pattogtatásból úgy meg nem tanulja, hogy számtalanszor ne kelljen reájok emlékeztetni. Számtalanszor pattogtasson bár előtte nyelvével a' Tanító, ő azokat mind annyiszor elfelejti, ha nincs ollyan nevek vagy hangjok, mellyek mintegy fülében maradjanak, és így szemének, szájának, fülének bennék része legyen. Az ezen módot ajánlók ugyan a'

Consonánst mindjárt valami hanggal öszszemondatják; de így mindenik consonánsal végetlen sort töltenénk-be, ha annak minden öszszeköttetését tökéletesen kimeríteni akar-nánk; és a' mi öszsze van kötve, azt az ele-mentáris tanításban el-kell választani, hogy alkotó részei szembe tűnjenek, és a' gyermek őket könnyebben megfoghassa. — Továbbá az emlékezetnek gyakorlása olly igen fontos do-log, hogy azt már a' betűknél kezdeni elmúl-hatatlanul szükséges. Azért némelly betűket a' Tanító felír a' táblára, megtanúztatja, szépen kimondatja, azután kitörli, 's a' nevendékek-vel újra vagy felíratja, vagy emlékezetből el-mondatja. A' betűk' öszszemondásánál vagy syl-labát ad-fel nekik, hogy fejből az abban lévő betűket kitalálják, vagy betűket, hogy azo-kat szótagba öszszefoglalják. Csak az ilyen gyakorlás által mehetnek arra, hogy vagy a' Tanítótól mondottat, vagy a' magokban gondolat leírassák; e' mellett figyelmök könnyen függőben tartatik, szorgalmok nagyon serken-tetik; így nincs szüksége a' Tanítónak arra, hogy őket némelly történetetskékkal, nyájas beszédekkel vagy épen fenyegetésekkel tegye vigyázókká. Már pedig ha a' betűknek nevek nincsen, a' gyermek a' fejből elmondandó be-tűket öszszezavarja, a' Tanító ismét már maga öszszemondotta azokat a' feladáskor, 's a' ta-nuló' szorgalmának nem hagyott egyebet hátra a' csupa utánna mondásnál, p. o. ha így szól-lana: „mond-öszsze ezen betűket: K, Ó;“ a' hangoztató mód szerint már feladván öszsze-mondotta őket. — És így ezen elmúlhatatlan gyakorlás vagy igen nehéz, vagy hijábavaló, és a' tanulókat inkább bámúlásra, mint szor-galomra gerjeszti.

2. Sok consonánsokat a' hangtalan előadásban egymástól megkülönböztetni igen nehéz, sőt lehetetlen, mint a' B-t és P-t, a' H-t és K-t, a' D-t és T-t, 's a' t. És így hibázik a' határozottság, melly minden tanításban fő dolog. Ezen nehézség az írásbeli feltevéseknél leginkább szembetűnő, és az Orthographiában meggyőzőhetetlen akadályokat okoz, úgy hogy akkor-is kénytelen lesz a' Tanító, neveken nevezni a' consonánsokat, ha nevendékjén szóval segíteni, vagy hibáját igazítani akarja.

3. A' gyermekeket oda haza szülőik taníttatni szokták, melly nem csak hasznos, de szükséges-is; azt tiltani nem-is lehet, nem-is jó. Már pedig ezek őket csak azon mód szerint taníthatják, a' mint ők magok valaha tanúlták. Így a' gyermek az iskolában másképen taníttatik, másképen oda haza; 's ez által csupa zavarra lesz tanulása, és semmire sem megy. Valóban syllabizálni és hangoztatni tanítani egyszerre a' gyermekeket, annyit tenne, mint a' jó sikert egészen elrontani. Még egyik módtól a' másokra általvinni sem tanácsos a' tanulót, hanem a' mellett kell hagyni, mellyen tanulását kezdette, mind a' kettőt pedig egyszerre használni; valóságos veszedelme minden gyarapodásnak.

Ezen fontos akadályoknak elmellőzését csak azon esetre lehet eszközölni, ha a' betűknek régi neveket nem csak meghagyjuk, hanem a' hangtalan kimondásnak mindenkor melléje-is tesszük. Ennek igen könnyű és hasznos volta kitetszik e' következő módból, mellyet én-is használtam, 's a' melly, vélekedésem szerint, nem csak igen egyszerű, hanem természetes és Systematicus-is.

Én a' betűket az Alphabetumban minden külömbség nélkül úgy megtanúltattam a' gyermekkel, mint eddig szokás volt. Midőn azokat jól tudta név szerint, két rendre osztottam, legelsőben-is a' hangokat kiválasztván. Ezekre a' gyermeket figyelmesse tettem. „Lásd ezek hangoknak neveztetnek, mivel a' kimondásban igen hangzanak.“ Most ezeket hoszan elmondattam vele, mind a' tábláról, mind fejből, hogy jól bévegye és tisztán hangoztassa. Ezután felírtam a' consonánsokat, 's most így szólék: „Úgy-e, ezeket-is jól esmered? — Mond-el őket a' tábláról; — mond-el fejből. — Hanem lásd, így a' mint elmondád, ezek csak neveztetnek; de van más igazi hangjok. Vigyázz jól, mindjárt tudod.“ Most előadtam őket a' hangoztató mód szerint, de mindeniknek nevét előbb mondván, így: Lásd ez *Be*, hanem az igazi hangja neki B (elpattantva), ez *De*, igazi hangja D 's a' t. Már tudod, lásd, csak pattantsd-el őket és semmit se hangoztasd.“ A' gyermek így elmondván minden betűnek nevét, egyszerre kitalálta mindeniknek hangtalan előadását. Gyakoroltam ebben jó sokáig, de úgy, hogy nevöket-is mondotta mindenkor, 's ezt mind tábláról, mind fejből. Így bele tanult tökéletesen a' betűknek mind esmérésébe, mind kétféle kimondásába; nagy volt öröme, szorgalma, mind csudája, 's ha otthon tanítattott, szinte fellyebb látszott okoskodni, nem hogy esze megzavartatott volna.

Ez meglévén, általvittem a' consonánsoknak hangokkal való öszszekötésére, megjegyezvén, hogy itt azoknak csak igazi hangjok mondatik. Természetes, hogy nem csak a' legkönnyebb syllabákon kellett kezdenem, hanem ismételnem a' múltakat-is, és úgy szólván re-

solválnom. Ollyan két betűs szókat választottam, mellyeknek értelmök volt, p. o. *fa*, *öt*, *jó*, 's'a't. Ezután általmentem a' hárombetűsökre, de itt-is értelmesekeket és mindég nehezebbeket vettem, p. o. *haj*, *für*, *ölt*, 's'a't. Való, hogy ezeket-is az előbbieniek szerint elszeltem, 's elszelettem. Így menvén tovább egy egy lépéssel a' nehezebbekre, minden előforduló eseteket és szövevényesebb öszszeteteleket elébb a' táblán megmutattam 's magyaráztam, 's azután a' könyvben olvastattam, úgy hogy a' gyermek a' betűknek igazi hangjain húzamosan és sorban végig ment. Ebben gyakoroltam mind addig, míg jó folyvást nem olvasott. Mikor hibázott, az előbbieniek' viszonolása által magának kellett magát megjobbítani.

Ebből a' folyvást való olvasásból észrevehetetlenül következik a' hamis pauszálás, vagy a' szavaknak syllabákra való osztása; mivel a' gyermek annyi készséget szerzett magának, hogy nyelve önként feltalálja az azon megosztásban lévő modulációt és könnyebbséget. Ha már ennyire ment a' gyermek, akkor kell őt figyelmessé tenni a' megosztásnak teoriájára; a' mit én így cselekedtem:

Felírtam egy két syllabás szót, p. o. *Kenyer*, most törvényűl tettem: 1-ször, minden szavat annyiszor lehet megosztani, a' mennyi hang van benne. Most kérdém: „hány hang van ebben?“ Kettő. „Tehát hányszor szakaszthatom-meg?“ Kétszer. — „Úgy de itt vagynak hangtalan betűk-is, esmered-e mellyek azok?“ Most elmondja a' gyermek azokat nevökön. „Lásd, ezeket azok között a' két hangok között felosztjuk.“ Ekkor ezen törvényt szabtam: 2-ször, minden hanghoz az elől mellette lévő

hangtalan betű mondódik hozzá. Resolváltam. „Mellyik az első hang? Az E. Micsoda hangtalan betű van elől mellette? A' K. Lásd ez a' kettő egyszerre öszszemondódik. Mond öszsze. — Továbbá: mellyik a' második hang? Az É. Micsoda hangtalan betű van elől mellette? Az Ny. Ez a' kettő ismét öszszemondódik. Mond-öszsze. — Úgy, de még egy betű elmaradt. Mellyik az? Az R. Lásd ez maradék, és az É-hez ráadatik, mivel nincs utánna valami hang, melly e' törvény szerint magához kapcsolja. Hanem az ilyen maradék betűk az előbbeni hangtól elvétetnek, ha utánnok egy hang tétetik: p. o. *Kenyere*. Lásd, itt az R az előtte álló E-től elszakadt, mivel az utánna lévő E magához kívánja.“ Erre olyan példákat-is kell adni, hol ezen maradék-betű középen áll, mint: *Kéble, Kebele*. — Ezután ezen egész resolútiót szorgalmasan ismételtem, 's isméttettem, azon két törvényeket a' gyermekkel jól megtanúltattam, és applicáltattam külömbféle szavakra. Ha hibázott, ezen mód szerint belevezettem.

Lehet ezen megosztás' tanítását (mivel valami Logikai szorosság van benne) a' kisebb gyermek előtt kellemesebbé tenni, ha az ember a' hangokat királyoknak nevezi, a' hangtalanokat szolgálknak, és a' fellyebb mondott második törvény szerint ezeket azok között felosztja. Hanem ez az egész megosztás-mód csak a' magyar nyelvre alkalmaztatható; a' többiekben nincs ez a' könnyűség.

Hogy ezen theoria némelly kivételt szenved, alig szükséges megjegyezni, mivel csak némelly praepositíókban és öszvetételekben történik meg az, mellyeket eredetiképen különbben-is megszakasztva kellene írunk. Nagy ennek fontossága, nem annyira ugyan az olvasás-

ban, mint inkább az írásban, mikor a' sor' végén a' szót meg-kell szakasztani. Azomban, a' ki ezt az olvasásra-is szükségesnek vélné, szépen öszszekaptsolhatja ott, hol a' consonánsoknak hangokkal való öszszekötésében két syllabás szavakra megy-által; csak vigyázzon, hogy az olvasást ezzel nehezebbé ne tegye, mert a' szavaknak megszaggatása a' beszédben nem természetes, és árt az értelemnek.

Az Accentuatióra nézve nem jó olly bizonyos időt szabni, mellyben kevesebbé vagy inkább tanítassék; legcélelérányosabb, ha mindenkör figyelemben tartatik, hogy a' gyermek reá szokjék, azt könnyen észre venni sok esetekben, az értelemre igen szükséges, és egy szóval lelke a' magyar nyelvnek.

Csak eddig terjed az első tanítás. A' gyermek az egészben igen gyakorolja eszét, feltalálós elméjét, és mivel (a' mi fő dolog) minden a' táblán-is fejből-is mondódik, különösen emlékezetét. — Ezen leírt methodus szerint, tehát három része vagyon a' betűtudománynak: 1. a' betűk' esmérése; 2. igaz kimondása; 3. öszszekötése vagy olvasása. Ehez képest lehet a' népesebb oskolákat három classisra szabni; a' negyediket tennék a' könyv nélkül tanulók, éneklők, írók, számvetők, 's ezek az elsőbb három Classisokban segédjei lehetnének a' Tanítónak. —

Ajánlom ennek megfontolását minden nemes szívű férjfiaknak, kik a' kiseddel lelkek' nevelésével foglalatatoskodnak, vagy arra nevezetes befolyással vagynak. Valóban ha meggondoljuk, melly igen elhagyatott állapotban léledzenek sok falusi oskoláink, fáj a' szív, borzad az ész!

Szepezdi Kiss János, Bécsben.

7.

Lidércz, sárkány, tüzes-golyóbis, lámpás, ugró-kecske — az égen: Meteorok', futó- 's szakálos csillagok' tüneteji új magyarázat szerént.

Felnyitom újra a' csillagokkal ragyogó égről való elmélkedéseimet — a' kedves elragadtatásokat, mellyek az ember lelkét — főképp olyant, a' ki nem a' hasznost, hanem a' szépet ingyen szereti — a' világ' legkülsőbb határjaira viszik 's ott teszik-le a' véghetetlenség' küszöbjénél, hogy az Isten' és a' csuda természet' gyönyörű munkájiról melázzék — magáról elfelejtve!

Hadd küszködjenek mások a' földi Országok' böldegítéséről 's közhasznokról; én előttem a' föld csak zugoly — nem arra való, hogy apróságaira kinézzek, hacsak a' nagy Mindent felnem fogtam.

Tartozom (ígéretem szerént) az ég' föld' tüneményjei' magyarázatjával; mellyhez ímé most látok. De elébb be-kell vezetnem az Olvasót az érthetőség' nyílásaira. Ez az:

Csillagnak neveztetik minden és akármel-lyik roppant égi nagy test, melly a' világ' térjeiben szabadon fut 's olly féle alkotmány, olly temérdek gömb, mint ez a' mi különös világnk, a' föld, mellyen tengerek, hegyek,

völgyek, erdők vannak, emberek, állatok, fűvek 's a' t. tanyáznak. E' szerint hát a' nap, hóld, föld — e' mind csillag. (Astrum, Sy-dus, Stella.)

Az én felosztásom szerént e' képen három félek a' csillagok: 1-szor: Olyanok mellyek körül mások járnak, és ezek *székes rangúaknak* (sydera centralia); a' más körüljárók pedig *bújdosó*, vagy *bolygó* csillagoknak (*planétáknak*) neveztetnek. Így a' föld a' hóldhoz képest székes rangú, mert maga körül járhatja a' holdat; de a' naphoz képest bolygó csillag, mert maga-is jár a' nap körül, mint a' hold ő körülötte. — 2-szor: Olyanok, mellyek más csillag körül járnak ugyan, de más körülettek semmi sem jár, és ezeket *Holdaknak*, vagy *Drabantoknak* (satellites v. lunae) nevezük. — 3-szor: Olyanok, mellyek sem magok más körül, se körülettek más nem jár, hanem minden szövetség nélkül szabadon járnak a' világ' térségeiben. Ezek hát *neutrálísták*.

(Az Astronomusok másképen osztják — t. i. *álló* és *bolygó* csillagokra. De nálam semmi sem áll a' világon, nem-is nyugszik; hanem örökké jár, fut, mozog — minden égi test, minden csillag.)

Az első és második osztálybéli csillagokat én *tökéleteseknek* nevezem — azért, hogy a' testi alkotások 's járások rendes és már tökéletes, vagy közeledik a' tökéleteshez (a' gömbölyűhez). A' harmadikbélieket *tökéletleneknek* — azért, hogy ellenkezőt kellett állítani rólok, t. i. a' rendetlenséget mind alkotásokra, mind járásokra nézve. És már ide, ez osztályba valók a' feljebb érdekelt neu-

tralisták, nevezetesen az *üstökös- 's futó-csillagok*, és a *meteorok*. (*Cometae, Stellae cadentes, bolides.*) Ezek' nevébe foglaltatik a' lidércz, sárkány, kecske, 's a' t. a' mint feljebb czímeztem. Ezekről értekezek hát én most.

Vi'sgálat alá venni és fejteni kell rólok e' következendőket:

1. Egy üstökös csillagban három különös részt vehetni észre, ú. m. *a*) a' csillag legbel-sőbbjét, a' mi alapja az alkotmánynak, és ez *Bélnek* vagy *Székinék* (nucleus) neveztetik, to-jás széke' hasonlatosságából; *b*) a' székit körülvevő fényes gőz-kört; és ez *átmosphérája* neki; *c*) ebből félre sűgárzó, noha nem mindenkor vele összeköttetett, világos *üstök* formát (a' honnan nevezete-is — *üstökös*: coma, cometa) melly ha előzi a' csillagot pályafutásában, *szakállnak*; ha követi, *farkának* mondatik, melly elnyúlik néha 12 — 40 millio mértföldre a' széktől; de néha a' nélkül előtűnik a' csillag csak valami sáppadt fényű üstökkel körülveve, mint valami második gőz-körrel, melly ritkább az elsónél — a' testet közvetetlenül körülfogónál. Ilyen volt az 1702, és 1706-dik évi üstökös, egyéberánt nevezetes.

2. Széke az üstökösnek többnyire kicsiny és csak a' körülfogó gőz-kör teszi nagyá a' csillagot. Némellyiknek széke nem gömbölyű, hanem szegletes, vagy rendetlen figurájú. Ilyen volt az 1811-nek. Sőt ollyakat is láttak az Égv'isgálók, mellyekről méltán gyaníthatni, ha volt-e székjek, mert más csillagokat egészen lehetett látni rajtok keresztül. Tehát ezek' széke nem izmos test, nem

tömött, hanem valami sűrű fény-gömb lehetett csak. Átaljában ezek csak egy világos köd gyanánt tűnnek-fel — részeiknek különözése nélkül. Egyéberánt másokban megint sűrű, kemény szövetű, és azért halaványabb színű belet láthatni. Illyen volt az 1799, és 1807-dik évi.

3. Tapasztalt dolog az-is, hogy az üstökös' teste, mikor közelebb jár a' naphoz, tetemesen olvad-fel — annyira, hogy a' széke kisebbnek, gőzköre és üstöke jóval-is nagyobbnak találtatik, sem hogy ez előtt. Úgy tetszik, hogy üstök' nagysága proportióban van a' test' gőzelékenységgel. *Herschel* az 1786-dik évi üstökös csillagot a' naphoz nagy közelléte miatt egészen felolvadottnak, de füstté-is váltnak találta — azoknak botránkozásokra; kik *Newton* után az üstököst tökéletes régi csillagnak, a' teremtettekkel egy idejűnek állítják.

4. Üstökös csillagok' nagysága, átaljába véve a' székit körül fogó belsőbb gőzkörrel együtt — általlójok' (Diameter) hosszát vévén mértékül, — 500 ölnyire valótól felmegy 500 mértföldnyi nagyságra; és ettől több ezerekre-is. Tehát vannak igen nagyok, de igen kicsinyek-is. Az 1652-i a' földnél ezerszer nagyobb *Jupiter*' nagyságával vetekedett. Azon híres, melly 1680-ban tűneménykedett, majd akkora nagyságú volt, mint az est-hajnali *plánéta*-csillag, vagy mint a' föld.

Az 1652-kének tányérja alig ha vala kisebb a' holdénál (szemre); de az 1770-kének teste *Littrow*' calculusa szerint 5000-er kisebb a' földnél. Ez nagyon közel járt a' földhöz; de az 1450-ki még a' holdnál-is közelebb.

5. Az üstökösök nem a' naptól kölcsönözött, vagy visszavertt fénnel világoskodnak, hanem valahogy magoktól fényes testek azok — hasonlók abban az úgy nevezett álló csillagokhoz; mert a' naptól elfordúltt oldalak épen nem setétedik-be, mint a' mi holdunk, mikor fertályos állásokban van, hanem akármi állásokban állandóul tündökölnek; csakhogy az a' dícsért fényök még a' planétakénál-is bágyadtabb. Osztán: azon egy üstökösnek fénye egyszer elevenebb, mászsor halaványabb, általjában a' nap' közelében elevenebb, ragyogóbb; távolában bágyadt, 's halavány, — holott a' planéták ez eránt épen ellenkezőleg vannak.

6. Üstökösök' járása — kivéven hármat, melly már közeledik a' rendeshez (de ezek közül-is már az egyik eltűnt, mert nem tért vissza a' várt időre — az 1770-ik évi; — a' másik — az 1819-ki, alig ha Jupiter' holdjának nem állott; egyedül az úgy nevezett *Halley' csillaga* — az 1759-ki — marad még hátra regularisnak. De kérdés, ha megjelenik-e a' már negyedszeri terminusra, 1834-ik esztendőre? Megvárjuk, általjában rendetlen, kicsapongó, álhatatlan. Nem csak az, hogy a' nap' közelében sebesen futnak, másutt lassan és soha nem egyenlően 's a' mellett zodiacus' útjára nem hajtván, keresztül kasúl tébolyognak bizonyos erány nélkül, tárgy nélkül, rend nélkül — hol nyugotról keletre és megfordítva, hol délről éjszakra, vagy akármi tájakra tartván; — hanem akármi szorgalommal és felvigyázással volt Astronomusokat kijátszodják ez eránt, mert lehetetlen kiszámolni valamely rendtartásokat — abból a' principium-

ból kiindulva t. i. hogy üstökösöknek planéták szerint rendes járásúaknak kellene lenniük. Az üstökös vagy másfelé jön máskor, vagy nem akkorára; vagy egyszeri megjelenése után örökre elbújdosik; vagy az ő okoskodások szerint 3383 — 7334 esztendő múlva kellene várni némelyiknek szakaszi fordulását; a' mi képtelen.

7. Számok-is az üstökösöknek képtelen nagy — az a' szám t. i. a' mi, a' mi napunk országában előkelőnek gondoltatik. *Lámbert* a' Naptól fogva Uránusig 12,000-re; egész nap tartományjában egy millióra; *Schubert* húsz millióra terjeszti a' számot. Csak azok' száma mellyeket valódiában láttak a' csillagvi'ssgálók, 500-nál többre menne-fel — azon kívül, hogy az ólta-is sűrűen kezdtek fedeztetni-fel majd minden éviben, azon kívül, hogy nem igen ügyeltek arra az emberek ez előtt, részént hogy jó meszszelátójok nem vala, részént hogy földi párázatokból keletkező tünetményeknek vélték lenni az üstökösöket.

8. Hát a' *futó-csillagok* mi tünetek? — Ha az üstökösököt nem, ezeket sem szabad föld-párázat productumának, vagy csak a' mi gőzkörünk' levegőjében electricitás' közbe vétele mellett játszó tünetmények tartani; mert a' természet vi'ssgálóknak ez eránt tett észrevételük szerint a' futó-csillag 500 mértföldnyi magasságra jár a' földtől, a' hol köz v. a. e. kédes szerint már gőzkör sincsen. Ugyan hát már hol, miben, és hogy fogna úszhatni az a' tünetmény-csillag oda fel? *Brydon* Úr' észre vétele szerint Ethna hegy' tetejéről nézve csak akkora nagynak láthatni a' futó-csillagot, mint mikor a' lapályból nézetik. Tehát

ha olly magosról még-is lelátható, nagyobb területű test az, sem hogy holmi gőzelek csoportjaiból tüneményképen keletkezhessen a mi levegőnkben.

9. De itt-is a' mi atmosphéránkban, a' földhöz közel találkoznak az üstökös- és futó-csillagokhoz hasonló jelenések az úgy nevezett *tüzes-golyóbisokban*, vagy *meteorokban*, melyeket nem csak a' magosban, mint az üstökösöket vagy futó-csillagokat, látunk tüneménykedni, hanem tapintjuk-is — mérjük-is kézfoghatólag, mikor t. i. a' földre hullanak-le. Átállója (diameterje) némelyiknek 500 ölnyi, 16 — 30,000 fontnyi; sőt sokkal több. Testök' alkotása finumabb vashól, kemény kova-kóból áll nagy részént; figurájok tökéletes gömbölyű; a' tengely körül való forgás-is vétetett észre némellyekben, míg oda fel vándoroltak. Illyen a' többi között az, melly Szibériában esett-le, és az oda való néptől mennyei küldetmény gyanánt tiszteletben tartatik, — 160 mázsa nehézségű. Ámerikában-is van egy híres, 300 mázsás körül belől; átállója egy 1/4 mértföldnyi hosszú vala, tehát területe nagyobb lehetett akármelley épületnél a' földi világon. — Nem tréfa hát ez!

De ritka szerencse ezt elevenen látni a' földön; mert jobbára vagy darabokra pattan lehúllta előtt, és mi csak darabjait látjuk; vagy ha épségben hull-le, mélyen süljeszti-be magát a' földbe, (hát ha a' tengerbe, vagy kies pusztákba, vad erdőkbe, vagy más járhatatlan helyekre esik?) területének nagyságából ez előtt kifogyasztva lévén, és most csak kemény, erős alkotású testében, melly széke néki, maradván-meg; — vagy a' mi többször

esik, szerte pattanva tüzes zápor' képeben szóratik széjjel a' föld színére. Így járt az a' híres, melly 1771-ben Páris mellett hajótörést szenvede. Látták nem csak Angliában, a' hol először vették észre, hanem Franciaország nagy részében-is. Olly ropogással pattant-el, hogy a' házak' 's ablakok' nagy megrázkódása miatt azt hitték az emberek, hogy föld-indulás rendíti a' várost. Általóját 500 francia-mértföldnyinek mondják. Rettentő alkotmány vala hát ez! Eleinte csak annyinak mutatá-magát, mint valami futó-csillag — kicsinynek; de megnőtt osztán meszsze vidékekre látható nagyságra. Futóban egy percz alatt 6—8 órányi földet nyargalt-bé. — Mit ábrándoznak hát azok, kik csak levegői tüzes tűneménynek gondolják az illyes temérdekségeket? Hiszen egy különös világhoz hasonló alkotmány ez!

(Hát ha ez a' Meteor nem egyéb, nem is más vala, hanem az 1770-ki üstökös csillag, melly úgy-is azelőtt közel kóborlott a' földhöz, és azután örökre eltűnt? — Ez a' kérdés méltó a' figyelemre. —)

Továbbá: 1719-ben láttak egyet Bononiában, melly a' felkelő napnak tetsző nagyságával és fényjével vetekedett annyira, hogy olvasni lehetett világánál (mert éjszaka történt). Négy torkán tüzet, füstöt okádott büdös szaggal — mint a' planéták' vulkányjai, és hosszú fark húzódott utánna, mint az üstökös csillag után; csergő ropogó szipárkozása ollyképen hangzott, mint mikor sok terhes szekér megy a' kövecses úton. Általóját 593 ölre teszik; 1000 ölnyi magasságban repült, 's szörnyű nagy csattanás közt durrant-el.

Mikor így lángolva, föld színe felett szalad áérben ez a' tűnemény; akkor *tűzes golyóbisnak*, és ha van farka, *égi lidércznek*, vagy *repülő sarkánynak*; ha pedig csak egy kisebb része gyúllad-ki és lángol; *lámpásnak*; és ha az egész golyóbis lángol; üstöke ragyogó gyapjú gyanánt játszik, maga pedig fel 's alá rebeg és mintegy ugrándozik (a' mi lehúllta, vagy elpattanása előtt történik.) akkor *ugró-kecskének* neveztetik. (Illyent látunk Munkácsról e' f. évi Mártzius' 8-dikán nyugoti tájékon nap lementé körül, az emberek azt hitték, hogy a' nap ugrándozik). Végtere a' mennyiben a' földre esett, 's elpattant golyóbisnak darabját, és nevezetesen kövét tekintjük; akkor mi-is Németek után *Meteor-kőnek* tanuljuk nevezni, holott magyarul épen ezt hívják *mennykőnek*, mert ebből vette Magyaroknál eredetét a' *mennykövesség*, csak hogy a' nép' szóllása utóbb elzavarta azt, vagy felcserélte a' *villám matériának* (*electricitásnak*) azon jelenségével, melly durran és csap.

Ennyi sok nevekből kitetszik, hogy tehát ez a' tünet nem szokatlan, nem-is ritka az emberek előtt. Úgy van. De az újjabb időbéli Fyzikusok megvetvén a' régieknek ez iránt tett érdemes nyomozásaikat, 's restségből azt hitetvén-el magokkal, hogy a' mi földünk párazatjának, vagy vulkányjainak játéka ez; nem ügyeltek reá, nem-is méltatták különös gondossággal készült értekezésre, hanem a' levegőben játszó tűnemények között hagyták a' *bohódsdi-tűz*, *fény-tündérjei* rubricájában, mint a' régiek az electricitást. A' legújjabbak feleszméltek ez eránt, és új szor-

galommal kezdik használni a Régieknek lépéseit. De ennek 20 esztendeje sins. — Én azt állítom, hogy akár futó-csillag, akár meteor, akár üstökös — az mind egy; csak a tekintet külömb. Mikor nagyobb területű, 's magosról csillámlik-le — meszsze lévén a földtől akkor *üstökös*; mikor közel, és már nálunk, akkor *meteor*; mikor jókora távolnyi, akkor *futó-csillag* — mintegy középső állapotban lévén a kettő között reánk nézve mint tünemény. — Ez mind azon egy folytában menő munkája a természetnek, csak hogy kisebb nagyobb korokban, külömb sorsoikban, 's jelenésbe előtünve.

De mi lehet ez mind-öszsze még-is? Az üstökös valóságos csillag — olyan féle mint a többi, de még nem tökéletes; tehát a meteor-is az, a futó-is az, — csillag — nagyobb kisebb korában, most kifejtődése szakaszszát futja vándorkodva a nagy világban széjjel, tehát *nevendék csillag*. 'S mi lesz belőle? Idővel különös világ — olyan, mint ez a miénk a föld; de elébb kikell fejtődhetnie, nőnie, állandó helyt választania magának valami székes rangú csillag körül, és jövendőben minnekutánna drabantoskodott, planétává lehetni. De hát miért nem fejtődött-ki eddig, mint a többi? mert későbbi termény. Honnan vette ez magát olly későn, holott a teremtés munkája, melly illyeket producált, már régen megszűnt? A Természettől, melly azért teremtetett, hogy mindég természetesen, megse szűnjön; ennek kebeléből keletkezett hát természetesen, az-az: fogantatott először kis foglalatban, 's az után nőtt nagyobbra, és ez után-is fog nőni, míg meg-nem korosodik.

Ennek természetes factumát én így írtam le harmad-évi Minervában §. 133—137. A nagy világ alkotmányjában létező testek' elementumai, mellyek gyengébben együvé alkotva valának, minekutánna tűz által olvasztás útján felbontatnak előbbi szövetkezetből, a' világ' centrális helyein cháos szerént levegőbe gyűlnek özsze, és ugyan ott, atyafiság' törvényje szerént újra kelvén egybe, egy új compositumot alkotnak; mellyből először gőz forma gomb válik, azután anyabél (nucleus) és úgy végtére, ha ez felnevekedett, 's vándorolni kezd, nevendék csillag. De honnan, hová, és hogyan vándorol? a' napok, mint centrális helyök' fészkei körül, a' hol a' gőzkörök özsze-folyván a' sokfélekből egy hatalmas monopoliumot állítanak, ott fogantatik, 's onnan elindul most még akármelley-felé, gőzkörök ductusa után tébolyogván, csak úgy történetesen, bizonyos intézet, vagy erány nélkül. Mert eleinte csekély maszszája mellett nagyobb 's könnyű területű lévén, bírnak vele a' szelek, 's vándoroltatják bizonyos határozás nélkül — a' nélkül, hogy maga vonódása után indulhasson, míg nem osztán a' tűz befolyása mellett több izbéli kigyúladások után a' mellesleg gőzöktől, 's lágý részeitől, mellyek puffasztották, nagyjából kitisztúlván, néki keményedvén, özszebb szorúlván, és ez által nem csak nehezedvén, hanem gömbölyedvén-is, illy történetes, de épen czélerányos neveltetése mellett arra képesé tétetik; hogy atmosphérák' ductusa ellenére maga adjon erányt magának, és induljon önnvonszódása után valamellyik székeshez, mellyhez tudniillik maga testi alkotásánál fogva az atyafiság' törvényje szerént

inkább vonszódik. Illyenkor hát mind teste, mind útja közeledni kezd a' rendeshez; 'ő meg üstök bábjából kivetkezvén drabantoskodni törekedik, eleinte több, de végtére csak egy égi test körül. Ekkor osztán kinézhetni az útját, számot tarthatni visszatértére, 's ide tova úgy bánni véle, mint planétával.

Így már könnyű felelni a' feltett punctomokra:

1. Gőzköre az üstökösnek azért nagy, és annyira észrevehető, mert a' tűz' gyakori ostromától bőven gőzölög, a' tűz pedig azért ostromolja gyakran; mert a' test' szövete futtában lévén alkotva a' nem igen atyafis gyülelések által, mellyek alkalmat szolgálnak a' tűznek, külömbfélékből áll, míg sokszori kigyúladások után meg-nem tisztul, és nem járul közel az egyféléhez. Az anyabél alapja az alkotmánynak, és ez már vagy megkeményedett, vagy keményedni kezdő félben van. Mennél egyenetlenebb a' bél, annál újabb, vagy fiatalabb a' test; mert a' régi már begömbelyedett. Ha keresztül láthatni rajta a' belen, jele, hogy csak most kezd kivergődni híg állapotjából a' futtában fögantatott gyülevény. Farka az üstökösnek az, a' mi futó-csillagnál, vagy tüzes golyóbisnál a' testet követő szipárkozás. És ez a' két első pontra.

3. A' naphoz közel tetemesen olvad az üstökös, mert a' nap' tüze hatalmasan ostromolja. És épen ez szolgál tökéletesedésére a' csillagnak, ha t. i. olvasztás után újra következik a' forrasztás.

4. Ha 500 ölnyi nagyságtól fogva felmegy 500 mértföldig az üstökös' teste; úgy a' Meteorok-is oda értetődnek az üstökösök' sere-

gébe; mert Meteorok hullottak akkora nagyságúak; és akkor az ember érti, hogy miért némellyek olly kicsinyek, mások meg olly nagyok; mert t. i. az az ő nevendékségek' korától függ. Így véve nem rémül az ember az üstökösnek a' földre való hullása esetétől; mert az hullott már százszor-is — t. i. Meteor' képében, a' nélkül, hogy kárt okozott volna az alkotmányban.

5. Üstökös nem a' naptól költsönözött fénynél fogva, hanem valahogy magától világos. Igen-is, mikor maga költségén világoskodik, az-az: mikor kigyúl, és lángol. Azért mennél közelebb jár a' naphoz; annál fényesebb, mert annál hatalmasabban gyúllad a' nap' tüzetől. (Tudni kell mind ez, mind az iménti állításom érthetéséhez, hogy nállam a' nap egy örökös tűz-tengerébe be-van burkolva, 's ettől van a' melege, ettől a' világossága.) Erről lásd 1828-ki Minerva, 1813. lap. §. 124, 125.

6. Üstökös járása rendetlen, mert pályakörében való futása nem attól van, hogy ő erőlködik valami égi testbe különösen belérohanni, mint p. o. a' hold a' földbe, ehez való nagyobb atyafiság által vonódván, hogy így amannak forgása által elüttetve lévén rendes kerengésre vetemednék, mint a' planéták, és holdak, hanem attól; hogy ő nevendék, és teste a' még ki-nem tisztult alkotásánál fogva nem lévén rá határozva arra, hogy mellyikhez inkább húzzon, — megy erányzás nélkül forgó körökön keresztül, a' mint útja nyílik a' szelek hajtása szerint. Ettől van hát rendetlen járások az üstökösöknek. És ha ez így van; kár törődni az útjok' kinyomozásában, mert ez csupa történetes dolog.

7. Számok az üstökösöknek képtelen nagy, (tünemény) mert épen azért, hogy rendetlenkednek, 's megeshetik, hogy mi százszor-is egyet látunk, de más más környülmények, más útja, vagy alakja miatt mindég másnak másnak gondoljuk. Azonban a' természet' műhelye-is, melly ezeket termeszti nagy, de nagy az intézet-is az egész nagy világ alkotmányjában. Erre nézve hát nem nagy a' szám, ha épen akkora lenne-is; és csak akkor nagy, ha ezen mi Napunktól, melly ahoz képest valóban csekély, (noha milliomszor nagyobb a' mi földünknel) kitelhetőnek gondolnók; hogy ő maga mind ezeket, vagy producálja, vagy kórmányozza, mert ez már képtelen. Én más ideát adtam ezekről Minerva 1823. lap.

8. Futó-csillag a' mint mondtam, egy az üstökössel, csak hogy ide a' hold alatti környékre vetődött mifelénk, és most a' mi egünkön tébolyog. Természetesen, ha nagy test lenne, nem jöhetne közel a' földhöz, mert ez forgó köre erejénél fogva meszsze csapná magától; de tehát kicsiny test az — körül belül akkora, mint a' lehullt Meteorok. — Hogy pedig teménytelen sok futó-csillagot látunk, mi a' mi atmosphéránkban, arra itt-is mondhatni, a' mit az üstökösökről, hogy t. i. mi tán százszor-is egyet látunk, és mindég másnak gondoljuk. Mert ugyan-is tudni való, hogy a' futó-csillagok kisebb területűek lévén, és ennélfogva közelebb jöhetvén a' földhöz, ennek árnyékába merültek létükre nem világosodhatnak-meg annyira a' naptól költsönözhetett fényel, hogy épen láthatókká legyenek mi előttünk; hanem tehát csak akkor látszatnak ná-

lunk mikor gyúlnak, a' minek gyakran történni kell a' mi levegőnkben való futtokban; mivel itt-is azon tűz uralkodik, a' mi odafel, csak hogy nem olly hatalmas, mint a' nap közeltében. Ennél fogva hát nálunk kevés ideig tart egy húzomban a' kigyúladások; következőleg, mikor ez kialszik, mi a' csillagot mint homályos testet nem látjuk, hanem csak akkor mikor más tájékon futva megint lángba borúl.

Hogy a' hold alatti környékeken vándorolnak olyankor a' futó-csillagok, és nem azon túl, vagy nem olyan messze, abból megtetszik; hogy mi azt sebesen futni látjuk, holott azoknak, mellyek igazán messze vannak, sebességét nem vesszük észre.

9. És ha a' futó-csillag, vagy azért hogy többszöri kigyúladása után a' nem jól egybe fért alkotó részeitől kitisztulván, megkeményedvén, 's azért nagy masszája mellett kis területre szorulván, futtában még beljebb ronthat a' földünk' forgó köribe; vagy azért, hogy alkotó részeinek többsége szerént a' mi földünk' testében kapja a' valódi atyjafiját, mellyhez természetesen húz; mondom akkor könnyen történhetik: hogy ezen futtában lévő vándor, hozzá csapjon a' földhöz, és ehez ragadván itt végezze pályafutását, a' minthogy ez már sokszor történt-is. Ezen sorsában a' futó-csillag *Meteor*nak, vagy *tüzes-golyóbis*nek neveztetik 's a' t. a' mint feljebb. — És így a' futó-csillag a' mi levegőgünk tengerében hajó-törést szenvedvén, megszűnik világ' vándorja lenni, hanem maga leroskadt testével a' mi földünk' masszáját öreghíti, itt maradván örökké — pedig Isten tudná honnan való szár-

mazás! — Felbontott testében találni a' többi között valami hamuszínű, mágneses erővel nagy grádusban bíró nemesebb vasat, külömbet a' miénknél; találni kavits földet, nikolumot, kénkövet, és ugyan a' két elsőt leginkább 's többnyire, külömb erányú vegyítésben. Lehúllta előtt jobbára elpattant; mert a' föld közeltében sebes nyargalásával maga adott okot a' tűznek nagyobb ostromjára, melly a' belsőjét hatalmasban megtámadván szerte repeszi.

És ez az üstökösök sorsának egyik extremuma; a' másik: kifejtődése után beállani drabantnak valamelyik székeshez, és utóljára, ha tökéletesedett, székesé-is válni; e' közben pedig nevendékenykedni 's vándorolva a' világon más, más állapotokban, mint a' hímes pillangó, melly a' minap féreg vala, külömb tünetekkel játszani az égi környékeken, és így játszadozva magára vonni figyelmét a' Halandóknak, 's külömbféle véleményekre vetemíteni az észszel fenhéjazni nem szokott embereket.

Nevton' theoriájához, mellynek én felényire ellenkezője vagyok, hozzá szokott olvasónak, hogy könnyebben értse a' dolgot, még egyszer eszébe juttatom, hogy nálam a' különös világok (csillagok, égi-testek átaljában) nintsenek elszigetelve egymástól, hanem mind azon egy systema alá foglaltatnak, mind úsznak a' nagy világ' közönséges levegői tengerében, az univsumot elborító nagy oceanban, és az atmospherák nem csak érik egymást, de egy egymásban különös forgó köröket-is (örvényeket) formálnak. Itten hát könnyű felelni, hogy mint vándorolhat-bé ide mi hoz-

zánk idegen tartományokból a' nevendék csil-
lag, és ha ide vetődött, hogyan osztán, és ki-
vergődhetik-e megint innen? Felelek: Vala-
mint be, úgy ki-is; ha csak nintsen befogva
valami ősi székesnél állandó drabantnak, mert
azután nintsen többé ideje kifoghatni, szüntel-
len foglalatossága miatt. De már ekkor nem-
is vándor. Hanem inkább ez a' kérdés: Val-
lyon a' Meteor úgy-e mint már volt üstökös,
tisztulása után kisebb kerületbe szorúlván ve-
tődött felénk, 's itten további próba után ha-
jó-törést talált szenvedni; vagy ellenben, még
ezután fogott volna üstökös lenni, és most
csak első korában jelenik nálunk? Erre a'
mi láthatárunk szerént nem mondhatni vala-
mi bizonyost. A' bizonyos még-is, hogy né-
melly üstökösök, mellyek közelebb járnak
hozzánk, már majd reguláris járáshoz fogta-
nak, és tehát közelednek korosodásokhoz. E-
zekből soha se lesz Meteor, valamint az sem,
hogy össze ütközzenek a' föld' golyóbisával.

Hát a' sok fűtó-csillagok közé nem csú-
szik-e néha bé valami tűzi játék-is, a' mi át-
moszféránkbeli, és mi azt-is csillagnak vél-
jük? Meglehet, hogy igen; de mi nem tud-
juk megkülömböztetni, mert még nagyon cse-
kély az ez eránt való béléltásunk. —

Légyen már most szabad nékem megvi's-
gálni, hogy mint gondolkodnak mások ezen
égi Tünemények eránt.

A' Tudósokat e' kérdésre tekintve két
felekezetre lehet osztani: az egyik felekezet
annyiban velem tart, hogy ő-is ezen figyelem-
re méltó jelenéseket szint úgy nagy világi tes-
teknek (*corpora cosmica*) nézi, sőt úgy írja-
le, mint a' természet' nevendékjeit; de nem

tud kimenni velök — se fogantatni, se vándoroltatni, annál kevésbbé a' nevendékenység' grádusai szerént egybe lánczoltatni — Newton' principiumai mellett. A' másik felekezet elszakasztja azt, mit a' természet egybe fűzött. Üstökösöket a' már megszűnt teremtés productumának mondja; a' *futó-csillagokat* csupa levegői tűneményeknek, olyanoknak, mint a' szappanból lett czifra buborék; és a' *Meteorokat* földi gőzök' vagy vulkánok' terményjének. A' még Newton előtt volt Fizikusok az üstökösöket a' párázatból való terményeknek vélték lenni, és így legalább nem választák-el több azon nemüektől — a' futó-csillagoktól, 's Meteoroktól.

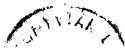
Ugyan hát ez a' másik felekezet mit felelhet erre, ha az üstökös-csillagok a' teremtésbéliekkel egy idejűek, egy rangúak, és így mind járásokra, mind alkotásokra tökéletesek? Hogy lehet az, hogy ők ilyen létökre a' Nap' országában keresztül-kasúl vághatnak szám nélkül, és a' nélkül, hogy az ember egy systema alá zárhassa őket gondolattal? és ez az egy nap, a' miénk, hogyan bír velök annyi teménytelen számúakkal? mert nálók nem egy üstökös száz helyett, hanem száz száz, annyi t. i. a' mennyiszer látják más más járásokban; mert a' Teremtő mindeneknek különös útat szabottki, mellyen másnak nem szabad elmenni a' nélkül, hogy zavart ne tegyen az egész teremtettségben. Következőleg valamennyi üstökös tűnik-elő az egek' kárpitján; a' mind más más, — ha t. i. más időben, és más úton vándorol. — Lám, az eltévesztett fogás miatt még az Isten munkáinak tökéletességé-

gét-is kétségbe hozzák a' vigyázatlanok! holott *Leibnitz* megmondotta nékiék, hogy az Isten csak a' legtökéletesebbet teremtette. És így a' tökéletlen üstökösök nem az Isten' teremtményjei, hanem az Istent majmoló természet' teremtményje lennének — a' jó következtetés szerént.

De csak ugyan ezek, valamint az üstökösöknek szörnyű sokat, úgy a' Meteoroknak szörnyű keveset tulajdonítanak. A' közbeni hézag igen nagy, — akkora mint a' teremtéstől a' természetésre való ugrás; holott a' nagyobb Meteor semmivel sem csekélyebb a' kisebb üstökösnél, — és pedig, a' mi több, a' Meteor kemény kőből és érczből való alkotmány, 's formális gömb. Ha már ez a' mi földünk, melly pedig az ő eszök szerént csak maga kezére dolgozik, csekély gőz-körrel bírván, 's azzal-is ellévén szigetelve a' többiektől, — teheti azt, hogy egy ilyen alak kerekedjék-elő az ő természetnyjeiből; hogy ne tehetne a' nálánál milliomszor nagyobb 's tehetősebb Nap még többet, — annyit mint a' mennyi egy üstökösnek természetésére megkívántatik? — Én azt nem a' nap' vagy föld' műhelyéből, hanem az egész égi nagy Publikum' befolyásától származtattam. — *Minerva* 1828. §. 142.

Feltévén azt, hogy a' tűz-okádó hegy' dühe fellökhet egy 30,000 \mp nehézségű terhet az érbe; kérdés: mitsoda erő hurczolhatja 200 — 300 mértföldnyire-is a' vulkánok' helyétől távol, és 4 — 5 mértföldnyi magasságra meszsze, a' hol *Nevton* szerént már air sincsen — mitsoda erő, mondom, az *Attractio* miatt, az-az: a' földnek azon

ereje miatt, melly mindent magához ragad — még pedig mennél közelebből, annál erőszakosabban? De légyen-meg ez-is; kérdés hát erre: mikor, hol, és mi által lett gömb formájú osztán az a Meteor, — mi-toda erő esztergályozta azt ki gömbölyűre az áérben? Mert vulkánok' műhelyéből, a' hol vaktában 's dühösen megy a' munka, csak nem jött-ki olyan tökéletesen. A' fel-lökése 's leesése közben rövid ideig tartó forgása erre nem elég; mert a' Meteor nem olvadékony jég-tojás, mellyet a' naptól lejö-vő meleg-is lesímíthat; hanem olly szerek-ből álló alkotmány, mint a' kemény kova-kó, 's az érczek', mellyeknek hát annyira való lesímúlhatására, hogy tökéletes gömb váljon belőle, húzomos forgás kívántatik ten-gelye körül, de kerengés-is. És már a' Meteor hol fogott volna forogni, hol kerenghetni? — A' föld' attractioja, melly most-is leraga-dá az áérből (az ő eszök szerént) hogy hagy-ta volna annyi ideig szabadon levegni? Ha pedig azt állítod, hogy chemiai olvasztások 's forrasztások' hozzá járulta után gömbö-lyödött légyen; akkor mind egy akár ezt, akár azt tartani, hogy atmosphérákban ele-mekből evalitio útján származott a' Meteor, és ekkor velem parolázol; hanem így osztán megkell engedned, hogy tehát a' Meteo-rokkal egy származatúak, egy sorsúak az üstökösök-is. De ez nem az attractio fel-véte mellett; mert ez egy olly fatális anya, melly mindjárt visszanyeli, a' mit szült, hanem hogyan kelletik ezt kimódoltatni gon-dolattal? lásd Minerva 1817. lap.

Hogy ha nem az empyria alá zárt keskeny körből, de egy az egész világra kiható szempontból széjel akarnánk nézni — úgy, hogy ugrást se tétessünk a' természettel; mind ezeket úgy illene tekinteni, mint az azon egy intézet' lineáján menő fajzatot; és a' Meteort, a' futó- és üstökös-csillagot most gyermeknek, majd ifioncznak, vagy ha egy szóval tetszik, *nevendéknek* nevezni — tudni illik: a' magát mindenekben reproducálni 's Teremtőjét, mint halhatatlant, az ettől kapott rúgója szerént mimelni törekedő természet' nevendékjének — nem csak a' plántákban, állatokban, 's némelly aprólékokban, hanem szintúgy a' nagyokban-is — olyanokban, mint a' világ' teremtése; mert nagy az ő öszszeséges hatalma. — Bezzeg illyen gondolatok által dicsőítették igazán az Isten' hatalma, 's bölcsesége; úgymint, a' ki egész világ' öszszeségének képében nem valami romladékony masinát — idővel elbomlani, 's hólttá válni valót, hanem egy olly eleven mozgót tudott alkotni, olly remekjét, a' teremthetőségnek; melly illyes reproductiok által a' vissza-ifijadni tudó részeiben, valóban halhatatlankodni készül, 's maga magát örökíti; és így munkája által hirdeti, hogy ő maga Teremtőjének, a' ki örökké él, képére van alkotva. — Pedig ez a' főintézet az egész Természetben. —

Dóhonica B.

8.

Polykletus' útazása , vagy Római Levelek.*(Folytatás.)***Huszonegyedik Levél. Polyklét Krántorhoz.**

Játékszín. — Játékszini ékességek. — Szomorú- és vígjáték írók. — Atellánák, 's a' t,

Híven követvén azon rendet, melyet előmbe szabtam szorgalmasan megjelenek valahányszor reá alkalmam van, a' Római nép' őszvejöveteleiben. A' nagy társaságokban az egyes emberek külömb- ségei úgy egybeolvadnak, hogy a' vizsgáló szemek- nek csak egyetlen egy könnyen felfogható egészt mutatnak. Ott a' nemzeti bélyeg kényszerítés nél- küül tűnik szembe; a' jelen lévők minden személyes gondolkozásból levetkezve, engednek a' reájok ha- tó benyomásoknak, 's gyakran egy akaratjuk ellen való elragadtatások szívöknek legbelsőbb rejtekét-is felfedezi. De leginkább a' játékszínben lehet vala- melyly Nemzetet megesmerni 's igazságosan megítél- ni. Ha a' Nemzet nemes indulatú, soha sem fog- ja rút festések által magát lealacsonyítani; ha ellen- ben el-van vetemedve és fájulva, soha sem lehet festéseiben azon felséges vonásokat látni, mellyek- nek szépségét, csak a' nemes lelkek érezhetik. A' Görögök azért emelték a' játékszint a' ditsőség' leg-

magasabb grádicsára, minthogy magok minden népeket felyül haladtak.

Hijában mondaná valaki, hogy az írók különbözhetnek a' Nemzet' egyéb részétől; akaratjok ellen-is annak képét festik-le. Minden ember azért dolgozik, hogy kedveltsék; 's nem kedvellünk egyebet, hanem csak azt, a' mi hozzánk hasonlít! A' szomorú-játék, ha még olly pompával lép-is fel, még-is alája van vetve ezen törvénynek. Igaz ugyan, hogy az embert azon rendkívül való szempillantatokban fogván-fel, mellyekben azt az indulat magán felyül ragadja, legfelségesebb fényjében adja-elől, mindazáltal fővonásait nem hagyhatja-ki, ha célját egészen elhibázni nem akarja. Herkules a' játékszínen-is megtartja durvaságát; Achilles ott-is heves természetű lesz; 's Ulisses ravaszságra való hajlandóságot fog mutatni; 's mind ezek ha egyes részekben még ollyan igen különböznek-is, nemzetök' természetét mindnyájan ki fogják mutatni.

A' vigjáték még világosabban kimutatja azoknak természeti tulajdonait, kiknek számokra készítettik, a' mindennapi életnek hűképe lévén, annak legfinomabb vonásait-is lemásolja; egyedül csak úgy tethetik, ha híven fest, 's nem festhet híven ha csak a' nézőnek lelkéről a' fedelet le nem veszi.

Hogy a' színjátéki mesterségnek a' Rómaiaknál való előmeneteléről jobban ítélfessek, még mind eddig megtagadtam magamtól azon gyönyörűséget, mellyet színjátéki darabjaiknak olvasásából érezhettem volna. A' játszók' ügyessége 's az előadás' pompája, módosítják a' munka' érdemét; 's ha a' Római színjátékot az Athéneivel igazságosan akartam összehasonlítani, azt-is hasonló szemfényvesztések' társaságában kellett szemlélnem.

A' Rómaiak a' színjátéki mesterség' első esméreteit nem nekünk köszönik; annak nálok-is ol-

lyan eredete volt, mint Görögországban; 's valamint Thespis paraszti taligájáról a' Görögöket nemesebb néző játékokra készítette, úgy itt némelly Etruriából jött bohóskodók a' népet durva mutatványjokkal mulatták. Még most-is emlegettetik, hogy az idősebb Tarquinius, minekutánna a' nagy Circust építette, abban színjátékokat adatott, melyekhez a' játszó Etruriából hívatottak. Ez a' szó histrio, melly itt minden külömbség nélkül minden színjátszókat jelent, azt mondják, ezen szótól hister (melly Etruscus nyelven bohóskodót tesz) származik, 's bizonyága nem csak melly gyenge lehetett, hanem annak-is, melly kevés tekiutet nyerhetett eleinten ezen mesterség. 393-dik esztendőben telepedtek-meg Róma' falai között az első színjátszók, kik elébb ide 's tova szoktak kóborolni. Midőn a' népnek az e'féle játékokhoz való hajlandósága az előjárókra-is elhatott, a' jobb izlésű nézők kicsinyenként becsesebb daraboknak adattak származást, 's a' mi színjátékunkkal való megismerkedés elérette velök azt a' tökéletességet, mellyre a' környülmények között jutni lehetett.

Ha egy Nemzetnek valamelly mesterségben tett gyarapodását a' szerént ítéljük-meg, a' mint azon mesterség 's annak gyakorlói nála becsültetnek; úgy Róma még igen távol van Görögországtól. Nálunk Aeschyllus, Sophocles, Euripides a' hősök közé számláltattak; győzedelmi koszorúk bizonyították kedveltetésüket 's munkáik nemzeti levél-tárainkba tétettek-él. Itt minden csak politikai haszna szerént becsültetik, 's a' ki a' Római nagyság' nevelésén nem dolgozik, az nem szolgál hazájának. A' jeles Író dicsértetik a' nélkül hogy személye tiszteltetnék; sohasem részesült azok közül még egy-is az olyan jeles megkülömböztetésekben, mellyeket sokkal kevesebb érdemű polgárok-is nyernek; minden jutal-

ma abban áll, ha az Aedilis szabad kénye szerint néki egy kis fizetést ad; olyan jutalom, melly az elmét könnyen elfojthatná, ha az a' közönség javalása 's magasztalása által nem élesztetnék.

De leginkább akkor lehet ezen külömbiséget észre vennünk, ha meggondoljuk millyen vélekedéssel vannak itt a' játszóké felől. Aeschyllus maga is játszott darabjaiban, Sophocles csak nyelve hibája miatt nem tette ezt; 's az elme nem szenvedett a' tálotomok miatt. Mi tiszteljük a' nagy Írók, a' nélkül, hogy egyenlővé tennénk azzal ki annak szavát költsönuözi; míg az Rómában a' közvélekedés által lealatsonyittatik 's azon szemtelen bolondoskodókhoz számláltatik, kik miatt a' rénynek pirúlni kell. Egy Senátor sőt még egy lovag is szégyelne a' világ' láttára valamelly színjátszóval beszélni 's annál is inkább azt házához venni, következésképen a' színjátszó arra kénszerítettik, hogy magát megvesse 's azon vétkekbe elmerüljön, mellyek fölöle gyauitatnak. Tsudálni lehet, hogy az olyan emberek kik az ékes-szóllás betsét érzik, 's az előadás' mesterségét igen fontosnak tarják, annyira megvetetik azokat, kik e' részben hasznos tanítók lehetnének; de az örökségül vett megvetés erősebb mint a' tanulás' óhajtása, 's a' vélekedés megszenteli az igazságtalanságot. Ezen lealáztatás talán a' Rómaiak' színjátéki mesterségének természetéből következik. Görögországban ezen mesterség hirtelen a' leghősibb tárgyakra felemelkedett; 's a' szomorú játék' méltósága azokra is elterjedett, kik azt előadták. Midőn azután a' színjátéki mesterség egyszerűbb tárgyakra lebotsátkozott, 's a' nélkül, hogy magát lealatsonyította volna, a' Polgárok' szokásit és erköltséit festette. Ezek a' lelkes festésekben magokra gyönyörködve reáesmervén megbocsátottak a' képirónak az igazság' kedvéért, 's a' vidám Thá-

liát Melpomene jussaival hagyták élni. Ellenben Rómában ritkán lép hős a' játékszínre, melly ha szintén kellemre és illendőségre tett-is szert, a' nagyságnak és méltóságnak csak nem mindenütt hijjával van. Ugy látszik mintha a' Rómaiak elfáradván polgári életöknek szüntelen komolyságot mutató szerepe alatt, a' játék színekben csak pihenést keresnének. A' szomorú játékokat a' Forumon adják-elöl, 's a' játékszínt csak mulatságból látogatják-meg. Jól-lehet a' vigjátékot leginkább 's csaknem kirekesztőleg szeretik, kevélységök, melly őket sehohsem hagyja-el, annak legelmésebb szépségeinek kóstolásától megfosztja. Nálunk saját erköltseinknek kigúnyolása leginkább mulat bennünket; Pericles és Socrates, amaz a' leghatalmasabbik, ez a' legbölcsebbik Athenei férjfi, a' játékszínre vitettek, a' nélkül hogy azért megbotránkoztak volna. Itt ellenben soha sem engednék-meg, hogy egy polgár, akárki légyen-is az, más polgártársainak mulatságul szolgáljon; hijjában lát az elmés író a' Nagyok' kevélységében, az ország' Árendátorainak uzsoráskodásában, a' Káudidátusoknak mászkálásában olly igen kínálkozó vonásokat; a' Rómaiak ha az erkölcsi kúpíró által eltaláltatnak, megsértetteknek tartják magokat. Ezen káros finnyásság okozza azt, hogy a' Római vigjátékok' írói, játékaik' néző helyét csaknem mindenkor Görög-országba teszik által; 's ha a' csúfolódás még valami kis helyet találhat, úgy el-van az rejtve, hogy senkit megnem bánthat. De hogy tárgyamat kidolgozni ne láttassam, tanátsosabbnak tartom azt inkább elődbe adni.

Apolló innepének alkalmával színjátékok-is hirdettettek-ki. Rómában-is, valamint Görög-országban a' játékok egy részét teszik a' vallásnak, egy innep sincs, mellyen azok nem adattatnának; az emberek azt a' mi özszeeggyesítésökre czéloz, miu-

denütt úgy nézték, mint egyenesen az Istenségtől származó adományt. Minthogy Cnejus Octaviust, 's annak fiát kötelességbéli dolgaik akadályoztatták a' játékszínben megjelenni, egy szabadosoknak parancsolták-meg, hogy engem vezessen-be. A' szín' külsője az Atheneihez hasonlít; több oszlop sorok ugyan annyi emeleteket tartanak; az épület' belső részébe azon bólthajtások alatt van a' bójárás, mellyek az oszlop sorokat formálják, 's arról a' Senátorok ülő helyéhez (Orchestra) visznek, a' honnét a' nézők, a' magok helyeire eloszlanak. Valamint Görög-országban úgy itt-is az épület' belseje három részre oszlik: először a' tulajdonképen való színre (scena) mellyen a' játszókJ játszanak, 's mellyet a' nézők' szemei elől, egy kárpit elrejt; de ez a' játék' kezdetekor lebocsátatik, 's alatt ránczokba sodródik özsze; másodsor az Orchesterára, melynek félczirkalom formája van, 's a' tulajdonképen való színhez által ellenben áll; hová Görögországban a' Mimusok és bohóskodók állítatnak, itt pedig a' Senátorok és Vestálisok ültettetnek; végre a' néző helyre, melly az Orchestra megett van 's a' nézők' székeit foglalja magában. Ezen tulajdonképen való nézőhely (Theatrum) olyan kerek székekből vagy padokból áll, mellyek mind együlegyig azon egy középpont felé vagynak igazítva, 's annál magossabbak és hosszabbak, mennél tovább eltávoznak a' középpontól. A' székek' száma nints meghatározva, hanem az épület' magosságától függ. Mindenik emelet kilencz grádics fokokra van osztva, mellyek közül hét ugyan annyi székekbe visz-bé, a' másik két grádics fokok' üres helyei pedig egyegy folyosót formálnak, melly az emeleteket egymástól elválasztja. A' legfelsőbb oszlopsor azonkívül még azon székeket foglalja magában, mellyekben leginkább aszszonyok ülnek, minthogy

ott a' levegő mostohaságától legjobban megmenekedhetnek.

Bemenetelünkkor több embereket láttunk, kik a' bemenni akaróknak a' helyöket rangjokhoz és méltóságjokhoz képest kimutatták. Ezen megválasztásnak csak a' színjátékokban van helye; a' Circusban kiki tetszése szerint ül, nem vigyáztatva más megkülönböztetésre, hanem csak arra, mellyet tőle személyes tisztelete kíván.

A' vezetőm azt a' jelentést tévén, hogy a' Consul' vendége vagyok, egy a' helyrendelők vagy designátorok közül azonnal az Orchestra megett lévő első sorba vitt, közel a' szép Vestalisokhoz, kiket ezen szempillantattól még távolról-is alig láttam. Egy mellettem ülő férfi megszóllított. Rá esmertem benne Flávius szólnokra, kit Cnejus Octáviusnál már egynéhányszor láttam volt. Erről, kit az előtt talentomai híressé tettek, most az a' vélekedés volt, hogy ékes-szóllásából semmit sem tartott-meg egyebet, hanem csak a' hallgatni nem tudást. Ezen találkozás, melly másuak talám terhére lett volna, reám nézve szerencse volt. Valóban még inkább sietvén ő a' beszéléssel mint én a' kérdezősködéssel, nem várta hogy tőle világosítást kérjek. „Kétség kívül, így szólla, a' Római játékszin nem fog megfelelni felőle való képzelődésednek. Mi még csak alig kezdjük a' szép művészségek' pályáját futni, 's még soká szükségünk lesz tanítóink' leczkéire“ — „Kinek adod, kérdém én ezen dicső titulust?“ — „A' te hazád fiainak felele ő; a' Görögök minden nemekben megelőztek bennünket: alig kezdi egy gyenge fény Itália' látkörét világosítani, talám ez egy szebb nappalnak hajnala. Már-is észrevehető változások bizonyítják előmenetelünket. Gyermekek koromban Rómának még nem volt állandó játékszine, midőn játékokat akar-

tak adni, hevenyében hitvány töredékeny épületek emeltettek-fel, mellyekben úgy nevezett remek műveink eljátszottattak; 's ha az innepeknek vége volt, a' szín-is elenyészett, valamint a' benne gyakorlott szemfényvesztés. De mikor hatszáz nyolczadik esztendőben L. Mummius Corinthust elpusztította, abból a' játékszín' maradványjait elhozta Rómába, hogy azokkal azon játékokat ékesíténé, mellyek győzedelmi-pompájának nevelése végett rendeltettek. Hogy ezen dicső töredékek, ilendő helyet nyerhetnének, utóbb egy állandó szín építettett, ez mellyben most vagy. Az ebben találtató ékességek hazád' finom izlésére fognak téged emlékeztetni."

„E' szerént, mondám én, az elme mindenütt megelőzte a' mesterségeket. Görög-országban a' szomorú játék, már a' tökéletességnek legfőbb grádicsára lépett, 's még akkor-is csak ócska épületekben adattatott-elől; hasonlókép Rómában-is a' színjátéki mesterség, már jó ideig folytatta pályafutását minekelőtte templom emeltetett volna számára."

„Ilyen szokott lenni mindenkor, felele amaz, az emberi lélek' járása; a' nagy elme magán kívül semmire sem szorúl; még a' vadság' kebeléből-is fellobban, hogy sebes szárnyakkal végig repüljön azon pályán, mellyet az Istenek néki rendeltek, míg a' mesterségek egymáshoz lévén lánczolva, csak lassú lépésekkel járnak. De más felől tovább tartanak 's lassabban enyésznek-el; még mikor elenyésznek, akkor-is más formákban megújulnak, az elme pedig soha sem születhetik újra.

Nyolczvan esztendők' lefolyása alatt nálunk a' színjátéki mesterség' kezdetét, virágzását, és végét lelte. Livius Andronicus, M. Livius Salinator szabadosa, kitől nevét-is költsönözte, alkotója volt ezen mesterségnek; első szomorú játékát 514-dik

esztendőben adta. Öt esztendővel utána Cnejus Naevius vígjátékokat készített, mellyek a' Patriciusok' haragját ellene felgerjesztették, 's utóbb számkivettetését okozták. Kevéssel azután következett Pacuvius. Ennek szomorújátékai között különösen megkülönböztetést érdemel Orestes, melly csudálkozásra méltó kedvességet nyert; ezen költőről azt mondták, hogy jobban esmerte a' mesterség' reguláit, de kisebb elmével bírt mint vetélkedő társa Accius. Ez írás módjának hathatóságára, gondolatjainak felemelkedésére 's képeinek sokféleségére nézve amannál feljebb becsülnetik. A' Muzsák' Templomában láthatod maga által készítettett szobrát, melly jóllehet inaga alacson termetű volt, óriási nagysággal emelkedik-fel. Termetének kicsinységét el-akarta felejtetni, 's épen ez által elfelejtetlenné tette.

Még a' most említett íróknak életökben jelent-meg Marcus Plautus Accius, ki mindnyájokat meghomályosította. Ez 529-dik esztendőben született Umbriának Sarsina nevű városában. Azt beszélik felőle, hogy a' kereskedésben minden jószágát elvesztvén, kénytelen volt egy kenyér-sütőnek kézi malmát hajtani, és hogy ekkor készítette szün óráiban vígjátékait. Mi azt szoktuk mondani, hogy a' Muzsák, ha a' Latinusok' nyelvén akarnának beszélni, Plautus' előadását választanák. Senki sem tudja úgy párosítani mint ő a' pontosságot a' bőséggel 's a' tisztaságot az erővel. Ma Amphitrioja fog játszattatni; magad megítélheted, ha megérdemli-e a' reá ruházott dicséreteket 's az ellene szegezett gáncsolásokat.

Plautus után Terentius következett, ki jóllehet Carthágóban látta először a' világot 560-dik esztendőben, még-is Róma sajátjának tartatik nem annyira a' születésnek, mint a' fiúvá fogadásnak jusa szerént. Te-

rentius Lucanusnak rabszolgája volt, ki szerencsés tehetségeit sejdítvén nagy gondal taníttatta, 's igen fiatal korában felszabadította, a' maga nevét adván néki. Midőn első vígjátékát készítette, minekelőtte azt az Aediliseknek által adta volna; Caecilius költőnek, ki akkor Rómában híres volt, javallása felől bizonyossá akart lenni. Ollyankor lépet-bé hozzá, mikor az az asztalnál volt, 's minthogy igen ócska ruhában volt öltözve, egy szolga az Urának kanapéja mellett adott néki egy széket. Leül, elkezdí az olvasást; alig olvas egynehány verset, midőn Caecilius elragadtatással felugrik, megkapja kezét, 's a' maga párna székére maga mellé ültetvén vendégei közé számlálja. Terentius, Laeliussal és a' híres Scipioval az Africai Scipio' fogadott fiával barátságban élt. Ezen híres és nagy férjfiak' társasága olly csínosságot öntött munkáira, melly igen méltó a' maga kútféjéhez. Sőt az-is bevett vélekedés, hogy ezek segítették őt munkái' elkészítésiben, 's az a' mód, mellyel ezen vélekedést az Adelphi című darab bévezetésében megakarja czáfolni, azt még inkább megerősítette. Terentius 35 esztendőös korában Rómából Görög-országba utazott; 's onnét visszamentében Arcadiának Stymphalus nevű helységében meghólt. Minden darabjai között az Eunuchus nyert legnagyobb kedveséget; egy napon kétszer játszatott-el, a' mi színjátékink' történeteiben hallatlan szerencsé. Színjátéki költőink' sorát Lucius Afranius Quintianus rekesztibé. Mi ezt Menanderhez hasonlítjuk, melly vélekedést a' Görögök nehezen osztánának-meg velünk. Előadásának elevensége, gondolatjainak tündöklése, nem tehet bennünket vakokká azon határtalan zabolátlanság eránt, mellyel írásai telyesek. A' ki semmi zabolát nem esmér 's minden regulákat megvet, az mulattathat bennünket egy szempillantatig; de

azt a' just elveszti, mellyel az elmebéli tehetségek az igaz tiszteletre számot tarthatnak. E' féle tévedések eltürettethettek volna régi költőinkben, de a' Terentius után következőnél megbocsáthatatlanok.

Tartózkodva említem a' mi pajkos atellánáinkat a' színjátéki munkák között; ezek elmésséggel és csipősséggel telyes darabok, mellyeknek irói a' komolyság' állorczája alatt csintalanul csúfolódnak. Ezen utóbb általunk Rómaiak által nagyobb tökéletességre vitt játék-nemet az Oskusok' tartományjában fekvő Atella városától költsönöztük, mellynek lakosai a' tréfás csúfolódásra hajlandóknak tartatnak lenni. Jóllehet az e'féle darabokban Istenek és hősök lépnek-fel, még-is tele vagynak nevetséges vonásokkal, 's az előadásnak szomorú játéki hangja még elevenebbé teszi a' játék' vígságát és furtsaságát. Ha az atellánákról helyesen akarunk ítélni, úgy kell azokat nézünk, mint olyan gúnyoló utánzásokot, mellyek a' komolyabb tárgytól igen elfoglalt léleknek pihenést adhatnak. Rend szerént ugyan azon költő, ki ugyan azon egy tárgyról szomorú játékot ír, Atellánát-is készít; 's az utóbbi olyankor tóldalék gyanánt szokott eljátszattatni.

De hallgassunk, már jel adatott; elsőben Terentiusnak Androsi leányja fogjátszattatni, mi azt egyik legjobb munkájának tartjuk. Talán te-is úgy fogod találni, hogy nem szolgál dicsőségének homályosítására.

Ezen szempillantatban leeresztetett a' kárpit; a' nézőknek a' játszó' nevei, valamint mindeniknek szerepe-is tudokra adattak, 's a' játszás elkezdődött. Az író egy előbeszéddel kezdi munkáját, mellyben igen ügyesen felel azoknak, kik őt azzal vádolják, hogy ezen vígjáték' készítésében Menander költőnket követte. A' nélkül, hogy a' dolgot tagadná más költők' példájával menti magát, 's elégnek tart-

ja megbizonyítani, hogy a' költőnek van jusa minden forrásokból meríteni, midőn egy jeles társaságot akar mulattatni, és hogy a' szerencsés utána-zót fellyebb lehet becsülni, a' középszerű eredeti írónál.

Ezen kezdet által, melly a' Görög játékszínhez való közeledést látszott mutatni, kellemesen meglepetvén az egész darabot nagy figyelemmel hallgattam. Nem fogom annak minden részeit elszámolni, elég légyen csak azt mondanom, hogy az a' mit Terentius a' Görög költőtől költsönözhetett, semmit sem vesztett-el eredeti kellemiből, és hogy az ilyen fordító, gyámol nélkül 's a' maga erejével-is tud menni.

Flavius igen vigyázva vi'sgálta millyen benyomásokat tett légyen reám nézve a' játék, mit mondasz, fiatal Görög, így szólla megelégedés' hangján, megfelelt-e írónk várákozásodnak? Sőt felyül multa, felelek én; versei könnyen folynak, 's a' csomónak mind kötése mind feloldása szerencsés. A' játszókat-is érdemök szerént dicsértem; de ezek: így szóllék, tovább kevesebb fáradsággal megértethetnék a' számos sokasággal 's hallgatókkal magokat, ha építő mestereitek a' miéink' példája szerént a' játékszín' épületibe belé helyhezítették volna azon nagy ércz edényeket, mellyek a' szózatot és hangot a' Szálának minden részeiben elterjesztik. — Nem szokás az nálunk, felele Flavius; mi ezen a' játszó' hangját természet ellenére megerősítő 's megvastagító eszköznél fellyebb becsülünk egy sípost, ki a' játszó' szózatját, mihelyt lankad, hangjával támogatja, vagy pedig ha igen magasra emelkedik, alacsonyabb hangra visszahívja. Ezen sípos egyszerű'smind azt a' hangot-is megjelenti, mellyen a' játszó'nak a' beszédet elkezdeni kell.

A' második darab' kezdődése előtt egy Senator, ki hozzám egynehány lépésnyire ült egy galambot vett-ki kebeléből, 's annak lábára egy levelkét kötven elrepítette; a' madár egynehányszor megkerülte a' Szalát 's az után sebesen kirepült; a' játékok színnek külömbféle részeiből több ilyen madarak-is reppentek-fel, 's ezen történeteske egy szempillantatig mulatságul szolgált a' társaságnak. Kérdeztem magyarázatját Fláviustól. Ezek, felele ő mosolyogva, hirmondók, kiket a' férjfiak küldenek feleségjeikhez. Mikor a' játék a' rendes időn túl tart, ilyen módon tudósítanak ezek férjeik' elmaradásának okáról. Én elmúlattam ezen gondoskodást, gondatlanságom házam népének egy kis nyughatatlanságot fog okozni. De a' kárpit újra leeresztetik. Íme Mercurius maga mondja-meg a' darab' tartalmát; fordíts Plautusra-is annyi figyelmet, mint Terentiusra fordítottál.

Ezen előbeszédben észre lehet venni a' Rómaiaknak a' szomorújátéktól való idegenségöket. Az író enyelegve azzal fenyegeti a' nézőket, hogy szomorújátékokat fog előadni, készítsék tehát magukat a' fellépő személyek' méltóságához, 's azzal vigasztalja őket, hogy vígszabású szomorújátékokat ad. Az egész darab ilyen hangon van írva. Plautus gyermekeskedik hallgatóival, 's tréfálódik tárgyával, 's csúfolódásai, mellyek mindenkor elevenek és csipősök még az Istenek' Királyját sem kémélik-meg. Elbámulván ezen zabolátlanságon: hogy hogy, mondék Fláviushoz, hát ez a' nép, melly imént a' Capitóliumban arczra borúlt, most nevetve tapsol azon elmés nyilakra, mellyek hogy költőtök' kifejezésével éljek a' mennykő szóróra lövettetnek? Vagy hagyjátok-el Templomaitokat, vagy tisztítsátok-meg játékszíneiteket. — Eggyiket sem fogjuk cselekedni, felele nevetve. A' játékszíni bolondoskodások

's enyeltések nem gyengíthetik-meg a' vallás eránt való igaz tiszteletet; a' mint magad-is láthatod, Pontifexek legelsők, kik a' tréfán ha elmés nevetni szoktak. Miért-is botránkoznának-meg benne? Itt nem az igaz Jupiterrel, Róma' véd Istenével minden rények' atyjával tréfálódnak, hanem a' Görög Zeussal, ama képzelt Istenséggel, kire mindja' leglelkesebb, mind a' leglelketlenebb emberek a' magok vétkeit reá ruházták. De lám a' Görögök magok-is tréfáltak képzelődésök' munkájával; jusson eszedbe Hercules Admetusnál, 's megfogod vallani, hogy Euripides nem tartózkodóbb mint Plautus. Valld-meg hasonlóképen vigjátékos költőinknek érdemét-is; ezekhez hasonlókat Róma nem fog többé szülni, 's a' jó írók' nem létében azzal a' kérdéssel szoktunk foglalatoskodni: mellyiknek kelljen Terentiusnak-e vagy Plautusnak az elsőséget tulajdonítanunk?

Te magad mellyiknek tulajdonítod azt kérdém tőle? — Az e'féle kérdésekre mindenkor nehéz felelni; 's a' ki a' fontot kezében tartja, ennek serpenyőjét a' nélkül hogy tudná vagy akarná-is maga felől szállítja alá. Én ha félő-is, hogy magam magamat ítélem, azt bátorkodom mondani; hogy Plautus felyül haladja vetélkedő társát. Akármit és mennyit lehessen-is szemére hányni, soha sem bírta egy író-is az én vélekedésem szerént, azt a' mit mi vigjátéki erőnek (*vis comica*) nevezünk, olly nagy mértékben mint ő. Benne minden tündöklik, és sebesen rohan, 's ez a' nagy elevenség elragadja magával a' nézőt. Terentius csinosabb 's illendőségre vigyázóbb, 's a' természetet olly tökéletesen festi, hogy annak a' ki őt halgatja, úgy látszik mintha az ő szájából venné-ki a' szót. Soha sem sérti-meg a' kényes érzésű nézőt ollyan Cynicus vonásokkal, millyenek Plautustól vissza ta-

szittanak; de ezen utolsó többet mivellet mint beszéltet, 's vígjáték mivelést kíván. Épen ebben hibáznak szomorú játékaink; a' pompás beszéd teszi főismertető jelöket; inkább szólnokiszékhez mint a' játékszínhez vagynak alkalmaztatva. Mindenkor csudálkozás' tárgy lesz az, hogy egy olly Nemzet, mellynek történetei szomorújátékhoz illő esetekkel olly termékenyek 's melly nagy költőkkel bir, a' színjátéki mesterségnek ezen jeles részében magát jobban meg nem különböztette.

A' szomorújáték kiváltképen tárgyai által különböz, felelék én, a' vígjátéktól. Ezen utolsó mindég a' jelenkori erköltsöket festi, a' másik hogy a' csalódást mellyből él, nevelhesse, vissza megy a' legrégebb időkre. Olyanoknak festvén az embereket a' millyeneknek kellene lenniük, nem pedig olyanoknak a' millyenek rendszerént lenni szoktak, csak nagy távolyságban szemléli, 's ezen távolyságban bájos színekkel festi őket a' nélkül, hogy a' bizonytalanná lett valóságot megsértené. Aeschylus, Sophocles, Euripides év könyveinknek újabb történeteit nem választották; a' történet-írás kemény igazsága békót vetett volna elméjükre, míg Lajusnak 's Agamemnonnak szerencsétlenségei nekik felségebb 's szabad kidolgozással öszszeférő tárgyakat szolgáltatnak. Azon nagy dolgok, mellyek Róma' építésétől fogva történtek sokkal esméretesebbek, mintsem hogy azokat a' költők képzelődésök' kényjére megváltoztatni bátorkodhatnának. Talán a' később időkbeli Nemzetségek fognak ezen kútfőkből meríteni, 's talám azok Horátius' bátorságát, Coriolanus' kevélységét 's Brutus' vad keménységét egész fényökben lefogják festeni.

Sup. Kis János.

9.

Bathurst Ánglus Kis-aszszonynak gyászos halála.

(*Érzékeny elbeszélés, melly valóban megtörtént Rómában, Májusban, 1826. **)

Menyaszszony vala Bathurst Kis-aszszony. Nem sokára megesendő menyegzőjének tisztességére Bál rendeltetett, mellyen őt jó barátoknak és csudálóknak fényes serege környékezte. Vőlegényje Turini volt és minden napon várattatott. Azoknak szemeik előtt, kik ez estvén Bathurst Kis-aszszony' lebegő járdalásainak könnyűségére figyelmeztek, kik az ő öröm 's reménytől sugárzó szemeit és dicsőült arcz-vonatait szemlélték; úgy látszott ő, mint az emberi boldogságnak legtetőjén álló, és a' sors nyilaitól elérhetetlen. De a' mennyei gondviselés másként végzé, és úgy akará, hogy ez esti búcsúzása lenne néki az örökre való. Az éjszaka zivataros volt, és a' néhány napok olta gyakori záporok a' Ti-

*) Tudni való, hogy Rómában, a' mindég enyhes levegő okaért, főrangú és tehetős Ánglusok egész familiástól, minden időn feles számmal tartózkodnak. Az Újság-levelek szerint p. o. 1819. midőn Felsőleges Királyunk ott múltatott, a' Rómában tartózkodó Ánglusok' száma 40 ezerre ment.

berist feldagasztották. E' folyam' partozatai kedvencz sétáló helyeik az Anglusoknak. Reggelre az esőzés megszűnt. Az Itáliai nap, melly néhány órányinál több időre soha sem hagyja-el gyermekeit, kimenésre hívogatta őket. A' Francia Követ (Montmorency Hercege) is vele tartott a' társasággal. Sétálásúl a' Tiberis felé vivő utat ő javalta; és a' tanács, szerencsétlenségre, el-is fogadtatott. Mindnyájan paripán voltak, és vígan szökellett-ki az egész társaság a' Porto del Popolo kapun, és egyenest a' Tiberisnek arányzott. Csakhamar a' Porto molle kapunál termettek, az úttól jobbra a' folyam' partján keskeny út vitt-fel egy szőlőhegyre. A' kies tájék' telyes átnézésének élményét mindenik egész lehetőségig óhajtotta; és nem gondolván-meg, utólsori itt létök olta minémű változások történhettek a' szőlő körül, azon vakmerész gondolatra vetemedtek, hogy felhágnak a' szőlőhegy' kapujáig, hol a' sárgás zajgó hullámokat kényök-kedvökre szemlélhessék. Az ösvény keskeny volt, és csak egyenként menve egymás után juthattak-fel. Le-is szálltak lovaikról mindnyájan, csak az egy Bathurst Kisaszszony nem, 's ez valami boldogtalan környülmény volt; azonban csekély jelentményű vala, ha még mással együtt nem járt volna. De eljutván a' célhoz, a' szőlőhegy' kapuját, — egyébkori szokás ellen; zárva találták, és le kellett jönniek vissza. Az ösvény csúszamlós, a' part meredek-magas; a' patak teperő. A' Kis-aszszony' paripája tántorgott; ő előbbre akará indítani, a' barom hátra ugrott; hátulsó lábaival megcsúszamlott, és azon pillanatban ló és lovagné az örvény' mélyébe le-

zuhantak. A' jelenvoltak' ijedése borzasztó volt és a' lélek' jelenlétét mind együl-egyig elvesztették. Azt mondják, hogy úszni sem tudott közülök senki, egyébb a' Kis-aszszony' apródja, de a' kit (azon többi környülmények' sorában, mellyeket semmi emberi bölcsesség előre nem láthat,) vissza találtak küldeni Rómába, hogy Kis-aszszonyának prémes nyakkerítójét utánna hozza-el. Annyi bizonyos, hogy mentés végett semmi próbálat sem tétetett, és talán nem-is menthetett volna itten semmi emberi erőlködés. A' szerencsétlen kétszer öszszeszedte erejét és látatá magát a' halállal viaskodásnak egész retentéseiben. Kétszer bukott-fel a' vizek alól, a' paripázó veszzőt ingatván feje felett, és barátjait a' leggyengédebb neveken kiáltozván, sietnének néki segítségül. Egy pillanat múlva azután eltűnt szemök elől, és többé se nem láttak, se nem hallottak tőle semmit. Paripája az örvénytől eltepertetve, odább a' helytől, úszással partra vergődött. Más napra kelvén, egész Róma öszsze tódúlt a' gyászos katasztrófának helyére. Ötven Lajos-aranyak tétettek-ki a' holttest' megtalálására; azonban mindenféle főrangú szeméiyek már egyébként-is foglalatosok voltak a' keresgélés-sel, nem más indítmányból, mint az emberiségéből. A' Római népnek több becsületére nem válhatik semmi, mint az a' szíves részvétel, mellyet e' rémítő esetben kimutatott. Ez országban t. i. ifjúság, szépség, szerencsétlen sors több rokon érzést gerjeszt, mint egész Országok' felfordulása. Bathurst Lord, a' Kis-aszszony atyjának bátyja, Villa Spadára vonúla-meg, hol szív-fájdalma több napo-

kig-is tébolyodással vegyes lett. A' szerencsétlen' halálának tanúi közül egyik ő vala. — Néhány órával később, hogy az eset' híre Rómában elterjedett, mély hallgatásba merült számos ábrázatok láttattak a' Trinita di Monte-nek (mint az idvezült' utolsó lakhelyének) lépcsőin, szemeik könnyűktől ázva; a' fájdalom legmélyebb kinyomásaival a' béra-kott ablak-táblákra csüggesztve; és a' városban a' legvígabb és vendég-szeretőbb Házak' egyikének halál-nyúgalmán gyászolva. Minden nyomozás és keresés a' szerencsétlen után, több hetekig sikertelen vala. Végre csakugyan megtalálták; nem mint vélekedtek, a' város' közeletén, hanem épen azon hely körül, hol vízbe zuhant. Egy ó hídnak om-ladványjai tartóztatták-fel. Megtalálván a' testet, bevitték a' legközelebbi Oszteriába (fogadó-házba). Szépségének minden vonatai feldúlva voltak; egyedül azon gyűrűkről lehetett reá esmérni, mellyeket újjain viselt. Földi maradványi másnap reggel, nagyon korán, kétségbe eséssel küzdő barátinak ke-vés számú seregétől kísértetve, az Anglusok' temetkező helyére takarítottak.

E. I. P.

10.

A' hajdani Keresztyén Egyháznak néhány
fenyítéki, rendszabásai a' ruházko-
dás eránt.

(Kivonás az 1829. Párisban kijött Chronologiai Zsebkönyvből.
Jegyzésekkel a' Közlötől.)

Az úgy nevezett közép-korban a' *nyers bőrrel öltözködés* annyira közönséges volt, hogy még a' papi személyek sem öltözködtek másképen, és mind Conciliumok mind Püspökök, — tartván, nehogy a' papok' durva viselkedésök a' község' szemei előtt szent cselekményjeiket-is lealatsonyítsa, — kénytelenek voltak, annak rende-módja szerént keményen megparancsolni; hogy szőrös-bőr-ruháikat az Isteni szolgálat alatt rövid gyölcs köntössel födelezzék. Melly utóbbi neme a' tiszti ruhának, papi személyek körül máig-is divatban vagyon; és, noha a' reá alkalmat adott ok régen megszűnt, nevét még-is a' régít viseli mind e' mái napig, francziáúl Surplis (super pelles), németül Chorhemd, Chorrock, *)

*) Ez a' tiszti öltözet Országunkban a' Német és Tót protestans Papság között-is, csak hamar a' Reformáció után, divatba jött. Utóbb nagyon sürgette Abrahamides Superintendens, ki a' miniszteriumi Candidátusokat ezen ruha nélkül telyességgel

latánúl Alba. Petrarcha († 1374.) sokszor mutatta magát olly állat-bőrben öltözködve, mellyre azon gondolatait félírtá, minéműekről feledkezni nem akart. Végre már ez a darab ruhája egészen be-lett borítva írásával, melly részint keresztül-kosúl húzkodva volt.

Megjegyzést érdemlő más különös dolog ez: Azon időben, midőn az Egyház' fejei attól tartottak, nehogy a' papok' otromba öltözködése a' vallásnak ártalmára legyen, a' *nadrág* viselés (nem tudni mi okból,) egyvéggel tilalmaztatott. Tiszteletes Péterről p. o. ki utóbb Clugny-i Apát lett, tudjuk, miként a' legkeményebb pírónságot vonta magára a' miatt, hogy szerzeteseit a' nadrág' viselésre rászakadította. Úgy-is látszik, hogy ez a' férjfiúi öltöző ruha, — melly a' mi időnkben az illendőség kívánatainak olly tökéletesen megfelel, — azok közül volt, mellyek ellen az Egyház' szemérmeskedése legtöbb ideig bajlódott, és legtüzesebben protestált. A' Keresztyénségnek első századaiban ez a' ruha neme annyira gyűlöletes volt, hogy 397-dik esztendőben Honorius Császárnak egy különös edictuma által, örök számkiűzés és jószág-veszteség mondatott-ki büntetésül, mind arra, valaki Rómában nadrágosan megjelenni merészkednék.

Egyébbberánt pedig nem egymaga a' nadrág az, mellyre a' keresztyén Egyház átkot

nem szentelte-fel. De a' tiszta magyar Miniszterek, névszerént a' Helvet. Hítv. tartók között annak bévevésére soha nem léphettek; és a' Zsolnai Gyűlés-is (1610.) egyáltalján fogva elvetette.

mondott. Keményen bánt ő más viseletekkel-is, minéműek a' parókának, prémes és béllett köntösnek és a' *hosszú szakálnak viselése*. VII-dik Gergely R. Pápa, az Egyház' számára elfoglalta mind azon papok' jószágait, kik borotválkozni nem akartak. Később Franczia-országban, világi Felsőségétől bocsáttatott-ki különös edictum a' szakál-viselés eránt 1535, melly halálos büntetés alatt tilalmazza a' szakál-növesztést országszerte mindeneknek, kivévén a' fő Nemeseket, Királyi tiszteket és szolgákat; névszerént szóll a' kemény tilalom kézműveseknek és vándorló mester-legényeknek. — Tertullian kiméllés nélkül dorgálta az olly aszszonyokat, kik a' szemérmertlenségben annyira vetemedtek, hogy köntöseiket kibélléltették. Ugyan azon Egyház' atyja világos szókkal kárhoztatja a' *parókákat*. Szent Paulinus pedig ezek felől egész bizonyossággal állítja, miként a' parókát viselő aszszonyokat az Úr úgy fogja lealázni, hogy őket kopaszokká teszi. Alexandriai Kelemen a' velök-élést valóságos gonosztétel gyanánt állítja. Chartresi Yves pedig a' vendég-hajat, buja öltözet-nemek közé számlálja.

Még-is más ruházat' neme, melly ellen a' középkori predikátziós- és év-könyvek egész pataknyi mocskolódásokat foglalnak a' hegyes órrú *lábbelik*; melly láb-fedezet akármelly furcsának és szemet szúrónak tetszhetett-is, még sincs benne semmi botránkoztató vagy testiséget ingerlő. Sok századokig a' mezít-láb járás volt szokásban közönségesen. A' hetedik században a' *bocskor* volt olly nagybecsű öltözet, hogy valamelly templom' számára tett akkori testamentomban annak egyik

fontos czikkelyéül szolgálhatott. IX-dik Károly, Francia Király (1550. . .) az Egyházi személyeknek erősen megparancsolta: hogy az Isteni szolgálat tartásakor bocskort húzzanak. XIII-dik Lajos idejében sokszor egy pár czipő, részét tette azon ajándékoknak, mellyeket Pápáknak a' Fejedelmek vittek. A' Pápák pedig magok, a' tizenegyedik Században, elszívelhetetlen fény üzés-képen teszik panaszba, hogy a' papok czipőket viselnek.

Azonban az öltözködésnek alig vagyon talán egy neme-is, melly ellen a' Keresztyén Egyházban, az aszketai szellem ne buzgódott volna. De többeket nem említünk.

E' felidézettekől immár azt hozhatni-ki, hogy a' meszsze üzött buzgódás mindenben nevetséges. Nékünk, maiaknak, a' régiek' efféle buzgódása-is nem tetszhetik másként, mint furcsának. De holmi valóság itt-is vagyon a' fenéken; p. o. a' szakál növesztés eránt, melly mái napon már minden polgárzódott népeknél annyira számkiüzve vagyon, hogy csak a' Zsidóknak és a' vadabb Múzsafiaknak (a' külföldi Egyetemeken) hagyattatik, — való, hogy nincs szükség a' tilalomra. Azonban az újjabb természet-tudósok és Aestheticusok a' borotválkozást, bár melly közönséges szokása lett-is, ingyen sem ítélik olyan helyesnek, mint a' fennt-ementett buzgódo Fejedelmek; sőt helytelennek és a' természettel nagyon-is ellenkezőnek. A Berlinben kiadatott Élet-magnetizmus évkönyvei-

nek 1819-diki folyamatjokban e' tárgyról im' ezeket olvashatni: „a' szőr és szakál, — mellyeknek a' növemények' országában analogon-jok, a' fenyők' tűik-is, — szükséges hozzá valóok testeinkhez. Ők-is műszerei a' nedvnek, és a' kívülről behatásnak. Előmozdítói a' bőr puhaságának-is. A' nyakon nőtt szakáll épen fontos az ő fedezési szolgálatjáért. A' természet adta ezeket olly helyekre, hová szükségesnek találta; azért nyírni és írtani őket, bűn a' természet' Ura ellen. És így a' szakáll nem holmi giz-gaz, mellyet szüntelen nyesni kellene; az emberi ábrázat nem ganéjagy, melly hitvány dudvát teremne. A' borotvált orcza nem-is való természeti, hanem egy megcsúfított áll-orcza és hazugság. A' pofa-szakáll még valamennyire szenvedhetőbb és szelídebb természetű. De a' bajusz az emberi szájat egész állat-orrá csúfítja-el. Csak a' felpittyesztett ajakak-is már kellemetlenek és nem szép dolgot jelentenek, ú. m. mások' megvetését, felfuvalkodását. Hát ha szakállal felvagynak sánczolva, akkor úgy tetszik mintha ostrom alatt volnának. A' melly környülmény pedig még nem vétetett eléggé tekintetbe, az: hogy az emberi testben azon részek, mellyek szőrrel fedeztetnek, egymással atyafias megannyi szemérem részek, mellyeket a' természet szántsándékkal elbétakart. Az áll, száj, pofák, az alaton szenvedélyek' játék' helye; mellyeknek vonásait, férjfiúnak ábrázatján, a' természet nem akarta lenni látszatókká; és úgy rendelte, hogy a' férjfiúnál egyedül a' szép vonások' helye maradjon nyíltan és fedezetlen, az-az: homlok és szem. És a'

„tapasztalás bizonyítja, hogy a' szőrrel be-
 „nőtt részeknek nyírdelése és borotválása a'
 „nemi ösztönt észrevehetőleg ingerli. Illy o-
 „kokra nézve a' Zsidó népnek bölcs törvény-
 „adója Mó'ses, a' szakál-borotválást kemény
 „tilalom alá zárta. 3Mó's. XIX, 27. Midőn
 „pedig egykor az Ammoniták Dávid Király'
 „cselédjeit azzal csúfolták-meg, hogy szakál-
 „laikat elnyírték; Dávid azt izente ezeknek,
 „hogy illy csúfosan haza ne jöjjenek, hanem
 „mindaddig tartózkodjanak bizonyos helyen,
 „míg nem szakálluk viszont megnövénd. 2Sám.
 „X, 4. 5.“

Mi illeti a' viselkedést, annak sok ne-
 mei ellen buzgódni és kikelni méltán lehet-
 ne. Sőt az abban uralkodó végetlen fény-
 űzésnek határt szabni; és minden Kornak,
 Rendnek, Rangnak és Hívatalnak az ő saját
 ruházatját, külön külön meghatározva kiszab-
 ni, sok jót szülő munka fogna lenni. Csak-
 hogy az nem az Egyházi, hanem a' világi
 Felsőségnek tiszte volna, vagy mind a' ket-
 tőé egyet értve; nem-is egyet külön szakasz-
 tott kerületekben próbálandó, hanem köz-aka-
 rattal Országszerte. *) Nem Módikat értem
 pedig itten, mellyek — a' mellett, hogy vol-
 tak és lesznek, jőnek és múlnak, változnak
 és újjúlnak, valamig polgári társaságok fenn-
 állanak, — azt a' jót-is eszközlik, hogy a'

*) Hazánkban Nemes Vas Vármegye próbálta ezelőtt néhány
 esztendővel, az adózó népnek viselkedési luxusát regulázni.
 Tiltatott a' szűrökön a' veres posztó-hajtóka, ködmönyeken
 czifra varrás; mindennemű ruhákon a' szükségtelen. A' miket ha
 még-is pajkos legények vagy fejr-népek nem tettek-le; rólok a-
 zokat a' pandurok szabadon tépték, és hasogatták. Így folyt a'
 munka egy ideig; de kevés sikere lévén, és a' szomszéd Várme-
 gyéktől nem secundáltatván, csak hamar semmibe ment.

kereskedést és iparüzetiát nagyon elősegítik; hanem azt a' renden kívül járást értem a' ruházkozásban, mellynél fogva e' tárgyban mindent csak a' tehetőség és pénz, nem pedig az érdem és hivatal határoz-meg elan-nyira: hogy külső ruházatjáról a' Tanítót tanítvánnnyától, a' Gazdát és aszszonyt cseléd-jétől, az Urat a' közrendűtől, a' Fejedelmet az alattvalótól, tisztos szűzet a' megmocskolt örömléánytól, a' férjes aszszonyt a' férjtelentől megkülömböztetni nem lehet. És ez nagy gonosz a' polgári társaságban; melly ellen helyes jussal kikelhet akármely Kór-mányszék. És úgy-is leszsz az előbb, utóbb, hogy magok a' Keresztyén Igazgatóságok-is (a' fényes porta legújjabb példa-adására) kifognak kelni e' polgári gonosznak gátolására, mert ennek önkényt magától megszűnése nem reménylhető soha. Tehetősek, tehetetlenek egyeránt úzik ezt a' luxust, és pedig olly makacssággal emezek, hogy egymásra nézve még akkor sem hagynak-fenn vele, mikor miatta végromlásokat már-már szemök előtt látják. De a' fattyú-szégyen nem engedi hogy hátráljanak; készebbek gyalázatos dolgokra vagy szinte öngyilkosságra vete-medni. Úgy hogy tehát az ilyenekre nézve valóságos jótét gyanánt esnek, a' Kór-mány-széknek közbe-vágó tilalom-rendelése, melly őket a' sorsokhoz illő csapásba térni hatalom-szóval parancsolná, és megmentené az akkor képzelt szégyentől; midőn viselkedésöket önelhatározásokból szorították volna egyszerűbbre, a' tovább nem győzés miatt. — Vajha ez a' tilalom' napja Hazánkra nézve közel volna!

E. I. P.

11.

A' Búzási 's Mehádiai Fördők.

Makári György Barátomhoz!

Búzáson, 1828.

Szédítő gondjaim 's egy titkos bú, mellyet Te-is esmérsz, útasásra határoztak engem. Megbontakozott erőmnek — úgy mondá a' világ — csak fürdő lehet orvososa. Nehéz szívvel ülék útazó szekereembe, 's Mehádiára útasítám kocsisomat. A' kedvező idő, 's tárgyak' változási kideríték ugyan homlokomat talám azért; hogy emlékedet Édesem! annál elevenebben tünnessék gondolatim eleibe.

Vedd kedvesen meszszeahagyott Barátom e' leírást, nem csak azért mert én küldöm, hanem mivel szívem őszintén küldi azt, 's mert nem közlök költeményt. Hoszszú óráidnak s' gondjaidnak, ha csakugyan volnának, talán egy pár-percznyi eloszlatást nyújthatok ezzel.

Hallád már talám hogy Bege-Szent-Györgyöt elhagyám, azon helyet, melly egyetlenegy tárgya volt Bánátban eltöltött boldog napjaimnak, 's hova hővággyal pillant képzeletem mindég ha eszembe jut az, 's csupán azért; mert nyúgalmamat megadá egy zugoly Kedvesem! 's biztos magányomban többször lebege emlékezetem előtt képed. Reménylem tudod, hogy Bánlakra tettem -át lakomat. Torontál Vármegyének

Temes Vármegyére nyúló határán fekszik e' helység, 's az öt faluból álló, és a' néhai Beodrai Karácsonyi Lázár' Nemzetségéhez tartozó Uradalom' feje ez. Egész leírását máskor veszed tőlem. Julius' 23-kán hajtatéki szállásom' kapuján, egy Offszeniczai e' végből fogadott Svábnak lovain, ki maga ügyetlen kocsis volt. Offszenicza — Torontál Vármegyében — egyik a' Bánlaki Uradalmi helységek közül, egy fertály-óra távolságra Bánlaktól, — állá előttem csak hamar Ráczczal kevert Németlakosaival; majd utóbb a' Gróf Dráskovics János által építtetett, de már gondatlan elhagyatásban álló, külömben derék és szükséges két kőhídon; továbbá az eláradott csínekről híres, Temes Vármegyei Gilád nevű, 's a' Religio' fundusához tartozó roppant Oláh-helységben, későbbben a' postaállással bíró, ugyan azon fundushoz 's megyéhez tartozó szerteszórt Zsebély oláhfalun, kevés vártatva ugyan azon megye 's fundushoz tartozó, többnyire Evangélica vallást követő Lieblich Némethelységben repülék-át; itt pihenteté-meg fáradt lovait Kocsisom-is.

Majd az ugyancsak Temes Vármegyei Iklód, Szákos — hajdan magyar, most — oláhfalukon vive-keresztül útam, 's innen Köveres és Bakovár Temes Vármegyei helységek fogának-fel, 's ez utóbbiban a' sinóregyenes országút' közepén bent, a' Magyar, Oláh, Tót és Német lakosokkal bíró helységben, három távol erányoson álló savanyú vizes kút, megérdemli az útzó' figyelmét. Nem sokára az alacsony hegyek' lábai alatt voltam, 's eljuték az épen nem meredek tetőre, honnan Búziás — talán Búzás — Temes Vármegyében ötlék előmbe. Még magasan állá a' nap a' látkörön; midőn a' bódgó levegőjű helységbe juték.

Kellemes, 's minden oldalról apróbb hegyektől kertelt, 's nem mély völgyben fekszik a' már sokaktól

használt Búzás helysége, kegyes savanyú vizével. Szántó földek, rétek 's imitt-amott csadalyok foglalják-el a' helység' vidékét, 's a' távolról csúcsosodó Szilasi hegy, nem rég ültetet jó ízű bort termő szőllejével, 's a' völgyből-is kitetsző távol bérczek, Temes Vármegye' Bányavárosainak honja, kedves szint öntenek-el a' tájon. Maga a' helység, elszórva több apró dombon 's part oldalán, egy-két száz házból áll; 's e' hely, mellyet Róma, „*Centum putei*“ névvel nevezte hajdan, most a' Religio' Fundusa' úri jussai alatt, Magyaroknak, Németeknek, Oláhoknak, Rácoknak, Tótoknak 's egy két 'Sidónak ad lakást, noha határa' minéműsége a' közepszerűhöz tartozik.

Itt áll a' völgynek északi oldalán forrása a' savanyú vizeknek, két fa rovátékú 's vas rostélyal befedett kútban; hova a' szenvedő emberiség epedve fut inni az egészség' áldott vizét, melly a' forrásból örök buzgással, 's morgó szökelléssel árad-fel.

Alkotó részei Kietabel után:

- 1-ör. Tiszta szénsavany, avagy álló levegő.
- 2-or. Eleven olajenyv, vagy-is ércznapha.
- 3-or. Szénsavanyban felosztatott vas.
- 4-er. Szénsavanymész, és keserű föld.
- 5-ör. Szénsavany, és sósavanylúg, avagy érczlúg — Mineral Alkali. —
- 6-or. Konyhasó.

A' hús forrásvíz idővel — nem igen rég — fördésre alkalmaztattatott. Három fa épületben vannak a' fördők. Az első épület közel a' főívó-kúthoz, a' helység' közepén, 6 külön szobából áll, hol a' hús víz felforraltatván, kádakban használtatik. A' 2-dik ugyancsak 6 szobából, a' most mondott mód szerint gyakoroltatik a' falu végén; hova az út a' mostan nevedő erdőcskén keresztül vezet. A' 3-dik faépületben, e' má-

sodik' tőszomszédságában áll, a' nem régen Mácsai 's Kis-Oroszi Csernovics Pál Királyi Tanácsos által szobákra felosztott, deszkával kerített hideg fürdő, mellynek a' föld alól a' három öles fenékről morgással felbuzogó vize, a' jéghideggel egy rokonú 's öszszevonó, erősítő, jeles ereje, kár hogy titok e' honban, mellyben ez, 's más nevezetes némelly ritkaságok-is, vesztéségre 's kárára az emberiségnek, a' feledés', gondatlanság' 's az örök éj' setét homályaival vannak befedve. E' két utóbbi fürdő mellett a' föld' gyomrából zavaros agyaggal felhőmpölygő lábfürdő van, a' szabad ég alatt hitvány állapotban. Minthogy a' vizek a' fürdés után sárga olajenyvel vonják-be a' testet, fel lehetne kiáltani Diogenesel: „*qui hic lavant, ubi lavantur?*“

Átaljában a' meghasadozott deszka szobák, 's a' bekerített de fedél nélkül álló hideg fürdő, alkalmatlan érzésekbe hozza a' fürdeni vágyót, 's rést nyit a' szemteleneknek túlhágni az illón; noha e' mellett a' belső csínosság 's a' kész szolgálat sokat elfeledtetnek a' hiányokból. Méltó itt megemlékezni a' Rómaiakról, kik a' szemérmet olly igen szemek előtt hordák; hogy sem az atya serdülő fijával, sem a' vő ipával nem fürdött, 's a' mezítelen atyára tekinteni-is véték volt. Alex. lib. 2. cap. 25. ex Val. lib. 2. cap. 1.

A' sárga színű vizű főivó-kút mellett áll egy meglehető 's hosszú Tracteurház nagy ebédlőjével. Tíz vendég szobát ad ezen épület, 's nem messze ehez négyet egy másik, 's ehez ismét közel 9 szobát egy harmadik épület, de ollyakat, mellyekben mozdulni is alig lehet, 's hol keresztül a' fából épült falon, a' legkisebb neszt-is felvehetni.

Az épülni csak most kezdő Búzást jelkesíti a' Tracteurház mellett lévő Játékszín' épülete, mellyben többnyire, ügyetlen de felette szegény 's csavargó Német-

szinjátszók állanak-fel jó remény' fejében, 's többnyire megcsalattatva. A' múlt években Magyarszínjátszók-is meglátogták e' helyet valamivel talán több sikerrel. E' szoba, az itten majd minden vasárnapon tartatni szokott meglehetősen Bálók alkalmával táncz-szobául-is használtatik, mellyekre kivált 'szünnapokon, a' Temesváriak 's Lugosiak szép számmal szoktak egybegyűlni. Emlékezetes még Búzásan Doctorovicsnak olaszizlésű veres fedelű al, Schimsennek emeletes, Ormos' Temesi Szolga-Bírónak 's Damaszkín Sándornak most épülő 's a' Schlachta alházaik, ennek 's Csokerlannak kellemes fekvésű szőlős gyümölcsös kertjével együtt; mellyekhez a' fákkal benőtt, 's romános fekvésű Fördő-cancellariát-is bízást lehet számlálni.

Kár, hogy kevés gond fordítottatik Búzás helysége' jobb rendbe szedésére. A' nap' rekkenő hevében alig talál árnyékot a' vendég, 's a' mi van-is, az, a' most nevedő erdőcske' szertenőtt lombjaiból, hol, mivel nem tisztittatik, inkább a' bal életmód talál menedéket, 's egy zszindelyel fedett, 's egy más aszott leveles színből áll.

Az ivó kútaknál-is több csínosságot lehetne várni, 's kivált az ivó poharak' jobb 's csinosabb rendtartása körül, mellyek néha-néha kevesek-is. Már maga azon tett; hogy a' vidék' számára hajnalban 's reggel merítettetik palaczkokba a' víz, kárhozatos; mert illyenkor 's estve bír legtöbb erővel a' víz, 's épen akkor zavartatik-meg a' kút, midőn a' gyógyulók legédesdedekben innák azt. Ezen segíteni könnyű lenne; mert a' fennálló több kútból, csak kifolyás készítettessék, a' híján azonnal pótolva van.

Búzás több ízben tett már nevezetes gyógyítást; de nincsen ki feljegyezne, nincsen, ki tapasztalatit a' honnal közlené. Hazánkban titkok a' legjelesebb 's

hasznosabb dolgok. Felfedezhetnénk már valahára a sok fátyolt. Honunk sok kincsel 's gazdagsággal bír; de magunk adunk okot Hazánk fijainak panasza. Mi vagyunk okai, hogy honi termékeink elmellőztetnek, 's a' beteg nem-is sejtve honja' ritkaságait, vérző szívvel vágyik külföldre életet 's egészséget nyerni; honnan többnyire üres erszényel tér-viszsa, 's kebelében hozza a' halál' magvaít. Borzadva futunk a' hazaiaktól, mert undorít azoknak vastag szenyje sok helyen, hol a' külföldnek rendje, 's csak fényje-is, csalogatva ámit magához.

Itt, sem orvos nem tart lakást, sem patika nincsen. Így nem csuda, ha a' beteg sokszor útmutató' szükében ellenkezőt használva, félholtan tér honjába, 's azok-is, kiket a' társaság' sejtése viruló egészségben ide csal, lankasztó gyengélkedésben távoznak-el innét.

Búzáson minden reggel öszszeszalad a' helység, 's piarczán élelembeli szereket árul. Minden vasárnap reggel nagy számmal öszszegyül a' környék, 's ekkor héti vásarja a' legjobb vidékiekkel vetekedik.

Még egy két szót. Az idén egy 'Sidó-aszszony-is meglátogató a' többek közt Búzást, mutató újján egy felette alkalmatlan nagy hólttetem volt. Az úgy nevezett Tyúkszem-fördőhöz járult tehát, 's ott füröszté kezét. De mivel a' hajólgatás alkalmatlan volt neki, ugyan azon vízbe kevert sarat raggatá a' forrás mellett újjára, 's annyiszor a' mennyiszor felszáradtt tagján a' sár. Az est ott lépé. Edénybe raká tehát a' sárral kevert forrásvizet; haza vitte magával, 's otthon éjfélraggatá 's szivatá azzal hólttetemét. Éjfél tájban, és így mintegy 6 óra alatt, mintha elfűjták volna a' hólttetemet. Oda lett az, 's nyoma sem volt többé. Újja ugyan egy hüvelykel megrövidült, de nem veszte hajlékonyságából semmit-is, fájdalmat pe-

dig épen nem érze. 'S nem érdemli-meg a' figyelmet a' hon' illy ritkasága? *)

Búzás' jóltévő forrásaitól megváltam. Felhágva a' dombon, kanyarodások között vezetete útam, 's a' tetőn elfoglalá szívemet szemem' hatalma. A' távolabb balra eső széles völgynek kelleme, melly Temes és Krassó Vármegye' boldogabb falujit tartja ölében, 's a' sziklavállú távol bércek, 's a' tavasz' kellemével játszó természet' szépsége, egykor honomba varázslának-viszsa.

Kepet nevű helységben Temes Várm. láttam magamat, midőn a' dombról leereszkedém. Részint a' szorult völgy rejti azt el, részint a' partoldal tartja színén. Innen völgyeken és silány partoldalokon Szinerszegre — Temes Várm. — értem, mellynek valamivel tágasabb völgy nyújt helyet; majd partoldalon folytatám czélomat, és elhagyva egy két völgyet, a' Temesvárról Lugos felé vivő töltésre vágattam, honnan egy óra alatt, a' két oldalt ültetett fűzes' zöldjei között, Krassó Vármegye' Fővárosában állapodám-meg.

Lugos — a' Város' neve — meglehetősen hely ugyan, noha tágas négy szegű piarczát kevés emeletes 's csinos izlésű ház díszesíti, szerte lévén szórva azok helyenként a' Városban. Derékban a' Temes vize választja el az úgy neveztetett Németvárostól. Lakosai nagyobb részént Oláhok, Németek 's Ráczok. Magyarok a' Megye' Tisztviselőin kívül csekély számmal vagynak, kik mindnyájan három templomban, mellyeknek egyike — az

*) 1829. szinte egy calculusban szenvedő Izráélita szabadult-meg itt súlyától; egy Slavoniai Tanító pedig több mint egy jó őszszemarok tiszta meszet mutatott, mellyet ezen aldott víz vizelletén kieröltetett.

Óhitűeké — a' piarczot két tornyával díszesíti, dicsérik a' Teremtőt. A' Minoritáknak-is, — ezeké a' Parochia — lakhelyévé vált e' Város, melly 'Postaállásúl-is szolgál, 's hol a' nem rég' épült Megye' háza, 's egy osztály Lovasságnak emeltetett kaszárnya-is nevelik a' hely' becsét.

Az országos 's héti vásárokkal jeles Lugos, tágas lapályon fekszik, a' hegyek' lábai alatt befedtetve jobbról szőlőveszszökkel, 's távolabb cserjékkel 's erdőkkel. Bora nem megvetendő. Szántó földjei 's rétjei nem tartoznak ugyan az első, de az utolsó osztályba sem. Sok Magyarvér ömlék itt Édesem! 's most azon Megyében, mellynek Facsádi, Zsidóvári; 's több vára' óltalma mellett, sok hű Magyar' végső napja hűnytle, csak egy magyarfalu van; ellenben tehetetlen nyomorúlt Oláhjobbágyok szorítják-ki a' Nemzetet fészkeből.

Krassó Vármegye, kövecses csinált útjait jó karban tartja. Illyenen 's két oldalt ültetett fák között haladtam én Lugos' jobb oldalán Gávosdia — talán Gávosd, vagy Kövesd — felé. Lugostól tágas völgy ötlük a' szem eleibe, jobbról csak halkal emelkedő halmokkal, 's balról magassabb hegyekkel kerítettve 's a' keresztül csavargó Temes vizétől öntöztetve, mellynek közepén Gávosd, továbbá a' sík fekvésű Zsena, 's majd a' Postaállásról 's jó lovairól nevezetes Szákoly helységek terülnek-el.

Most ollyanná vált útam mint életem. Balra fordult ösvényem Szákolytól Kavaran falunak, melly a' hegytalpnál vonúl-el, 's honnan az út a' völgy' jobb felére Pizakra, 's innen a' völgynek valamivel emelkedettebb jobb oldalán fekvő, 's most Referendárius Jakabffy Simonnak adózó Zseguzsén helységbe tér-á'. Krassó Vármegyét, a' széles völgy közepén fekvő Zsup-

pa nevű csinos falu zárja-be; átaljában pedig rendbe szedett sinóregyenes útszáji, a' közbátorság' fenntartása 's orozások' eltávoztatása végett, a' majd mindenütt legelőstől bekertelt, 's kapukkal felkészült faluk mind a' mellett-is; hogy házaik többnyire fából készültek, 's végre a' jó karban lévő 's árnyéktartó fákkal körülvett töltések, 's az utazásbeli közbátorság, Krassó Vármegyének bölcs intézeteire 's rendtartásaira mutatnak. A' Temes vize keresztülfolya e' nagy völgyet, 's ennek az árradások' idején gátokat bontó ereje, az adózó nép' fáradsága' reményét gyakran eltünteti.

Fogadd jó szívvel e' keveset szeretett Barátom! tőlem akkor; midőn Téged a' virágkorban lángérő böldegítván, én az életet bújdosva keresem. Hű lelked' érzéseit rendeidbe foglalva epedve ohajtom én, 's akkor a' Határőri Kerület' főújtját veszed tőlem, melyet Karansebestől kezdek folytatni. Légy boldog! Az Ég' hatalma védjen téged!

Ugyan ahoz.

Herkulesfürdőben 1828.

A' hon' határán, bajonétjával inte a' Magyarhont őrző Oláhközvitéz, 's megállapodám, 's egy Német, nem tekintve azt, hogy külsőm öltözetemnél fogva-is inkább Magyarot mint mást mutatott, németnyelven tudakozá nevemet, lakhelyemet, hivatalomat 's útam' célját. Elmondám 's a' véghelybe úzé csattogással kocsisom lovait. A' fentebb már említett gyönyörű völgy' középsíkján fekvő Karansebes' vöröslő tornyai tüntek szemeimbe leg-

elől. Csinos városka ez, nem annyira a' magas épületek, — mellyek kevesek, — mint a' jó rend, egyenes síkatorok, 's némelly jó ízléssel épült házak miatt. A' R. Catholicusok' temploma az árpiarczon áll, csinos tornyával, 's a' hozzá csatolt emeletes Plebániával, melly egy időben templomostól a' Jésuitákhoz tartozott. Az Óhitűek két egyházat bírnak. Jeleskedik itt a' díszrend piarczon az Oláh-Illyriai Ezred' Kormányjának egy emeletű háza, más helyen a' Mathesist tanuló Katonanevendékek' Oskolája, 's a' Kaszárnya' épülete.

Karansebesen fekszik az Ilyriai Oláh Végőri-Ezrednek Stabja. Itt van a' Postaállás, 's fészke Oláhoknak, az ide nem régen megtelepedett Németeknek 's kevés Rácoknak. Magyarok kevesen vannak, 's csak némelly ide levándorlott mesteremberek azok. A' várost az itt még Sebesnek neveztetett Temes vize folyja végig, mellyen derék malmok készitik a' vidék' élelemre valóját. Úgy mesélik: hogy e' volt Ovidius' Cara Sedese, mellyet a' bal oldalon lévő hegyek között már omladásban lévő, úgy nevezett Ovidius' tornyával-is bizonyítani kívánnak. E' Város, országos 's heti vásárokkal-is diszeskedik. Hajdan sok honi Nemesség lakta ezt, 's e' város Lugossal együtt, a' Szörényi Bánshághoz tartozott. 1625-ben Betlen Gábor Erdélyi Fejedelem' engedelmeiből két Jészuita hozattatott ide felügyelni a' lelkiekre. Ennek Sógora Károlyi Mihály, és Kornis 'Sigmund' kérésökre az átkodottságtól elvonattatván, azon két Szerzetes más ruhába öltöztetve tétetett ide. Ezen Apostoli munkálkodást Bercsényi Imre', 's Hólgye Lugosi Borbála' kegye folytatá, míglen az Erdélyi Fejedelemségben Betlent felváltott Rákóczy György' parancsából, 1642-ben lakhelyöket elkelle hagyniok.

Itt válték lovakat; mert Offszeniczai Német kocsisom csaknem agyon kergeté lovait. Tudták a' speculans lelkű lakosok jól, hogy szorúltságban vagyok; 's az ide egy napi járó földre eső Mehádiáig teendő útjokért lelkesen megránták erszényemet, 's még köszönnöm kelle, hogy kocsimat a' bérczek' homlokán, 's a' meredek sziklaháton izre darabra nem törék, 's azal együtt nyakamat-is.

Kocsisom lovakat ragasztá szekereembe. Kendercsepű szerszámai, nem sok reményt ígértek a' veszedelmes sziklarengetegek között, 's úgy gondolám, hogy a' dologtalan Köznép négy fejr lovát megpillantva elkiáltja magát: hogy ünnepet viszek falujokba. Kocsisom egyetlenegy Magyar, — már korcsosodni kezdő — Pörgazda Karansebesen, szüntelen oláhnyelven korholá lovait, 's zörgő kerekénél hangosabb morgását a' sziklaüregek-is elúnhatták volna, annyival inkább én, ki élni született, élni tanult, 's örülni szeret szokottis a' hol szerét teheti. Kedvezésem, 's szelid bánásom a' kegyetlen arczvonásról-is borzasztó Tóth Ferentz kocsisomat deríteni kezdé irántam, 's azon ember, kitől harapófogóval szedém elébb a' nyájas szót, beszédesebb 's nyiltabb leve utóbb, 's úgy tetszik marcsona ábrázatja-is szelidüle lassanként. Mezeitelen, bunda nélkül készült rosz nyergébe, mellyet minden léptenyomon szorítani 's igazítani kelle, veté magát Ferencz, szöszből font gyeplőjét markába szorítva, 's az idő' régisége miatt veres színűvé vált rongyos kalapját jól fejére nyomva „no Isten' hírével“ szólítá-meg tatosait, 's toldott foldott, ostorával lovai közé csapkodott.

Megkapák kocsimat a' szürkék, árkon berken egyeránt futottak velem, mintha úzóben vett volna a' hatalom' keze. A' legmeredekebb helyeken-is kerék-kö-

tés nélkül *) hajtá lovait, 's bár intém szólitám, nem használt semmit.

Bukin nevű falut pillantám-meg először; azon túl kezdenek lassanként magasodni két felől a' hegyek. Utóbb part oldalon visz a' jó karú töltés, 's egy tágas völgybe bukik-le, minekelőtte a' széles tért, melly a' legközelebb múlt Török-hadban szomorú csatamező volt, elhagyná az ember. Szép tünemény az, midőn a' halomoldali töltésekről völgybe ereszkedik az Útas. Szeme előtt áll Szlátina nevű Postaállással bíró falu a' magas hegyek alatt jobbra az országúttól. A' távol itt-ott kiötlő veres tornyotokkák, a' táj fekvéseinek külömbféle változái, a' szikla torlatok, 's meredekek' újabb-újabb képei festői szépséget árasztanak-el a' vidéken itt. Szlátinához igen közel esik egy tágas völgyben Szádova, öntöztetve bal oldalról a' Temes folyójától. Ettől fogva kezdődik a' hegyes szoros vagy kulcs, — Schlüssel, — mellynek leírását rövid időn venni fogod.

Az ember' élete örök vándorlás, 's nyugalmat csak a' síron túl találsz. Tökéletes boldogságot 's megelégedést képzeleted sem alkothat. Mit kívánjak hát neked Kedvesem? Az élet' komorabb napjai között, örömmel mosolygó órákat!

*) Az e' f. 1829-ben, az Oláh-Illyriai Határőri Ezered' Kormányja azt hirdetteté: hogy kebelökben a' meredekebb tájakon Útazó, kerék vas- vagy fatalpat köteles kerékkötőláncz helyett az utak' kímélése' tekintetéből magával hozni, külömben visszaútasíttatik.

Ugyan ahoz.

Herkulesfürdőben 1828.

Elbámúl az Útas borzasztó kellemein a' tájaknak, mellyek vándorlásában száz színben tűnnek eleibe, midőn Szádováról kilép. Azt vélné, hogy nincs Világ a' hegyeken túl, vagy legalább nincs út melly oda vinne. Kulcsnak (Schlüssel) nevezi a' környék azon hegyszorúlatot, melly Szádovától Armenis felé vezet, mindenütt csinált útakon. Sok tekervények 's csavarodások között, sziklafalak árnyai alatt iszonyodik az Útas egy felől, a' természetnek rettentően-is szép játéka, nem maradnak részvétel 's csudálkozás nélkül más felől.

A' szoros völgy' nyílásaiban a' szerte szaggatott szirtek' vállán nagy munkával készült töltések, ennek meredek volta, a' Temes' zuhogó sietése, a' változásban szép hegyek' ezer alakja, továbbá a' leszakadott sziklamaszszák' színén maradt lapjára, balról a' meredeken csinosan festett Sz. Háromság' képe, majd borzasztják majd gyönyörködtetik a' Vándort. E' kép alatt ezen írás látszató: „Pinxit Mojse Berkovics Meister et Mark.“ Itt halad még néminemű félelemmel az ember, hol a' meredeken vágott töltések' oldalán nincs mindenütt karfa, noha a' Végvidéki Törvényhatóság már e' híjányt-is pótolgatni igyekezik imitt-amott. A' sziklatornyokról időnként leszakadozó szirtdarabok ellen kőbástyák állanak több helyen, mellyek bátorságot nyújta-

nak az Útasnak a' magastól. E' völgy végre tágúlni kezd ott, hol Armenis — talán Örményes vagy Ármányos — falu emelkedettebb helyen fekszik veres tornyával, mellynek e' sivatagban kitűnő csúcsa szeledebb érzést 's szabadabb lehelletet nyújt.

Armenishez közel balra széles völgy tárja-ki kellemeit, jobbról a' szírtek alatt derék híd kalózol-be újra egy az elébbenihez hasonló szorosba, mellynek setétes kellemeit, magas, meredek 's mindég balra tartó töltései, a' Temes' játszi mormogása, a' zuhogó vízomlások, 's a' vidéknek majd mosolygó majd beborúlt százszoros változása, a' már elhagyatott bányák' 's barlangok' kitetsző maradványai, hol derűlni hol borúlni hagyják azt, ki először látja e' tájat. Armenistől egy óráig halad az Útas míg a' szoroson kilép, 's itt balról egy szép iránylatú, 's nyárfával be-nőtt csúcsos hegy nyitja-meg a' tágas völgyet, mellynek kezdeténél szemköztt, a' Tergovától tsörögve hömpölygő patak, a' balról zúgva haladó Temesbe ömlik, honnan nem messze a' völgyben, a' 300 háznál több számból álló, 's Postahelyel bíró Tergova nevű helység áll.

Valamint itt, úgy az egész Véghelyben többnyire faházakból állanak a' helységek; noha azon felső jutalomtétel' hirdetése, 's a' Kormány' ösztönözése után, minekutánna ez, annak, ki kőből épít házat, 12 ezüst forint jutalmat tett-fel, már imitt-amott a' cél telyesíttetni kezd. Határai átaljában szélesek minden falunak; de terméketlenek, 's alig látni egyebet rajtok kukoriczánál 's zabnál, 's csak ritka tűnemény a' búza e' földön, mellyet nem kövérit az Oláh' tunyasága. Egész Véghelyen keresztül, szilva, cseresznye, dió, kanadai nyár, fűz, ákác, eper 's kőrösfákkal vannak a' töltések alleeformán beültetve, védeni a'

nap' forró hevétől a' vándort; midőn a' völgyek' verőfényei a' torkolatokban rekedtt levegőt terjesztenek el. Minden helység' végén, 's az oszlató keresztútakon, emberkéz forma mutatja a' következő helységet, 's faragott kövekbe vésvé áll távolsága egy helynek a' másikatól. Itt a' szomorú vad vidéken, hol csak a' sáppadozó költő találhat zabállásig eledelt képzeletének, hol a' nyomorúlt emberiség, e' tehetetlen Nép, keservesen érzi az Istennek Ádámra a' Paradicsomkertben kimondott átkát, itt láthatod a' Véghely' Kormányozójinak Kedvesem! a' rendet 's közbátorságot dítseretesen fenntartó rendszabásait, ösztönöző például 's tükörül Honom' Kanahán téreinek, hol úgy látszik; a' jóltévő Ég vissza látszaték vonni kemény ítéletét, 's hol a' jónak 's bőségnek érzetében többnyire felejtetik a' hasznos, 's a' példák nehezen foganhatnak.

Hagyjuk ezt abba. Nem orczázások, óhajtások ezek.

E' helyen nem lesz felesleg említeni, hogy ezen Oláh-Illyriai Ezred' területére, most legközelebb, egy, mintegy 900 Nemzetségből álló Csehgyarmat keletkezett-ki, 's ezek mostan, míg lakhelyeik felépülnének, az erdők között szerte tanyáznak. Boldogtalanok! hihető: a' magyar kövér föld' híre csalogatá ide őket, 's itt e' sziklavilágban, sivataggal jutalmazá reményök, 's a' levegő szokatlan volta marokkal dúlván éltöken, szomorú érzéssel emlékeznek - vissza Ös-Anyánk Évára; hogy miatta kell meghalnunk.

Kigyódzva kanyarúl Tergovától Tomasov felé, gyümölcsfa-lombok között a' vert országút, a' meredek hágó' tövéig. A' töltés két ágra jobbra 's balra szakad itt, 's amaz az új még járatlan, emez az ó 's alkalmatlan járt országútra igazít *) Jól kell haladni,

*) Most már elkészült az új töltés-is.

míg felérsz. De megjutalmazza szenvedéseidet a' tető, mellyről csak szépségeket látsz olyakat, millyekre külfüldön-is kevésre találhatni. A' szelídülő vidék' bájos kelleme keblét tár itt szivednek, szemednek 's képzeletednek, 's itt a' látó, érző 's képzelődő tehetség egyelőv. Ama bájjal telyes' tágas völgy' ezer halmának, az alattad elterjedő ligetek' fák' 's patakok' olvadásba ragadó helyzetének, 's az ezredek' meszsze tűnt éveivel egykorú távolbérczek' szirtes csúcsainak látása elfogja szíved', szent ihlet száll-meg, imádni azt a' mit csak érezni de megfogni nem vagy képes. A' tájnak, a' vegyületek' száz színében-is öszszehangzó volta, 's a' számos halom' apróbb domborulásai közül kitűnő Tomasov helysége, egyháza' veres tornyával, örömet feledtetik veled; hogy rettenetes tájakon is bolygál azon nap. Csak kerékkötve haladhatsz a' meredekről a' völgybe, hol a' csinos Tomasov fekszik egy morgó patak mellett, 's innen Krassovecz felé egy mélyebb jobbról, az emelkedettebb völgy pedig balról bukik elődbe, mellyet végtől végig keresztül-foly az említett csermely, 's a' völgy mindenféle alakú kalibákkal, 's szállásokkal foglalatoskodtatja az Útas' szemét.

Most Krassovecz mellett vezérle útam, melly ettől egy puska lövésnyire fekszik, az imént nevezett patak mellett; 's ez Klugova alatt egy más patakkal egyesül.

Krassoveczhez nem meszsze gondot ád az elődbe ötlő meredek a' völgy sarkán. De a' tetőn, noha lejárása rosz, vidorabb képeket emel elődbe a' természet, 's alattad látod a' völgyet az abba épült Kornya faluval, mellyen az országút keresztülhat, 's Postával díszeskedik. Kornyába a' bemenetel, egy az egész völgyet elfoglaló hosszú híd — melly most készítetik — viz, külömben most, a' szirtdarabokat raga-

dozó Belareka nevű sebes folyón által kell törtetned. A' tály nem mutat Kornyán túl annyi rengeteg erdőt, 's e' kellemes völgynek oldalhegyeit, többnyire szántóföldnek használják a' Katonapórok. Majd szép Alée között halad a' töltés balra fordúlva a' kised Klugova helység, honnan ismét balra lejtett a' Belareka vize mellett, Mehádia felé. Klugovát elhagyám; 's jobbról a' hamuszínű sziklahegy, balról Mhádia alatt omladéka egy épületnek riasztának-fel elmerüléseimből.

Klugovától partoldalokon 's lejtős helyeken utazva, Mhádiát pillantám-meg. Szirtoszlopok 's az iszonyú sziklabástyázat között, a' hegy' szoros nyílásában mélyen fekszik Mhádia Mezőváros; de mielőtt ebbe léptem, szemembe tűnik balról egy jókora hegy' csúcsán, valami régi omladék, mellyet a' Lakosok — ha igazat mondanak — hajdani magyartemplom' romjának lenni állítanak. Mhádián egy pár Templom, Postaállás, Kaszárnya van. Itt foglalt helyet a' Kir. Harminczad' Tisztsége-is, helye országos 's heti vásároknak, 's hegyeit jóféle szőlőtő borítja. Lakosai Oláhok 's Németek. Kevés kőből, de annyiival több fából épült házakat mutathat. Hajdan a' Pártütők, sánczokkal erősíték-meg e' helyet, mellyeket az 1716-dik évben Temesvárról kiűzetett Törökök széthánytak.

Itt töltém az éjt. Jó felszolgálat, képes ár 's a' készség helyrehozá, ha mi hiányt mondhatnék-is. „*Venter praecepta non audit. Poscit appellat, non est tamen molestus Creditor; parvo dimittitur, si modo das illi quod debes, non quod potes. Seneca ad Lucil. Epist. 21.*“ Már fentfügge a' nap; midőn ostorával kocsisom csattanta. E' jelhang kocsimba szólta, 's alig haladék néhány lépést, 's a' vámnál keresztülállá a' Katonaőr az útát. Csak marschrouát emlegete oláhszavai között, 's bár magyarul, németül, tótul felelék néki, nem

akara, nem fogott érteni. Jobbomnál János bátyám, hajdan az Alvincziaknál, most nyugalmazott Kapitány, egy sokat tapasztalt, 's a' Haza' 's Király' szolgálataban csaknem örökös nyomorékká lett férjfiú, rácz-, 's horvát-, végre olasz-, 's franczia-nyelven, majd lengyelül-is szólítá, 's csak akkor álla-el arczából-is kitetsző erőlködésétől, midőn Bátyám' ajakán a' „kapitány“ szó kicsúszott. Vajha hazánkban az Idegen lenne kénytelen tanulni a' Nemzet' vérrel váltott nyelvét! ! Így még fégyvert-is húzott a' Vég-hely' Ore, 's sziklahegyek, szőlőveszszövel diszlő oldalak között balra tartánk, 's átrepertve a' Belareka' hídján ez jobbra zúgott-le, 's a' Mehádiai fördőnél lévő bérczekből eredő Csernavizében, közel a' hídhoz elmerült. Itt az öszszefolyásnál két felé válik a' töltés, a' bali a' fördőkbe, hova Mehádiáról egy óra alatt eljutánk, a' jobb oldali Orsovának tart, melly ide 1 1/2 Postaállásnyira' áll.

Nekem csak nyugalom kell; mert noha az út többnyire mindenütt jó, de a' sziklahátakon, fordulatokon 's szirtrohanások alatt, még-is sok helyen elbágyasztják a' testet a' kocsi' zökkenései. Megengedsz kedves Hivem! hogy nem érdeklőbb levelem, majd ha enyhül testem' fáradsága, megösmertetek a' Mehádiai fördőkkel, 's édes lesz nekem számot adni neked magamról akkor, midőn forró vágyam: — hogy velem múlathass — nem telyesedhetik-be. Ne feledj!

Ugyan ahoz.

Herkulesfürdőben 1828.

Itt vagyok már Édes! a' bájos, csudás Herkulesfürdőknél, melly már ma Mehádiai nevet-is visel. Elbájolva megigézve attól, a' mit láték, hallék, de a' mellyeket tollra nem bízhatok. Már a' fényölelte Róma' hatalmas falai között-is megzenge a' Herkulesfürdő' neve. Itt a' Rómaiak által az „*ad aquas*“ czímmel érintettek voltak nevezetesek. A' maradványok bizonyítják Róma' nagyságát itt. A' colossalis szirtvilág' tündér-vidéke itt nyílik-meg szemeid előtt, 's hangjaidat elragadozza a' Cserna, melly sziklagöröngyön 's követsen áttörtetve, zörögve hempelygeti égáldotta hajjait. Egy lassan zuhogó hang verdesi füleidet, midőn közeledsz ahoz. Örömhanga 's édes tombolása az a' gyógyulóknak, kiket a' nyavalyák' súlyá, e' jóllételt 's egészséget adó helyhez vonz. Már csaknem belépsz, midőn a' vereslő 's tarkán-is ékes épületeket megpillanthatod. Egészen betöltik azok ama szük sziklavölgyet, mellyben a' fürdő nyugszik, 's hol a' napsúgórok a' leghoszszab napokban-is felette későn köszöntenek-be, 's korán eltűnnek.

Majd alább e' jóltévő vizekről, 's alkotórészeiről. Fényes várost képzél az Útas midőn a' Fürdő' magos épületeit szemléli, már közöttte jár 's úgy véli, hogy a' szikla-ország' vad tájaiból kilépve, valami országos 's népes Köztársaság' lakhelyébe hágott. A' Francis-

cafördő' épülete kinnt, az Óhitűek 's R. Catholicusok által-is használt tornyos kiseded templom, a' Köznép' mulatására fából építettett tágas ivó- 's tánczház, a' Josepha, Karolina fürdőházak, a' két emeletű 's veres fedelű vendégfogadó, az egy emeletes szállást nyújtó másik ház, számos szobájjal jobbról; — a' Szem, Császárfürdő, Patika, Kávéház, Kaszárnya; továbbá a' középületektől távolabb eső Károly- és Herkulesfürdők' épületei, mindnyájan a' Kir. Kincstáré, valódi kellemet öntenek-el e' helyen, 's felelemlik becsét azon tájéknak, melly ezek nélkül irtóztató vadon lenne. A' fürdők' térhelye az Oláh-Illyriai Hattárőrző vidékhez tartozik. Tekints-fel a' két oldalt az egekbe meredő szirtszálakra, 's hitvány venyigének látod a' százados bükket, 's az egyenes fenyőt, melly itt a' szirtek' élein-is magasra, nagyra törekszik. Ha a' meredeket megmászad, nincs jutalmazatlan hagyatva tudnivalgyad. A' szikla' méltóságos, magas csúcsáról, látásodat csak a' láthatár akadályoztatja. Mélyen alattad látod feküdni egy oldalról Oláh-országnak nagy részét, Váraival, Városaival, falujival 's bérczeivel; 's királyi Dunának szőke vizén, mint egy tükron pillant-hatsz végig. Más részről az áldott Bánát' romános, 's majd lapályos térsége terül-el látásod előtt.

Fürdőházai következők a' jobb oldalon:

1-ör. Mindjárt a' bemenetelnél a' Franciscafürdő két fürdő szobával.

2-or. A' szép ízléssel épült vörös fedelű Josepha-fürdő egy szobával.

3-or. A' Karolinafürdőkét külön, 's egy közösen használtatni szokott nagy fürdőszobával. Ez társaságfürdőjének-is neveztetik, 's többnyire Főrendűek által 's Aszszonyságoctól járattatik. Egyéberánt pedig az épü-

let' gömbölyű alakja 's csinos veres fedele, az uralkodó rend 's csínosság, ezen épületet ajánlják. Ezt követi :

4-er. A' Lajosfürdő, az ó vendégfogadó' alsó emeletében, 12 külön 's két nagyobb közfürdőszobákkal. Itt a' melegség, 36 lépcsőig emelkedik.

A' bemenetelnél baloldalon :

5-ör. A' Szemfürdő. Itt csatornán foly-ki a' párolgó víz, 's ez alá tartja a' beteg poharát, mellyet tele merítve a' szomszéd 's arra végre padokkal felkészült szobába által-visz, a' hol fejét ruhával befedvén, a' pohár' felibe tartja szemeit, mellyből a' kigőzölgő erő már sok csudát tett.

6-or. A' Császárfürdő, 4 külön, 's egy közfürdőszobával; hol egyszer'smind a' beteges tagokat, egy e' végre készült csepegő műszerrel-is lehet gyógyítani. Ez a' legforróbb fürdő, mellynek melege a' 44 lépcsőre hág.

7-er. A' Károlyfürdő, vagy-is az úgy nevezett Lábfürdő, 2 külön-szobával.

8-or. A' Rómaiak által-is gyakorlott 's magasztalt Herkulesfürdő, egy puska lövésnyire kinnt a' többi épületektől. Ennek víze erősítő tulajdonnal bír, 's az, a' ki a' Mehádiai fürdőt használá, utóljára erősítő gyanánt ide szokott folyamodni. Egy külön, 's egy közfürdő szobával, 's csepegő műszerrel bír benne a' fő-¹őben. Mint idegennek néminémű kérkedéssel mutatá itt a' Fürdőfelügyelő nekem, a' szikla' öléből kibuzogó meleg források' csatornájít, 's a' fürdőszobában a' tar sziklára kimetszett Herkules' képét, mellyen a' régiség' színe 's alakja ömlik-el, 's az ecset, a' képínetszésnek gyermekkorára mutat.

A' már a' felosztásban előszámlált épületek között nevezetes :

a) A' veres zszindelyű két emeletű Vendégfogadó. 1824-dik évben épült az, 's körül-belől 80 csinos tágas vendégszobákkal, 's a' Fördők' Cancelláriájával, hol fördőbillétek váltatnak, 's a' szállás eránt-is értekezni lehet, díszeskedik.

b) Az ó Vendégfogadó, régibb épület egy emeletre, 's közel annyi szobával felkészülve.

c) Az útszát formáló két sorú épületek között lévő kút, mellyből a' víz négy csövön folyik szüntelen a' kút' kőkávájába, 's ha folyása akadályoztatik, a' kút' alkotványja' felsőbb csúcsáfi, szinte két ölnyire felszökik a' víz, mellynek áldott 's ivásra használt részei, jóltévvő befolyással vannak az emberi testre, 's zuhogó omlásai, az emberi mulékony nagyság' természetes hanyatlására emlékeztetnek.

d) A' völgyön, mellyen a' Herkulesfördők fekszenek, hangos zúgással görög szirten 's követsen végig a' Cserna-vize, eredve közel oda a' bérczekből, 's a' dunába szóródva a' sziklavidéken túl. Csinos 's jó ízléssel épült hidjait, a' jelesebb tárgyak közé számlálhatni.

Nem kevés vígasztalására 's szerencséjére szolgál itt a' gyógyulóknak az Orvos' és Patiká' jelenléte, az alkalmas sétáló árnyékos helyek, a' kávéház, 's a' társaság, melly maga az emberi életnek egyik boldogító kútfeje.

A' köznép 's cselédség, a' bérczek' lábai alatt a' bemenetelnél jobbra eső fa-tánczházba vévén magát, muzsikaszó mellett rugdossa a' port; 's felejteti az élet' terheit azokkal, kiket a' sokféle czél 's kinézés, e', mulatáshelyre, a' közellévő helységekből bevonsz.

Ha az úgy nevezett Herkulesfördökhöz igyekszel, balról a' falrakásban szemedbe tűnnek a' Római régi emlékek, faragott képek, 's metszett irások, — de

mellyeket az idő' vasfoga annyira elemésztett; hogy reájok esmérni majd nem lehetetlen. Már Béel Mátyás említi, hogy 1736-ban itt néhány Római 's ráírásokkal ékesített szobor felfedeztetvén Bécsbe vitétt, 's ott a' Cs. könyvtár' pitvarába letétt.

Átaljában a' fürdőszobákat épen nem lehet az első ízlésűekkel egybevetni, de nem lehet az alábbvalókkal-is öszszehasonlítani. A' fa-rovátékok helyett követ — melly itt bőségben van — lehetne ajánlani, 's imitt-amott a' sok között kevésel több csínosságot-is. A' fürdővíz több helyen felette mélyen fekszik a' földben, 's lépcsőkön kell lehágni a' mélybe, mint valami Orkusba. Sem törülközőt, sem tükört nem kapsz itt, ha nem viszel. Szánakodva kiálték itt fel: Szegény Dardániai Illyridák! be kevés hasznát vettétek ti a' bódogító fürdőknek, kik Aelian szerint csak háromszor estek által a' fürdésen, a' születés után tudniillik, házasságkor, 's midőn meghaltok.

Hazám' ezüst hangú nyelve zenge-meg füleimben mindjárt, mellyet Erdély' előkelő 's lelkes Fijai, 's a' belső Magyarhon' gyermekei hoznak ide be. Német-nyelv azomban itt-is a' fő; de még szerencse, hogy itt olly távol-is Budától, 's hol hajdan Róma hangoztatá — most már elhalt — egykor hatalmas nyelvét, a' Magyar élő 's vérrel váltott nyelve-is helyt találhat. Óh vajha ne legyünk kéntelenek Sz. Ágoston szavait említeni itt: „*Non censeo felicem Rempublicam stantibus moenibus, ruentibus moribus.*“

Mehádia átaljában véve betegeknek való hely. Friss levegője, kellemes lugassai, 's árnyékos helyei, 's azon szerény tónus, melly a' Herkulesfürdőbeli Gyülekezetet characterizálja, arra mutatnak. Csendes ölében a' vidéknek nyugtot, pihenést találhat a' beteg, 's nem kénytelen a' nyers betyárság' újongatásait,

's a' máshol kelletlen-is beköszöntő zavart hangú muzsikaszót szenvedni; mert ezek helyett a' 80 szobával bíró épületet-is egy Nemzetség' lakásának vélnéd, 's a' naponként, a' reggeli 's esti órákon a' Véghegyi Katona-banda által a' sikátor közepén megszólamló rendes muzsikai kart, 's a' néha itt előadatni szokott színjátékokat 's tűzi mesterségeket örömmel hallja 's látja kivált az, kinek enyhülést nyújta a' szent víz; — így nevezék a' Rómaiak — noha ellenben én, 's velem együtt mások-is, ez orvoslás' helyének, az erő 's életvesztegető Bálok helyett, — mellyek itt minden héten tartanak, — czélerányos nagyobb elevenséget óhajtanék.

Ezek helyett a' Kávéház-is nyújt az unalomnak derítést. Két Billard-asztala ritkán áll üresen, 's a' játszó-asztalok többnyire tömve emberekkel; kiket e' szenvedelemnek sokszor az elégen túlható mámore ide csal. A' közönséges ebéd a' Kávéház' felső Szálájában tartatik. Rend, csínosság, 's az étkek' jósága, 's ezek' sokasága mellett a' képes árr-is, ajánlják a' Fogadós' készségét.

Az érczes vizeket látogató Társaság a' két Vendégfogadóba 's a' körüllevő épületekbe, mellyben a' szobák épen nem drágák, vonúl-be; de a' hol gyakran az ide tóduló Idegenek' nagy száma miatt, sokszor napokat kell tölteni, míg a' Távozónak helyében szobát mutatnak. Ebből-is kitetszik millyen számosok itt a' Látogatók, kik bizonyosan a' gyógyító vizek' meszszeható hírére csoportoznak ide; 's hol a' szobákon kívül, alkalmas záros és nyílt kocsiszínekre-is találhatni.

A' Fördővíz' alkotó részei Kietabel' Orvos Doctor után:

L

„E' felette meleg kénfürdők, temérdek mennyiségű álló- és kénviráglevéget, kénvirágmeszet, keserű sót, konyhasót, mészföldet, magnesiaföldet, és bizonyos mennyiségű vasat foglalnak magokba.“

„Ingerlő, hevítő, izasztó, oszlató, véknyító, súroló, 's erősítő tulajdonnal bírnak.“

„Hasznai: Már régtől fogva ajánlák magokat e' fürdők a' köszvényes nyavalyákban, izmeredésben (anchilosi), az egyszerű bénaságban (hemiplegia), az izvízkórságban (hydropse articulorum), vesekőkórságban avagy vesegyulladásban a' kőtől (nephriti calculosa), bőrnnyavalyákban, és fekélyekben.“

A' még el-nem korcsosúlt hű Erdély ide küldi ingadozatlan honlángú Fijait; itt láthatod annak néhány lelkes Mágását, barátságos kezet fogva a' Nemeseikkel, 's édes Honom' Bánáti, 's belső és felső részei' némelly Fijaival. A' gazdag Oláh- 's Moldvai Bojerek, Törökök, olykor-ollykor Basák-is, itt izlelik a' gyógyulás' malasztját, 's a' nemzeti öltözet mellett híven megmaradó Szerviánusok-is, néha számosabban vesznek részt a' természet' ezen boldogító vizéből. Az idén az Orosz-tábor előtté Oláh- 's Moldva-országot 's e' kettőből úgy szállván maga Orsovára marada szabadon. Sokakat eltartóztata ez a' megjelenéstől. Azomban a' Móreai részeket, 's a' fekete tenger' hullámjait-is ott hagyák az orvoslás végett ide tért némelly lakosok, 's azok között egy Püspök-is meglátogató a' Hazánk' határán fekvő Herkulesfürdőt.

A' tudnivagy a' Bálba vezete engem itt. Egy a' Splényieknél szolgáló lelkes Magyar Fő-hadnagy, a' skorpiótól tett beszélgetésünkbe belésczóllott. Meg-

dagadott mutatóújját mutatá ez, melyet a' múlt napon egy skorpió csípett-meg. Úgy beszélé: hogy a' mint sapkáját fejről levette, véletlenül megnyomá mérges vendégét, 's ez csípésével boszszulá-meg. Újja szerfelett megdagada, 's 24 óráig tartá az, 's kánforszeszszel 's egyébbel lohadtt-le csak.

Csörgő 's más kígyókat 's skorpiókat-is nevel e' vidék. Az utóbbiak mérgesek ugyan, de még sem olly mértékben mint az Olasz-országiak. Az Oláhság pénzért oka számra árúlja itt azokat, 's úgy bánik velök mezítelen kézzel mint a' rákkal szoktak bánni, 's nagy ritkaság, hogy valakit ezek közül megmarna. Az új Vendégfogadóba még nem veheté magát; de az ónak szobájiban-is tanyázik már imitt-ámótt ezen alkalmatlan vendég. A' Herkulesfürdő, de átaljában e' Határőrök' vidéke szagos cseresznye pipaszáraitól-is, melly itt elég drágán fizettetik nevezetes, 's a' rengetegek' alkonyiban szarvast, őzet, vad dísznót 's más vad állatokat táplál, mellyek közül a' királyi szörnyű nagyságú sasok említést érdemelnek.

Méltó itt megemlíteni a' csudálatos úgy nevezett Haramiabarlangot-is (Räuber-Höhle), mellynek osztályai külföldön-is figyelmet ébresztének.

A' szobák' árra az idén, mellyek kivált az új épületben csinosak, tágasak, ágyal 's bútorral felkészültek, egy 24 órára 12 xrtól 48 xr. — Egy különfürdőszoba 8, 's mellék szobával 12 xr. ezüstben. A' Társaságfürdőben minden Személy 6, 's a' közfürdő' használásáért pedig mindenik 2 pengő xrt. fizet egy fürdésért.

Fogadd kedvesen Barátom! e' csekélyt, 's olvasása közben jussak eszedbe!

Debreczeni BÁRÁNY ÁGOSTON.

12.

GRÓF SZÉCHÉNYI ISTVÁNNAK

a' M. Hazából.

1817.

István! fényes Ösid Nagy tsemetéje! Te!
 Kit nem veszteget a' góg' hiu szellete:
 'S még a' Hét - Magyarok' lelkeiből beszítt
 Húnn' tűz - szesz' heve lelkesít!

A' Hír büszke veled; 's a' Haza' bérczein'
 Fenn - szárnyalva lebeg: Honni reményjein'
 Szívedből, sok alélt lélek, erőszakot-
 Győző ércz-falakat rakott.

Széchényit lobogó szent tűzivel teli
 (mellyel Lobkovitzon' lángola) képzeli
 Benned; mint veri - el annak, Hazánk' javát
 Ostromló hatalom - szavát. — —

Nótted, Aeli! remek lelki erődöt, és
 Ojd, hogy sem puhaság rontsa, se tettetés: —
 'S majd, ha zöld olaj ág homlokodon helet
 Nyér, a' tser - koszorúk felett; — —

Légy a' köz Nagy - Anyánk' gyámola; légy merő
 Oszlop, támogató bástya, segéd erő; — —
 Egytül szeszt kap ezer néha, 's erőt tserél,
 Mint a' mágnesezett atzél.

Egy szívbűt, kit az ég alkota vonszani,
 Olly bájos hatalom tud kiszivárgani;
 Hogy mind azt vezető tűz-szesze tölti-be
 Önnön gőzze' megyéjibe',

A' mit gyenge, hiú, görbe arány vezet;
 S' jól érezni tanul, a' ki nem érezett: —
 Csak-hogy lássa, miként tündököl érdemes
 fényel egy igazán Nemes.

Hogy nem Név, habos öv, tsillag, adott kereszt,
 Vett-kúlts, kolchisi kos-jel nemesíti ezt;
 Nem kívül emelik melljít a' rend-nemek,
 Belljebb, ott lakik egy remek. —

És majd érdemiden, mellyeket eddig az
 Illy járatlan úton nem teve más; igaz
 Hívségednek örök díssze, sok ezredig
 tartó Oszlop emelkedik.

Palóczy Horváth Ádám' kéziratiból közli

FENYÉRY GYULA.

13.

A' Váromladék.

Elfogódik szívem mindég,
 Ha egy dúledékebe'
 Az idő' vás kezeivel
 Küszdő Vár tűn élembe:
 Itt látom az omladozott
 Falak tornyok mohain,
 A' régi fényt szenderegni
 Múlandóság' karjain,
 Hallom mit suttog a' szellő
 „A' mi elmúlt nem jó elő“
 Bár csak azt ne mondaná,
 Honnom reménybe hagyná!

Hallom mint omlik időnként
 Le egy-egy tégladarab,
 Megválva több száz éveki
 Társától; 's e' hangosabb
 Kaczagása, az időnek, —
 Csúfondáros, mivünkre,
 Megzavarja a' szent csendet,
 Borzasztón a' vidékre:
 Mert száz hollók kározással,
 Denevérek visítással
 Fészkeikből kikelnek,
 A' vár felett repdelnek.

Bár az ilyen szemléletek
 Lelkünket elbúsítják,
 Szíveinknek fájdalmasak,
 Szemem könybe borítják,
 Még-is örömetst járok én
 A' vár omladékokhoz,
 Mint a' régi dicsó kornak
 Emlék oszlopaihoz;
 Itt Jelent az Elmúltakkal
 Élőket a' Meghaltakkal
 Öszve hasonlíthatom,
 Áldom vagy megsóhajtom.

Ha egy félig ledólt kapun
 Az udvarra belépek,
 A' pusztulás martalékján
 Bámúlok és merengek
 Félve nézek magam körül,
 Itt egy csőr, ott susogás
 Felrezzentvén andaltomból.
 Isten minő változás! —
 Itt egy kőre últ nagy béka
 Szemeit rám hunyorgattja,
 Ott egy kígyó sziszegve
 Csúszik üregébe-le.

Halkán lépek, mert a' szent csend
 A' topogást megtiltja, —
 Tovább, amott kórákásba
 Hever a' vár' kastélyja,
 Megilletve közelíték
 Századoknak előtte,
 Lárma', élet' lakhelyéhez, —
 Minő sorsra kerüle!
 A' leroskadt oszlopokon
 'S még fennálló ablakokon
 Kígyók, gyíkok mászkálnak,
 Hollók ki 's be szállongnak!

Alig lehet észrevenni, —
 Az idő olly kegyetlen,
 Hol állott a várkapolna,
 Hajdani szentségében;
 Bemohosúlt kő-darabok
 Fekszenek a szét-omlott
 Oltárokból, ide 's tova,
 A' sír üreg megnyílott,
 Setét és csend lakik abban
 'S az ott elszórt koponyákban
 Lelte Hon rég mentségét,
 Mostan béka lakhelyét.

Nem várja már a Vár' Szúze, —
 Erekyére kiállva,
 Karja közé viadalból
 Kedvessét, óhajtozva,
 Nem ad jelt az örön-álló,
 Trombita kürt nem harsog,
 Az utolsó harang-kongás
 Óta hány század forog!
 A' mi hallik szél zuhogás,
 Ollykor ollykor egy sohajtás
 Eredt a' sír üregbe,
 Egyveledik közibe.

A' mint éjfél üt az óra,
 A' közel falu tornyán,
 Zörgés, lárma, kiabálás
 Támad a' vár' udvarán
 Mintha lantós álmaikból
 A' hajdani hős lakók
 Felriasztva, készülnének
 Védeni a' Hazájok'.
 De ismét lecsendesedik
 Minden 's mély álomra fekszik.
 'S meg úgy suttog a' szellő
 Az elmúlt nem jó elő.

Pechata Károly.

Népdalok.

I.

Sárga levél, sárga levél,
 Bús útamra miért estél?
 Azért estem mert nincs ágom,
 Nincs a' mi tart, nincs világom.

Hej nekem-is az a' sorsom,
 Hideg a' föld fázva járom.
 Van hazám, de nincsen benne
 Egy kis hajlék, melly fölvenne.

Harmat, harmat, hol termettél?
 Bús szememre miért estél?
 Azért estem a' felhőbűl,
 Mert víg napom már nem derül.

Rezgő harmat! te könnyé válsz,
 Szememben jó forrást találsz.
 Leszállt nekem-is szép napom,
 Szegény Magyar! azt siratom.

Fülemile, te kis madár,
 Szép dalod mért nem zenged már?
 Azért nem zengem dalomat,
 Mert elvesztém hív páromat.

Hej fülmile, te kis madár!
 Elnémúlok én-is immár.
 Mért mondanám keservemet
 Ha nincs szív, melly ért engemet.

2.

Monddsza
Monddsza nekem, rózsám adta,
 Van-e kezed olyan,
 A' melly nem csak ölelni tud,
 De jártas dologban?
 Van kezem, melly a' ház körül
 Tud munkát találni,
 Jól tud varrni, sütni, főzni
 'S beteget táplálni.

Monddsza nekem, kincsem adta,
 Van-e lábad olyan,
 A' melly nem csak sétálni tud,
 De hon-is talpon van?
 Van lábam, melly jó úton jár
 'S nem botlik olly könnyen,
 A' nappal kél, sűrögve jár,
 A' háznak körében.

Monddsza nekem, lelkem adta,
 Van-e szíved olyan,
 Melly szeret? Ha van, elveszlek
 Még ezen farsangban.
 Van szívem, melly híven szeret
 'S ezt tartom fő jómnak;
 De másért ég, nyalka legény!
 Tiéd kosaram csak.

SZALAY BENJÁMIN.

(Kisfaludy Károly.)

14.

A' házi Nevelőkről.

A' nevelésről közönségesen, mióta ez az emberi Nemre nézve legfontosabb tárgy méltó tekintetbe kezdett vétetni, igen sok íratott, de még elég épen nem. Nem-is lehet ebben örökre állandót, hasznost, minden tekintetben, időben, helyben, minden Nemzet között fogamatost, minden személyhez, környülálláshoz, minden lelki, testi tehetségekhez alkalmatost, minden különös célra, kívánságra, hajlandóságra alkalmaztathatót, minden az emberi Nem körül olly igen sokféle lehetős esetekben el-nem hibázható, egyszerre egy személynek írni. Tsak az egy Isten az, a' ki a' világ' igazgatásában örök törvényeket szabhatott, a' történetek' okait, folyásait, következéseit úgy előre láthatta; hogy ő az örök időben tzelját bizonyosan eléri. De az ember, ez a' csekély por, egy perczenetnek, egy maroknyi helynek gyermeke, csak keskeny körben láthat, rendelhet, igazgathat, szemlélődéseit az akkori, azon helybeli okokból, szokásokból, vélekedésekből, mint meg annyi befolyásokból, így vagy amúgy intézheti, ez vagy amaz célra függesztheti; 's mind ezek a' nagy viszontagságokban utóbb vagy eltűnnek, vagy temérdek módosításokat szenvednek. A' régi Nemzetek' legtöbb maradványinak csak az akkori idő' tekintetéből lehet mi előtünk érdemök; sokkal kevesebb hagyományaik ille-

nek egészen a' mi életünkhöz 's történeteinkhez. A-
 zon nemes tulajdonságokra nézve, mellyek az em-
 berlétnek örökké tartó alapjai, vagy inkább alkotó
 részei, millyenek az ész, okosság, elme, mestersé-
 ges test, tagok, ezeknek egyessége, munkássága,
 kötelessége; úgy vélnénk, lehetne egy mindenkor
 illendő módot feltalálni, vagy már sok nagy Pae-
 dagogusoktól találtatott-is fel, melly szerént mivel-
 tethezték; de ha meggondoljuk, hogy ezek nem
 változhatatlan potentiák, hogy a' számtalan modifi-
 cationok ezeket-is a' nevelésre alkalmasabb vagy al-
 kalmatlanabb formákba és mennyiségekbe öntik,
 hogy a' nevelés nem-is épen a' bennünk lakozó
 tiszta isteni lélekkel vesződik, hanem a' sok ked-
 vetlen befolyásokkal; úgy által kell látnunk, hogy va-
 lamint a' körülállások sokasodnak, kevesednek,
 átváltoznak, elhatalmasodnak, gyengülnek, úgy
 a' nevelés' tudományjának-is szüntelen kísérnie kell
 őket, és egy talpon soha meg-nem állhatnak. Ez
 leginkább illeti a' házi nevelést, hol a' Nevelőnek
 többnyire ez vagy amaz között csak a' választás
 van szabad akarójában, a' körülállások egész
 hatalommal uralkodnak. Ezen szempontból tehát
 úgy látszik, hogy majd minden időszakos, min-
 den hely, Nemzet, sőt minden ház más módot és
 könyvet kíván.

Mitsoda törvényeket lehetne hát erre nézve
 egy házi Nevelőnek sinórmértékül adni? Épen
 semmit-e, vagy igen-is sokat? Nem volna-e jobb,
 mindent a' Nevelőnek okosságára, 's gyakori el-
 múlhatatlanul szükséges eszmélődésére bízni, a' ki
 feltalálhatja, mit minden időben cselekedjék? Vagy
 tanácsosabb, nem helyheztetni abban annyit, a' ki
 már sokszor megcsalt, és a' kit individualis esze-
 is könnyen olyan útra vihet, mellyeknek csak
 az a' hibájok, hogy nem az akkori időre 's helyre

illenek. — Én úgy vélem, hogy ebben a' dologban, a' hol törvény kell, ott nem használ, a' hol nem kell, ott józan ítélet, gyakori fontolgtás, és hivataláról való gondolkodás, mellyek minden házi Nevelőben különösen megkívántatnak, elegendők ugyan; de a' rendszabások, vagy inkább figyelmeztetések, 's a' tanácsolások-is igen hasznosok, és minden új Nevelők előtt nagyon kedvesek. Erre nézve közleni bátorkodom némelly észrevételeimet, most azon tárgyra való tekintetből, mellyben legtöbb fontosság van, de legtöbb tévelygéseket szül elmellőzése vagy okos felnem fogása.

Fő gondja legyen tudniillik a' Nevelőnek, azon környülállásokat megismerni, és érdemekre méltatni, mellyekben ő néki munkálkodni kell. Az okos mezei munkás, ámbár földjét, hivatalát esmeri, szereti tudni, mikor millyen idő jár, hogyan éri földjét a' nap, millyen szél szokott fúvni; felhős-e, tiszta-e az ég többszer, nincs-e kiteve földje árvizeknek, rétje áradásoknak, kertje lopásoknak, háza tüzi veszedelemnek; ezt tudni néki szükséges, mert csak e' szerént intézheti szorgalmát, szabhatja reménységét, kissebbítheti félelmét, szívében érezheti örömét, dologra termettségét, vidámságát, bátorságát; elmellőzheti, könnyebben türheti, meggyőzheti a' bús gondokat, a' lankasztó nehézségeket, a' leverő eseteket. Így tegyen az okos Nevelő-is. Ő néki-is abban a' házban, mellybe jött, bizonyos napfényje, szele, időjárása, éghajlása van, mellyet ő megnem másíthat; olly emberek veszik körül, kik nem mindenkor tesznek kedvére; vélemények, ítéletek, képzeletek, bévett principiumok, megrögzött szokások, nemzeti 's személyes különösségek uralkodnak, mellyeket csak ritkán, de még-is okosan módosíthat; felettébb való erőltetések vagy gondatlanságok, fellengző reménység-

gek vagy bizodalmatlanságok, czélerányos rendelések vagy gátló zürzavarok, durva életmódok vagy mivelte kényességek, elbizottság vagy együgyűség, háború vagy béke hatalmaztak-el, mellyeket vagy nevelhet vagy gyengithet; mind meg annyi sors' adományjai, játékaik, mellyeket a' Nevelő vagy használ, vagy okosan megvet; mind meg annyi okok, befolyások, segítségek, akadályok, mellyeket esmervén, nem lesz vigyázatlan a' veszedelmekre, sem a' kedves pillautatokon nem kapó, azokat haszonra nem fordító; nem esmervén, botlik minden lépésében, csüggedez dolgában.

A' ki az utat nem tudja, nem mehet; vezető fogadjon? Kit? Nem azért hívták-meg Nevelőnek, hogy tanítsák-is, fizessék-is. Valóban kevés fiatal ember olly szerentsés, hogy ollyan házba kerüljön, hol a' fő tagok, a' kiknek vezetésök lehet egyedül hasznos, 's őt akarják-is, tudják-is szívesen vezetni. A' józan ész igen-is helyesnek itéli, hogy az új Nevelő a' szülőktől várjon, sőt kérjen útmutatást; ez nem csak szép, de kötelesség-is, 's el nem vállalni nagy vétek volna. De mennyire mehet ezen útmutatás? Legfellyebb bévezetik hivatalába, kötelességeit elébe adják, magzatjaikat bémutatják. Könnyű általlátni, hogy sok tárgyakat, mellyek nagyon fontosak lehetnek, vagy szerénységből, vagy bizodalomból, vagy előkelő vóltok' tekintetéből, vagy tudatlanságból nem érinthetnek, hanem vagy a' Nevelő' okosságára bíznak, vagy örömet elhallgatnak. A' ki az illyen bévezetéssel megelégedvén, azt hiszi, hogy figyelmét többre függesztenie nem szükséges, igen megcsalódott. Csak hamar sok megfoghatatlan lesz előtte, olyan esetek adják-elő magokat, mellyeknek okait nem érti, következéseiktől megdöbben, elsőben a' legfontosabbat-is csekélységnek veszi, utóbb egynehányszor

megütköztvén, ta' legcsekélyebbet-is nagynak nézi; egy érthetlenség a' másikat szüli, végre a' megelégedetlenség sziveiket marczangolja. Melly igen könnyű itt még a' leghüségesebbuek-is megcsökkenni.

Azt mondhatná némelly: „a' ki igazán Nevelőnek termett, és Niemayernek lelkével bír; annak nincs szüksége, minden általmenő eseteket aunnyira felvenni, és miattok feltett szándékában csak egy kevésé-is megállapodni. Az igaz philosophiai alapokon álló Paedagogikának törvényei minden környülményekben csalhatatlan vezérek.“ Ezt én is örömmel vallom, de még-is olly szenteknek őket nem tartom, hogy lehetetlen volna valakinek, ellenek tenni, sem olly közönségesen tudva lévőknek, hogy senki mellett ne hibázhassék. Azon törvényeknek tudására csak gyermeki ész kívántatik, de haszoura fordításokra olly nemes karakter, mellyre csak az tehet szert, a' ki ezen szövevényes hivatalnak mind könnyebbségeit, mind vergődéseit esmerte, tapasztalta, 's nem csak a' virágos mezőn járkált, hanem a' sziklát-is mászta. A' nevelés principiumainak használása, alkalmaztatása továbbá, bizonyosan a' környülállásoktól határoztatik-meg, mellyeknek megfontolása azon philosophiai könyvekben közönségesen a' Nevelő' bölcsességére bízatik. Amazokban a' theoria ékeskedik, emezekben a' praxis él. Hogyha p. o. az, a' ki velem együtt munkálkodik, vagy legalább befolyása van hivatalomba, nem tudja őket; ezen tudatlansága miatt az én szándékomat, útamat, nem értvén, elsősege', hatalma', érzésében (vannak reások példák), engem-is akadályoztat, maga sem talál-ki jobbat, mi tévő legyek? A' nevelés' tudományja, melly olly szélesen kiterjedő, hogy majd lehetetlen, minden nevezetes kicsinyiségekre a' Pae-

dagogiát írónak kiereszkedni, alkalmasint e' három esetet teszi-fel: vagy türd, vagy vezesd jobb útra, vagy nem gondolván vele, folytasd bátran szándé-
 kodat, a' szerentsés kimenetel megbékéltet vele,“
 — és az ezek közül való választást józan okos-
 ságom' bírálására hagyja. 'S mind egy-e, akár
 mellyiket akár miképen cselekszem? Tehetem-e
 akár-mellyiket haszonnal? Nem lesz-e több kár,
 mint siker? Hogy azt megítélhessem, mellyiket,
 hogyan, kik által, mikor eszközölhessem; bizo-
 nyosan, esmernem kell minden körülállásokat.

Az ifjúság mellett forgolódnók továbbá, a' sok
 kénszerítések és eröltetések után, már többnyire
 mindnyájan bevették ezen Axiomát: hogy a' legjobb,
 legcélelányosabb nevelés az, melly a' körülállá-
 sokat úgy intézi és igazgatja, hogy azok a' neven-
 dékekre kívánt jó befolyással legyenek. Ebből a'
 szempontból eredtek a' külső országokban az osko-
 lai és tanításmódbeli Reformatiok, és külömbféle
 systemáknak béhozása. Ennek legszebb példája
 azon intézet Ángoly-országban, hol a' tolvajság-
 hoz, hazudozáshoz, csaláshoz, egyszóval, minden
 erkölcstelenséghez szokott szegény sorsú gyerme-
 kek neveltetnek, és ezen vétkeiktől elszoktattnak.
 Ez ott, nem valamelly kemény büntetések által,
 hanem egyedül a' környülményeknek rendes és
 okos igazgatásával vitetik, a' mint az újságokban
 olvassuk, igen szerentsésen véghez. Valóban, ha
 a' szabadakaratot, mellyben az emberiség mái vi-
 lágban különösen büszkélkedik, 's mellyet elnyom-
 ni egy jó nevelésnek sem kell, meg-is hagyni, 's
 kedvünk 's célunk szerént érdekelni, megadni,
 buzdítani 's vezetni-is akarjuk; nem lehet szebb
 és foganatosabb módot feltalálni ennél, mellyhez
 képest, a' nevendékeknek szabad tetszésökre bi-
 zattatván a' választás, a' körülállásoknak bölcs

elrendelése által a' kénynek valamely észrevehetetlen határt vetünk, és hogy kívánságunkkal meg-egyezőleg válaszszon, úgy intézzük-el a' dolgot. Ez a' nemes eszköz a' házi nevelésben a' legserencsésebb, és úgy szólván, csalhatatlan, ha bölcsen és annak rendje szerint követtetik. A' ki a' környülményeket nem esmeri, ebben egy jó lépést sem tehet. Ne mondja senki: hogy ez csak képzelődés, mivel a' környüállások egy előkelő házban alig függenek a' Nevelő' akaratjától. Ha őket jól esmervén bölcsen használni tudja, ha van okos előrelátása, a' szülék előtt tekintete, bizodalomra érdeme, és elég bátorsága, netalán némelly izetlenségeket egy vagy több ártatlan lelkek' boldogságáért elszenvedni, bizonyosan fogamat nélkül nem léssen iparkodása. Nincs az a' szívetlen szülő, ki azért, a' kit szeret, sokat ne hagyna egy olyannak hatalmára, kiben van bizodalma. A' hűségés, szelíd, bölcs tanítónak lelkében, tudományjában, tanításában 's egész magaviseletében végre, nem csak sok teremő, hanem sok igazgató erő-is van elrejtve; de a' mellyet csak a' nevelői névre igazán érdemesek esmernek.

Tagadhatatlan dolog végre, hogy igen sok függ attól, mikép forgolódik a' Nevelő a' házkörben, a' nevendékeknek, 's azoknak, kik hivatalát könnyíthetik-is nehezíthetik-is, szemeik előtt, a' kik ott vagy tapasztalásból, vagy már szokásból, úgy szólván, honosok, és minden oda jövőt ottvaló mértékkal érdemesítnek. Eleinten, midőn nagy a' várakozás, midőn mindenki az új Nevelőt azon tisztelettel fogadja, millyent fontos hivatala gerjeszt; könnyen elengednek néki némelly kicsinységeket, és szerénységével, ismeretlenségével vagy ártatlan zavarodásával mentetetik, egy szóval; az első megjelenés, mellyet legnehezebbnek tartanak sokan, alkalmasiut

a' legkönnyebb. De nem így van a' dolog utóbb. Il-
lendőnek tartják, hogy az új ember hangjokat meg-
tanúlja, szokásaikat, mellyekhez sokszor érdemeiket
kapcsolják, becsülje, megtartsa. Az okos Nevelő,
a' ki hivatalának nem csak kezdetét, hanem egész
folyamatját és megkoronázó végét szíven hordozza,
itt legvigyázóbb legyen. A' kik azt vélik, hogy
nyájas képpel, enyelgéssel, hízkeléssel mindent
kielégítenek, rossz vélekedéssel vagynak sok nemes-
lelkű Nagyok eránt. Való dolog ugyan, hogy itt
többnyire a' dilettáns világ fürkészi benne haszna-
it; de sokan, igen sokan arra-is tekintenek, hogy
nevelői ügyességét esmerjék. Tudni kell a' Ne-
velőnek, mennyit adjon amazoknak, mennyit ezek-
nek, ollyas praetensiokat 's véleményeket, mellyek
hivatalának, tekintetének árthatnának, nem köteles,
nem tanácsos formálniok engedni. Az egyszer-
bévett róla való ítélet megmarad, mivel az embe-
rek nem akarják elméjüket többszöri vizsgálódá-
sokkal, véleményekkel, ítélethozásokkal terhelni,
fárasztani; bóldog az, a' kinek az kedvez, de jaj
annak, a' kinek nem. Legnagyobb szorgalma sem
elégséges, azt utóbb megmásítani. Főképen ma-
gával ne ellenkezzék a' tanító, mert itt tanítványja
őt ítélő szemmel nézi, a' szerént, a' mit tanított.
Eszében tartsa tehát, hogy mindennek tartozik va-
lamivel, de magának és hivatalának legtöbbel. Mi-
tsoda bölcsesség lehet itt vezetője, ha a' környül-
állásokat nem esmeri?

Azonban így vélekedhetnék valaki: „a' házi
Nevelőre nézve, a' ki többnyire fiatal ember, és
az oskolákat csak most hagyta-el, illetlen-is vesze-
delmes-is, mindenbe keveredni, ollyan dolgokat
kikémleni, mellyeket jobb sokszor, nem tudni.
Koczkára teszi szive' nyugalma, nehezítheti azon
tiszteletkimutatást, mellyel minden esetre az érde-

mes háznak, a' nemes Familiának tartozik, elvesztheti azon szép ideált, melly a' fiatal szívet lelkesíti, és a' szent cél felé fennyen viszi. E' mellett hűsége-is csorbúlhat, midőn várakozásban megcsalódott, nagyobb lehetetlenséget láthat hivatala' szerencsés folytatásában, mint a' millyen valóban nagyon.“ Ezen fontos vélekedés sérelemmel van összekötve. Azt látszik jelenteni, mintha a' vizsgáló csak gyarlóságot 's meggyökerezett roszt fogna felfedezni, mellynek tudása által roszt erányba jönne a' világgal; holott a' jószívű ember előtt, több jó tűnik-fel mint roszt. 'S akár mikép legyen a' dolog, mindenikből kell annyit tudnia, a' mennyi hivatalának használ vagy árthat; külömben azt elmellőzi, ezt meg nem előzheti. Egyébiránt éu a' Nevelő' személyében egy olly okos embert kívánok látni, a' ki megtudja külömböztetni az illetőt az illetlentől, az őt illetőt a' nem illetőtől, a' kötelességet a' kívántsíságtól, a' józan megítélést a' szeles tudákosságtól; a' szokatlan akadályok miatt nem adja magát a' gyáva elzsibbadásnak, hanem általok erősebb szorgalomra buzdítatik. Midőn ajánlom, hogy a' környülállásokat esmerje-ki, nem akarom meggondolatlan 's szemtelen kémné tenni; hanem csak azon dolgoknak, mellyek nevelésére nevezetes befolyással lesznek, tökéletes tudását, és czélerányos megfontolását vitatom és tanátslom. Midőn a' Familia' theátrumába bévezetem, nem javaslom néki, hogy gúnyoló vagy taposoló legyen, hanem szerény néző, és annak mélyen bélátó megítelője, micsoda lélek uralkodik azon játékszínen, millyen az ízlés, miveltség, tudomány; minő színben jelenik-meg a' virtus, az erkölcsiség, a' nemzetiség; melly érzéssel rajzoltatik a' büszkeség 's együgyűség, a' gazdagság 's szegénység, a' méltóság 's alatsónység, a' hátorság 's gyávaság,

a' hatalom 's tehetetlenség, az érdem 's a' silány-ság; hogy előre lássa, millyen foglalatú darabot adnak holnap, holnap után, 's tovább; hogy előre megítélhesse, mi leszen ezek közül nevendékjeinek gyarapodásokra, mi romlásokra, millyen eszközökkel lehessen, amaszt foganatosabbá tenni, ennek elejét venni, őt gyengíteni, módosítani; hogy tudja, mikép kell ezen helyen egy derék nevelői plánumot készíteni és szerencsésen valósítani. A' ki illy czélből figyelmez a' világra; a' legszebb tudományt, az emberek' esméretét szerzi-meg, és bölcsen intézi tulajdon lépéseit. Ez a' Nevelő előtt egy a' legfőbb és legszebb Problémák közül.

Ebből könnyen következik, millyen lélekkel fogjon a' hűséges Nevelő ezen fontos és nehéz munkához. Átaljában egy szelíd, mérsékelt temperamentum, nemes, nyíltszívű, erős character, 's a' legtisztább szándék, legyenek vezérei. Különösen pedig:

a) Mentt légyen minden előítéletektől, minden gyanúskodástól; külömben az igazat nem fogja megtalálni. Ne hitesse-el soha magával előre, hogy ő most csupa gyengeségeket fog felfedezni, azt se, hogy csupa virtusokat. Az egyenes szívű ember több jót sejt, többet-is talál.

b) Tegyen félre minden tudós gögöt. Olvasson ugyan Psychologiai, Anthropologiai, Physiognomikai könyveket, de Axiomáikra ne építsen illendőnél többet. Mennyi ez az illendő, kitalálhatja, ha meggondolja, hogy azon tudományok, különösen az utólsó, többnyire hypothesisekből állanak. Okoskodása ne légyen ollyan mint a' számvetés: ex datis tribus eruere quartum. Ha százszor kitalálta-is, még se tartsa igaznak, míg a' környüllások azt magok ki nem fejtették; mert az életben nincsenek ollyan egyenes proportiók, mellyek

mindég egy quotust adnának. Kövesse Hippelnek ezen mondását: Ein gesunder Verstand focht nichts aus der philosophischen Speisekammer, sondern nimmt's aus der Welt. — Különösen ójja magát a' roszra magyarázásoktól; a' miben legtöbben hibáznak, mivel benne legkönnyebb hibázni; azért

c) Iparkodjék mindennek okát tudni. Egyforma történeteknek egyforma okot mindenkor tulajdonítani nem lehet. Sőt sokszor alapos okok helyett nem talál egyebet csekély általmenő mellékdolgoknál. Így bizonyosan rá fog jönni ezen igazságra, hogy kevés emberek tesznek mindent principumból, 's hogy az emberi szívnek majd alig lehet okokat tulajdonítani.

d) Idegen légyen ugyan minden fellegező nemzeti Particularismustól, melly mindenkor miveletlenségnek jele; de e' mellett megadván a' nemzetségnek a' magáét, becsülje szép különégeit, és őket, mint sok nemes cselekedeteknek indító okait, és számtalan indulatoknak mint meg annyi belsőt, érdemekre méltassa. Ugy tekintse azon érdemes házat, mellyben munkálódik, mint a' világot, 's úgy-is, mint egy Nemzetet, kicsinyben. Egyik e-ránt sem szabad igazságtalannak lenni.

e) Főképen vigyázzon, nehogy a' körülállások' vizsgálása mellett, valami módon okot adjon a' bizodalmatlanságra, 's a' töle való idegenségre.

Nem lehet czélom, itten hosszas anthropológiai fejtegetéseket írni és sok házi környülményeket 's történeteket nevezetesen felhozni, mellyek a' vizsgálódásnak különösen tárgyai; mivel amazok számtalan könyvekben feltalálhatók, emezek nem ide illenek. Csak némelly pontokat érintek még meg azoknak kedvéért, a' kik őket használhatják; ezeket-is csak aphorismák gyanánt, kifejléseket és bóbizonyításokat az életben találja a' bölcs Nevelő.

1. A' kicsinységek, a' legcsekélyebb tettek, esetek, a' legbővebb 's legbizonyosabb esmeretre visznek, mivel csupán a' természetből származnak minden mesterség és színezés nélkül. Ezekre fűggeszse főképen figyelmét a' házi Nevelő. Ezeket legkönnyebben ki fogja tanulni; azon felül szépen elkerülhet minden titkolódásbeli 's alattomos magaviseletű gyanúkat, mivel az ilyen csekélységeknek cselekvői, ezekbe semmi fontosságot nem helyezettvén, másról sem gondolják, azt benne találni. Itt még az a' haszon-is vagyon, hogy nem köteles a' Nevelő nyilván kijelenteni vélekedését, mivel a' többség előtt ezek indifferens dolgok; de a' fontosabbaknál ez nagyobb nehézséggel jár, mert itt a' részvét sokszor majd elkerülhetetlen, melly által könnyű valakit megsérteni, vagy az őszinteséget kivetkezni.

2. Legszebb vi'sgálódó mezeje továbbá a' Nevelőnek a' vígasság. Midőn a' szívek a' sanyarú politikának, feszültségnek, 's emésztő gondoknak biliucsei alól felszabadúlnak, lebegvén az életnek kedves érzésében, szinte megnyílnak. Ekkor szabad lengésekre kapnak minden indulatok, kívánságok, remények, óhajtások; minden élő felkeresi igazi elemét, kiterjeszti szabadsága szárnyait; ekkor jön világosságra nem csak az, millyenek az embereknek belső alkotások; hanem az-is, millyenek vólnának, ha mindenkor kényjekre repülhetnének, sőt az-is, millyenek lehetnek még utóbb. Itten könnyen általláthatja a' vi'sgáló mind azon rejtett indító okokat, mellyek sokszor a' színlés alatt gyengéknek tetszenek, sokszor eltűnni 's kihűlni-is gyanttatnak, egész valóságjokban 's erejökben, itt fogja felfedezni a' véleményeknek ezer szövevényjét, a' jövődönök temérdek lehetséges eseteit. Itt gyűjt-het magának nagy béléatást és bölcsességet, azok-

nak, a' kiknek hajlandóságától sok függ, minden környülményekben kedvöket találni, szíveikre titkon befolyással lenni. Lichtenbergnek egy bölcshon-
dása, ámbár nem mindennek áll kezére, itt megjegyzést érdemel, 's ez az: „Ich habe durch mein ganzes Leben gefunden, daß sich der Character eines Menschen aus nichts so sehr erkennen läßt, wenn alle Mittel fehlen, als durch einen Scherz, den er übel nimmt.“ Nem egyéb okból, mint, hogy akkor az individuálitás egész erejében vagyon, és a' vígság neki elég bátorságot ad, azt a' mi neki nem tesz, kijelenteni.

3. Legnagyobb segítségére van a' házi Nevelőnek, ha ő az Úri ház' némelly előkelő barátjának bizodalma megnyerte, a' ki neki legtöbbet felfedezhet, és mindenben a' legokosabb útmutatást adhatja. Egy fiatal Nevelőnek semmit jobban nem ajánlhatok, mint ezt. Legjózanabban cselekszik az, a' ki ilyen elősegéd nélkül be sem lép rendeltetésének helyére. A' meghívó levéllel épen úgy van a' dolog, mint a' fellyebb érintett hivatalbeli bevezetéssel. Hogy semmi váratlan eset ne érje, melly szívébe kedvetlen vagy félszeg benyomást tehetne; szükséges, hogy lelkében elébb ott legyen, a' legfőbb dolgokat előre tudja; a' mit pedig csak ilyen hűséges és nyíltszívű barát által tudhat-meg. Melly bődlog lesz, ha továbbra is bölcshon-tanátsadá-sát, és némelly történelmokban egyedül annak il-
lendő közbenjárását használhatja!

4. Hogy a' Nevelő mind ezekből állandó tudományt és bölcshon-séget szerezzen magának, tartson Jegyző-könyvet, mellyben részrehajlás nélkül mindent felírjon, és okosan kombináljon.

Nem íratik minden mindennek számára. Azok a' kiknek ilyenre szükségök nincs, vessék félre. Sok fiatal emberek, kik a' nevelésre adják mago-

kat, reményem találni fognak ebben némely figyelemre méltó jegyzéseket, mellyeket elméjökben tartván, a' háznak, mellyben vagynak, szokásait, tónját, módiját, okos társalkodásaik közben megismerik, és ezen esméretet haszonra-is fordítják.

Szepezdi KISS JÁNOS,
Bécsben.

15.

A' Monomániáról,

Szabadságtalanságról és Nekitulajdoníthatóságról (Imputabilitas) Hufeland K.W. által, egy Nevezetlennel ezen tárgyról való ítéletével együtt.

Minden embernek vagynak született ösztönei a' rosra, az egynek több, a' másnak kevesebb számmal, az egynek inkább ehez, a' másnak inkább amához. Hogy ezeket megharczolja, 's illendő korlátok között tartsa, azért adatott neki az ész. — Ez, egész életének mintegy feladott munkája, hogy a' benne lakó, 's vele egy házban élő állaton uralkodjon. Az erkölcsiség, 's még inkább a' vallás segítik őt ebben. — De ha ezt elmúlasztja, úgy ezen állati ösztönök, mindég több hatalmat, sőt utóljára felsőbbiséget nyernek, 's birtokjokba ejtik az észet; ők telyeséggel erőt vesznek az emberen, 's végezetre az észnek és a' vallásnak minden beszóllása mellett-is, ellentálthatatlanul a' gonosz

cselekedetre hajtják. Így támad azután az, melyet *gyilkolás-, lopás-, paráznaság-, részegeskedésvágy-*nak neveznek, hová a' *gyűjtogatás-, méregölés-, 's önmagagyilkolásvágy*, merő újonnan támadt, 's ki tudja még hány várható Monomániák tartoznak. Már egy ilyen embert valóban betegnek és szabadságtalannak kell nézni; de ez korántsem törli-el a' Nektulajdoníthatóságot, (*Zurechnungsfähigkeit*) és a' felelet kötelességét, a' már véghez vitt tselekedet mellett. Mert éppen abban áll a' büntethetés, és a' nektulajdoníthatóság, hogy az ember azon ösztönt annyira menni engedé, hogy végtére ilyen állapotra, melyet részinte esztelenségnek nevezhetni, juthatott. Ez hasonló eset, mint mikor valaki legnagyobb indulatjában, valami vétket elkövet. A' cselekedet' szempillantásában ez-is szabadságtalan, és esztelen ugyan, de ez a' hibát és a' vétket nem törli-el. Az előidő, ('s most-is a' közember) igen jól esmerete ezen állapotot, és ezen szavakkal adá elő: „Az ördög szállt-meg“ vagy pedig „megigézett,“ és helyesen, csak az ördög alatt az uralkodásra ért rosz principiumot szükség érteni; de a' Felsőség nem tekint ezen mentegetésre, melly a' mostanival, t. i. a' természeti szükség' mentegetésével özszejön, hanem megbünteti a' vétkest.

Az ördög' helyére lépett most az *Organisatio*, a' testi befolyás, a' betegség, 's ezeknek védlőik, — itt valóságos *Avocati di Diabolo*, — az Orvosok. — Mi, mint orvosok, örömet megengedjük, hogy a' lélek és a' test költsönös özszeköttetésben állanak, sőt hogy minden ösztönnek van tulajdon eszköze, (*organum*) továbbá, hogy az ösztönnek kedvezése által, az eszköz tápláltatik, úgy, mint megfordítva, az eszköz hatalma által az ösztön, utóljára az ellentállhatatlanságig. — De nem ugyan az-e az, melyet az előtt mondánk, tsak hogy testi

matérialis — tekintetbe kifejezve? — Nem egyre jön-e az eszköz az ösztönnel özsze? 's nem az ember hibája-e, hogy az ösztönnel kedvezése által, eszköze olyan hatalmas befolyást nyert, vagy ha az a' természettől, avagy betegség által, annyira erős vólt, hogy azt az ember ész és vallás által nem zabolázta-meg, és így maga az eszköztől annak eledelét elhúzta. Mert hogy ezt a' híjános lelki-befolyás, és lelki-inger által véghez vinni lehet, azt bizonyítja a' maggolyók' elenyészése, azoknál, kik sokáig élnek szoros magokmegtartásában, az-az: a' léleknek az érzékiségtől, nem csak physicus, hanem psychicus telyes elvonásában, és annak a' száraz abstractus tárgyakra való fordításában. Értetődik, hogy itt egy átaljában nem a' tökéletes esztelenségről van a' szó, melly igen-is a' testtől függető lehet.

Az valóban megfoghatatlan, hogy ezen új tanításnak védelmezői azt az Inconsequentiat nem érzik, mellybe belekeverednek. Minden ösztönök között bizonyára legerősebb a' nemi-ösztön. Nem kellene-e tehát illyen tanítás szerént az *erőszaktételt*, a' *paráznaságot* 's a' t. mint neki nemtulajdoníthatónak, annakokáért büntethetetlennek ítélni, mihelyt a' cselekvő megmutathatná, hogy ő nemi-monomaniában szenved, melly, fájdalom! a' mai időben nem lenne nehéz.

Nem kellene-e ezen tanításnál fogva azt, a' kirészegségében valami vétket követ-el, büntethetetlennek ítélnünk, hiszen ő sem cselekedett szabadon 's így neki nemtulajdonítható képen? — És még-is megbünteti egy bölcs Felsőség ezen vétkeket nem különben, mint másféléket; ő nem annyira bünteti a' cselekedetet, mint, hogy a' cselekvő olyan állapotba helyheztette magát, melly a' cselekedetet lehetségessé tette.

A' fixus ideák, észtévelygések ugyan azt cselekszik; de még nem régen ítélte a' Dánus Kormány-szék véleményem szerént telyes jussal, azon szerentsélen Atyát halálra, a' ki egy ilyen elmé-állapotban, minden vélek közt a' leginkább természet ellen valót (melly igen-is csak egy nemében az esztelenségnek lehetséges) követett-el, hogy tulajdon négy gyermekeit életektől megfosztá.

Nem tenne-e ez épen annyit, mint a' "szenveldemet, (passio) az állatiságot az emberben, az erkölcstelenséget és a' vallástalanságot megalapítani és törvényesíteni, hogyha valaki azoknak kitöréseiket, a' Monomaniának neve alatt mentegezni, és törvényesen büntethetetlennek hirdetni akarná. — Mert nem kell elfelejteni a' büntetésnek visszaható erejét, és hogy a' töle való félelem maga, ilyen állapotban a' lelket a' cselekedetnek véghezvitelétől visszaijjesztheti. — Nem látjuk-e, hogy magában az álomban, a' büntetésre való visszaemlékezés, a' gyermekeket bizonyos hibáiktól visszatartóztathatja? — Igen nevezetes itt azon példa, melyet a' régi történetírók beszéllenek: Közönségessé lett egy görög szigeten a' fiatal leányoknál, magoknak Sappho nyomdokai után, szerelmök' dühében, halált okozni. A' Felsőség nem talált utóljára más eszközt ezen zenebonának elhárítására, mint, hogy egy olyan öngyilkosnának holtteste a' legrútább módra mezitelen az útszákon hurtzoltasson. Ez használt egyedül. Ezen szégyentől és holta utáni gyalázattól való félelem meggyőzte az öngyilkosság' hatalmas ösztönét, — 's ez elmaradt.

Nem kellene-e a' most, fájdalom! mindég inkább hatalmaskodó öngyilkosság' Monomaniája mellett, hasonló eszközöket foganattal használni? És nem tagadhatatlan-e, hogy az öngyilkosság' azolta mindég számosabb, miolta az azzal külömben ösz-

szekötött szégyent eltörlötték, sőt azt a' Versezetekben 's Románokban-is, mint valami szépet és jeleset előadták.

Nem múlaszthatom-el ezen alkalmatossággal egy Nevezetlenek jeles szavait közleni, mellyek *Hitzignek* „*Annalen der Criminal Rechtspflege*“ nevű Könyvében, 1828. 4. Köt. *Esquirol* írásának (sur la Monomanie homicide. Übersetzt v. Dr. Baum.) alkalmával mondattak.

A' Nevezetlen itt következőképen fejezi-ki magát:

Először-is egészen egyet értek az Úrral 's Barátunkal, hogy jó egy ilyen írást annak egész özszekötöttetésében a' (Német) közönséggel megemertetni, mert abból legjobban kitudhatni, melly gyenge lábön áll tulajdonképen azon új, az embert megbetstelenítő tanítás a' Monomaniáról, az ösztönökről, az ingerekről 's a' t. mellyeknek a' szabadságot kellene eltörteni; melly ingó és könnyű legyen ezen okoskodás, melly bizonytalanok a' tettek (facta), melly homályos, zürzavaros, és hamis ítéletek, az ember lelki és erköltsi természetéről és rendeltetéséről, mellyek most új bölcsesség gyanánt árúlatnak. Ezt az egész rendszert (systema) az ő gyengeségében előadni kellene leginkább ezen írásnak, 's minthogy ez azon új tanítás Coryphaeusainak egyikétől származik, ki annak követőinél nagy hirben, névben van; azért jó léssen magát hagyni beszélni, hogy mind azok, kik jó principiumokkal bírnak esmerjék-meg, melly hátra vagynak még Franciaországban ebben a' dologban, 's melly kevésbé érdemes p. o. a' szerzőt egy *Heinrothoz* és *Clarushoz* állítani.

Azon gondolkozást, melly, külömben hihető, minden különös szándék nélkül való, 's személyesen becsületes szerzőnek, egész munkáján vonódik, én csupán csak elkerülhetetlen ugyan, de szomorú következésnek tarthatom, melly az emberi lélek és akarat, úgy, mint szintén a' legfőbb erkölcsi és vallásos principiumok felett való bölcselkedésnek telyes elgyengüléséből, és eltévedéséből eredett.

E' mellett egész találós mese nekem az a' hártalan könnyelműség a' tett dolgok' előhozásánál és bebizonyításánál, egy olyan skeptikus időben, mint a' máj, melly az ő történeti bírálásával (*historica Critica*) annyira dicsekszik. Ezzel én semmiképen azt állítani nem akarom, hogy mind azon egyes tettek, mellyeket *Esquirol* előhoz, tellyességgel levegőből vétettek légyen. De ha az *Ur* arra p. o. visszaemlékezni akar, hogy mikép bántak légyen az *Evangyéliom'* csudáival; úgy bizonyára velem egyet fog érteni, hogy a' történeti bizonyosságának legigazságosabb kívánása szerént, mind egyik ott elbeszél't s tett dolognak, ha annak, mint talpkőnek, akármelly csekély következtetésnél-is kellene szolgálni, a' leglelkiesméretesebben szemmel tartottnak, törvényesen megalapítottnak, 's az után a' legkönyölményesebben elbeszél'tettnek, mindenek felett néven nevezett, dolgot értő, 's szabad tanúk' hosszú sora által megerősítettnek kell lenni, melly utólsók, a' mit jól kell megjegyezni, olyanok legyenek, kik amaz új tanításoknak előre nem kedveztek, vagy mint azoknak találói és terjesztői, nem esmeretesek. 'S tőlünk ezen írásban még-is az kívántatik, hogy azt *Evangyéliom*nak tartsuk, ha valahol valami orvosi *Journál*, vagy a' *Sváb Merkúr*nak akármelly mindennapi czikkelye, vagy pedig *Dr. Marc* Párisban, egy esetet beszélnek, a' hol szemlátomást, a' róla tett ítélet, 's belőle való

következtetés a' történetnek előadásával egybeza-
vartatnak. Én nem kívánok sokat, ha azt kívá-
nom, hogy mind ezen esetek, mellyekben *Esquirol*-
nak értelmében, ilyen Monomaniákról van a' szó,
szükségesképen azon új tanításoknak egy ellenfelé-
től, szemmel tartassanak, 's általa el-is beszéltes-
senek.

Én mindazonáltal abba hagyom a' jelenlévő
írás történeti fundamentoma ellen való igazságos
ellenvetéseket, 's csak ahoz tartom magamat a' mit
a' szerző innen következtetni akar.

Azon esetek közül, sok a' viszsztatérő forró-
dühösségnek (eine periodische akute Raserey) melly-
nek ideje alatt valaki más embereket megölt, pél-
dáit foglalja magában. Hogy ez mindennap meg-
eshet, és hogy a' dühös a' nekitulajdoníthatástól
ment, semmi kétséget nem szenved. — Ellenben
a' tulajdon *probandum thema*, melly a' jelenvaló
írásban felforog, a' következő: *Vagynak esetek,*
mellyekben a' nélkül, hogy valami különös haszon-
leső principiumnak helye volna, az a' kedv fejtí-ki
magát az emberben, hogy mást megöljön; ez a' vágy
nő, mindég erősebb és erősebb lesz, végtére győze-
delmeskedik az ember' lelkiesméretén, 's véghez vi-
szí a' cselekedetet. — Ezen nemü gyilkosok a' neki-
tulajdoníthatástól menttek. —

Ez az állítás, mellyet *Esquirol* az előttünk lévő
értekezésben védelmez, merő következése annak
az épen olyan felesleges és esztelen, mint az al-
kalmaztatásban ártalmas, 's a' vallással egészen el-
lenkező alaptételnek, mellyet nevezetesen a' legtöbb
testi vétkekre nézve a' nemigazi felvilágosodásnak
időközében annyiszor felhoztak, és nyilván vagy
hallgatva, az erkölcstudomány principiumává tették:
„Az ember természetével egyezőleg éljen, 's ösz-
töneinek engedjen, mellyeket az Isten belé oltott.“

Hogy az ember' cselekedeteinek sinórmértéke az Isten' positivus törvényre, és hogy csupán csak ez igazítja-el erkölcsi tekintetben a' pert az igazság és az igazságtalanság között, épen ezt, egyenesen vagy mellékesen (directe vel indirecte) akarják tagadni, az embernek tárgybeli (objectivus) isteni törvény eránt való hitét erőtleníteni, 's lassan-lassan lerontani, vétkes és hibázó természetében az embernek, a' mint van, az Erkölcstudomány forrását keresni; épen úgy, mint némelyek az emberi észben, mint olyanban, nem azt az eszközt tekintették, melly által az, az igazságot felveheti és megfoghatja, hanem azt, mintegy teremő hatalmat tisztelték, melly a' vallást és igazságot materialiter önmagától hozná-elő. — Ha már egy főembernek azon belső titkos ingerforma vágya (instinctus) felébred, mást megölni, 's ő ezen ösztönt követi, akkor az nem gonoszság, hanem az ember csak azt mivelé, a' mit belseje mondott. Ha valaki szoros következtetésképen akarna okoskodni, úgy az ilyen gyilkost, ki öntörvényét követi, mintegy erkölcsi vitézt tulajdonképen magasztalni kellene, melly már időnkben meg-is történt, ha a' gyilkosság az időnek politicus tanításaival megegyezett. A' kevesebbé esmeretes esetekben azt a' bátorságos útat választják, a' tettet valami betegeskedő dolognak adják-ki, az új feltett betegségre új elnevezést találnak, és az után az emberiséghez (Humanität) vagy-is inkább az erkölcsi Indifferentismushoz appellálnak, 's ez örvend, ha valami neve van, a' melly palást gyanánt szolgál, mellynek alatta minden just, szokást, törvényt, és virtust láb alá lehet tapodni.

Ha ez a' tanítás, hogy a' hajlandóság, roskedv, csábítás, belső ingerlés, szóval kísértet, a' szabadságot, következőleg az ember' nekitulajdoni-

tását eltörli, (mellyet ma a' gyilkosságra nézve felvesznek) mint principium igaz; úgy természetesen az ember szabadságáról semmi szó sincs többé, minthogy a' bűnré való kísértet az ember sorsa, míg csak él, és ugyan azon Bölcselkedők, kik az ember' méltóságát annyira felemelik, leméltatlanítják az embert egy állathoz; a' melly valóban útálatos, midőn ez, legalább a' mindennapi életben és valahányszor ezt a' szót kimondja: Akarok, — egy színlett szabadsággal kérkedik, mellyel nem bír. — Akkor a' büntető-törvény (Jus criminale) esztelenség és vadság, és a' mi, legalább tudtomra, még nem vétetett-fel, minden nevelés egy hiú fáradozás.

Hogy ez az utolsó nem csupa következtetés-csinálmány, hanem hogy ama tanításnak védlői a' tévelygést a' legnevetésesebb extremumig viszik, bizonyítja azon történeteknek egyike, mellyet az előttünk való értekezésben *Esquiroi* minden tettetés-nélkül egyenesen beszél.

Egy fiatal 14 esztendő's Lyánka, felette igen érzékeny vala, 's voltak olyan időszakaszszai, melyekben anyyával 's testvéreivel, a' legcsekélyebb, sőt néha semmi oknál fogva-is czivódott, és nyughatatlankodott, azután erős dühösségbe jöve, szitkozódott, lábaival dobogott, földhöz vágta magát, és sokszor úgy tetszett, mintha azon emberekbe fogni akarna, kik kedvetlenségébe estek. — Egy szóval úgy szokta vólt magát viselni, mint egy makacs, szófogadatlan, 's bárdolatlan gyermek. A' ki elnevelt gyermekeket látott, és reájok vigyázott, eleven képet szerethet magának erről. A' régibb nevelés ezen rossz ellen használta a' valódi rendes gyermekekkel való bánást, foglalatoskodást, vallásos oktatást, 's némelly jó órákban barátságos intéseket, 's amolyanféle kirohanó Symptomák mel-

lett, egy világos vagy setét kamarába való bészarást, az ebédnek megtagadását, 's az utolsó szükségben a' veszzővel való mértékletes éleést. De az újabb lelkiörvostudomány, a' mint megjegyztük, tudott magának nem csak béfolyást szerezni a' törvényszékekbe, hanem úgy látszik, Franciaországban, a' belső familiai nevelésen-is uralkodni. Azon fenntemlitett gyermekkel úgy bántak, mint egy Monomaniában szenvedő beteggel. Ha már meggondoljuk, hogy minden nevelésnek nem más a' célja, hanem a' gyermeknek felfordult akarátját megtörni, a' rosz hajlandóságokat kiirtani, és az ész, az oktatás, a' példa és fenyték által az indulatok és vágyak felett való uralkodásra vezetni; úgy más részről nem lehet a' következés kétséges, mihelyest egy olyan gyermeknek mondják, hogy ő tulajdonképen beteg, 's azon véleményre szoktatják, hogy ő hibáiról nem tehet. Azért kellett a' jelenvaló esetben bizonyára rettenetes magosságra felhágni a' rosznak, mellynek ellenébe az erkölcsi szoros nevelésnek semmi ellen része sem tétetett, hanem csak a' lelki (úgy nevezett) orvosoknak proceduráik, 's csalfa tanításaik, 's a' vesztére hagyott gyermek dühösségében még anyjának-is neki ment egy késsel, 's próbálta az öngyilkolást. Midőn ezen felduzzadásnak (mert ennek lehet helyesen mondani a' gyermeki felmérgeledést, a' melly elnem nyomtatik, hanem a' rosz vélebánás által tápláltatik) már vége szakadt, akkor által látta hibáját a' gyermek maga, 's anyját engedelemért kérte, valamint azt minden tüzes és hirtelen természetűek mivelni szoktak. — 'S maga *Esquirol* mondja egész nyíltsággal, hogy ő amaz (annak tartott) betegnek eleibe terjesztette légyen, melly kárhozatos, 's veszedelmes volna az ő magaviselete, és azt tanátslotta, hogy magát győzné-meg. Ez kétség kívül igen jól

volt téve; de ha maga a' Szerző hitte, hogy amaz magát meggyőzheti, — minek úgy az egész történet? Avagy azt hiszi talán ő, hogy az valami különös mikor mondá: hogyha a' lány dühösségben van, semmit sem lát, se nem hall, és semmit sem tud arról, a' mit teszen és szól. Ez olyan embereknél, kik a' felmérgeződésnek adják magokat, telyességgel közönséges, de épen azért a' harag egy halálos bűn. Hogy épen ez a' lyánka végezetre 16 esztendő korában, aszszonyi kórságos vonulásokba (*hystericæ convulsiones*) esett; a' Nem-orvos előtt-is megfogható lészen. De valóban örülni kell kinek-kinek, akár millyén karhoz (*facultas*) tartozzon-is, midőn hallja, hogy épen ezen személynél, férjhez menetelétől fogva a' *lesion intellectuelle*-nek semmi nyoma sem mutatta magát, melly ezen gyanításra ad just; hogy férje a' Monomaniát nem hitte légyen. Mindazonáltal én ezen egyes példának vizsgálásától, ama fentt érdeklöttételhez térek vissza, és hiszem, hogy e' felől való ítéletemet rövideden kimondhatom.

Az kétséget sem szenved, hogy némelly személyekben a' gyilkolás-vágynak, az-az: az emberi vér ontásából való kedvnek és örömegek, 's ehez való hajlandóságnak létele mutatta magát minden további haszonleső indító ok nélkül. Ez a' hajlandóság öszszes-viszszás, bűnös és természet ellen való, épen úgy, valamint öszszes-viszszás, bűnös és természet ellen való az, ha valaki baromi kicsapongásokhoz, a' Nemi-ösztönre nézve hajlandó. A' testi szenvedések és különösségek - is támogatják az ilyen felfordúlt hajlandóságokat, valamint átaljában minden kísértetek a' bűnre, kisebb vagy nagyobb részben a' testtel függnek öszsze, és hogy egy borzasztó példát válaszsunk, egy férjfi érezhet hajlandóságot az erőszaktételhez, melly

az aszonynál testi okból magától elesik, 's abban is kételkedem, vallyon az ember egyáltalában az érzési ingerlést érezhetné-e, ha hogy egy testetlen lélek volna? De én már felyebb-is megjegyzém, hogy az az embernek leméltatlanítása, ha megtagadják tőle azon tehetséget, mellyel a' maga rossz indulatját megzabolázhajta. 'S *Esquirol* maga hoszszú sorban említ olyan példákat, a' hol a' személyek, kik magokban ilyen ördögi-vágyat éreztek ugyan, hanem azt, az Istenhez való visszatérések, vagy a' szükséges külső rendtartások által, mellyeket a' jó akarat kezeikbe adott, azonnal meggyőzték. Ezek a' példák magok megczáfölik azon állítást tökéletesen, hogy olyan esetekben egy valóságos szabadságtalanság, az-az: a' lelkiismeretnek megszűnése van jelen, 's azt csak az erkölcsiség és a' szabadság felől való megfogásoknak nagy zürzavarja, mellyben fájdalom! ma annyin találkoznak, magyarázhatja-meg, hogy amaz író ezt az ellenvetést nem maga tulajdon rendszere (systema) ellen tevé.

De ha ezt kérdezik, honnan jön az, hogy ezen tünemények, mellyeknél én a' lételnek lehetőségét nem vitatom, magokat épen most mutatják, holott az előtt keveset tudtak rólok, azért-is ezeknek fundamentoma nekem több környülményekben látszik helyheztetve lenni. Az emberi akaratnak egy olyan borzasztó felfordúltsága, a' positivus keresztyénség' telyes megromlásának idejében mutathatja magát, mert a' szívnek titkos örvényjei megnyílnak, ha azon törvény, melly alá akaratját aláztatosan kell vetni az embernek, meghomályosítatik, 's a' világ' önesmeretéből (Bewusstseyn) kiszorítatik. Innen a' Hős-időnek, és a' bújaság szolgálatjának véres áldozatai a' pogány vallásban, melly kettőtől a' világot csak a' Keresztyén-hit sza-

badította-meg. Továbbá; ha azt akarjuk, hogy ama példák százasítassanak, és ezerosítsanak, csak annak a véleménynek kell hizelkedni, 's azt a község közt esmeretessé és gyakorlativá lenni engedni, hogy a' gyilkosságban való kedv — és örömből, elkövetett gyilkos-tettek, nem gonoszság; a' legcsudálatosabb tünemények fogják ezen humanitást, ha a' közönséges vélemény a' pór népnél-is a' törvényszékek gyakorlása által felforgattatott, nyomban követni, és a' monomania homicide, szükségesképen a' bűn, az ember' és a' példa hatalmának természete szerint, rövid időben ragadós lésszen, a' mint ezt prófétai adomány nélkül-is megjövendőlni lehet.

A' mit a' Szerző, kinek tanításával itt dolgunk van, ezen Monomania és gyilkosságnak valóságos gonoszsága között való határról beszél, az valóban minden képzelés felett, csak felezett és hamis, azt nem tekintvén, hogy ez egy idegen körbe való által menetelt foglal magában, t. i. a' büntető igazság körébe, mellyről az Írónak; a' mint látszik, még kevesebb megfogása van, mint az embernek erkölcsi és lelki természetéről.

„A' monomániás emberölők (monomaniaques homicides) azt mondják, különválva állanak, 's nincsen semmi vétkes társok“ mintha ez által a' cselekvésnek igaz természete megváltozna; „nekik semmi indító okaik sincsenek,“ — mert a' mostani lelkiorstudomány, azon levegőből meritett Axiomát tévé oda, hogy a' gyilkolást csak akkor lehet megbüntetni, ha valami haszonnak a' kedvéért követett-el, és nem engedi, hogy egy bizonyos nemű gonoszsághoz való hajlandóság (melly a' vadlopóknál-is olyan jelesen jön-elő, kik a' vadat lövik, hogy ott hagyhassák fekünni) indító oknak tartasson. — 'S annak-is különös kritikus környül-

ménynek kell lenni, hogy ilyen nemű gyilkosok ezen gonoszságot olyan gyakran a' szeretett személyeken követik-el, melly csak akkor lehetne igaz, ha a' bizonyítandó, — t. i. a' szabadságtalanság, — valósággal békibizonyított volna. Végezetre, még különös figyelmet érdemeljenek ilyen gyilkosok azért, mert rendszerént, se nem tagadják a' dolgot, se nem szöknek-el. Ők esztelenek lennének, ha azt tennék, mert sokkal nagyobb bátorsággal számot tarthatnak arra, hogy egy segítő orvos őket az igazságnak büntető karjától megmenti, hogyha minden további fáradozás nélkül nyugottan ott maradnak, és mindent megvallanak. — Hogy ők, a' mit *Esquirol* különösen felfog, *szomorúak*, ha a' törvénytörésnek által adattatnak, arra tulajdonképen szükségök sincs, holott a' materialisticus tanítások mindég kevesebb ellenmondást találunk az ember szabadsága felett *in foro*, hanem ha az volna, hogy lelkekesmérete, melly valamennyi terhes gonoszoknál felszokott ébredni, minckutánna a' cselekedet véghez ment, 's megváltoztatni nem lehet, nekik azt mondaná: hogy az emberi igazságtételt ugyan rászédni és kigúnyolni lehet, de az Isten' igaz törvénytörése a' balbőlésselkedésnek minden álképeit általlátja. *)

W. A.

*) *Jegyzés.* Egy *Recensens* a' Hálai közönséges tudományos újságban (lásd *Allgem. Litterat. Zeit.* 1829. Nro. 207.) ama híres *Feuerbach*' egy munkája' vizsgálása' alkalmatosságával ezt mondja: *Es ist ein Beweis der tiefsten Unkunde, wenn solche bey Verübung einer Missethat hervortretenden Erscheinungen geradezu als Beweise eines die Zurechnungsfähigkeit ausschließenden Gemüthszustandes des Verbrechers aufgeführt werden. Die Gerechtigkeit würde da die grössten Verbrechen ungestraft lassen. Denn jene Gemüthsverwirrung kommt erst mit der That,*

16.

Válogatott Darabok az Anglus Szemlélő-
ből. Időnkre 's Hazánkra alkalmaz-
tatva egy Társaság által.

(Folytatás.)

XXI.

A' szeretőféltés vagy féltékenység.

In amore haec omnia insunt vitia: injuriae,
Suspiciones, inimicitiae, induciae,
Bellum, pax rursum — —

Ter. Eun.

Nem kevés aszszonyok taláztatnak, kik az ő feleség-féltő férjeikre panaszolkoznak 's e' mellett magokat ártatlanoknak állítják; de ezen dolog felől még-is oktatást kívánnak. Azért ezt-is fontolóra akarom venni.

A' feleség-féltés olyan gyötrelem, mellyet a' férj azon félelem miatt érez, hogy attól a' személy-

geht aus ihr hervor, ist nur eine Folge der Zurückwirkung des als That äusserlich erscheinenden Verbrechens. Allein die That selbst ging hervor aus dem Entschlusse des Thäters, war das Werk seines zurechnungsfähigen Willens und wird ihm daher zur Schuld beygemessen mit allen ihren Folgen. War er im Verbrechen seiner nicht mehr mächtig, so war er es doch, als er sich demselben ergab.

től, a' kit tökéletesen szeret, annyira nem kedvel-
tetik. Mivel pedig belső indúlataink és hajlandó-
ságaink magokat láthatókká nem tehetik; lehetet-
len a' feleség-féltő férjet az ő gyanújától megsza-
badítani. Az ő gondolatai legfelyebb a' bizonyta-
lanság' és kétség' állapotjában lebegnek, 's arra so-
ha sem elégségesek, hogy akár hol-is megnyúgta-
tásra találjanak. E' szerént az ő vizsgálásai akkor
legjobban díszlenek néki, ha semmit se fedeznek-
fel: gyönyörúsége bosszúságából származik, 's az
ő egész élete egy olyan titoknak kitanulására for-
dítottatik, mellyet ha csakugyan felfedez, az, egész
bóldogságát semmivé teszi.

A' forró szeretet mindenkor nagy részt vesz ezen
indulatban. Mert az a' hajlandóság, melly a' fe-
leség-féltő férjnek kívánságait felingerli, és a' sze-
retett személyt a' képzelődés által olly szépnek mu-
tatja, őt arra veszi, hogy másokban-is hasonló in-
dulatot gerjeszt, 's mindeneknek, a' kik azt látják,
szintén olly bájolóznak tetszik. 'S valamint a' féltés
rendkívül való szeretetből ered; úgy olly gyenge
természetű-is az, hogy egyedül a' hasonló tüzes sze-
retet által kíván megjutalmaztatni. Sem a' hajlan-
dóságnak legforróbb kifejezései, sem a' legkelleme-
tebb hízelkedések nem alkalmasok arra, hogy
minket megelégtítsenek, ha bizonyosok nem vagyunk
a' felől, hogy a' szeretet valóságos, és a' gyönyör-
úség költsönös. Mert a' féltő férj maga kívánja,
hogy a' szeretett személytől, mint valamelly Isten-
ség úgy tekintessék. Azt akarja, hogy ő maga e-
gyedül legyen érzékenységeinek gyönyörúsége, min-
den gondolatainak foglalatoskodása; sőt mindenre,
a' mit csudál, vagy a' mit ő kivüle kedvell, bo-
szankodik és haragszik.

A' feleségféltőnek baja olly gonosz természe-
tű, hogy minden, a' mivel az ellen él, azt inkább

táplálja. A' hideg magaviselet kint okoz néki, 's úgy magyaráztatik, mint a' gyűlölésnek, vagy felsevítésnek bizonyosága; a' barátság ellenben ő benne gyanút szerez, és a' képmutatáshoz igen hasonló-nak látszik. Ha a' szeretett személy eleven, akkor az ő gondolatának mással kell foglalatoskodni; ha pedig kedvetlen, bizonyosan maga felől gondolko-dik. Rövideden, nincs olly csekély szó vagy moz-dulás, melly őt újra nem ingerlené 's gyanúságát nem táplálná. Ha tehát ezen indulatnak munkáit meggondoljuk; azt kellene vélnünk, hogy az in-kább meggyökerezett gyűlölésből, mint senü mér-tékletlen szeretetből származik.

De legnagyobb szerencsétlenség ennél az indú-latnál az, hogy természet szerént azt a' hajlandó-ságot elnyomja, a' mellyet nagyítani kíván; még pedig a' következő okokból: Elsőben, mivel a' gyanúban lévő személyt igen nagy erőltetés alá veti minden szavaiban és cselekedeteiben; azután, mivel azt-is mutatja, hogy a' felől nem igen jó vélekedéssel van, 's ez mind a' kettő alkalmas e-rejü indító okot ad a' meggyűlölésre.

Azonban ez még nem a' legrosszabbik munká-ja a' feleségfáltásnak; mert többször még rettene-tesebb következéseket-is von maga után, 's azt a' személyt, a' kire a' gyanúság van, épen azon vét-kekbe keveri, a' mellyektől annyira félt az ember. Igen természetes, hogy azok, a' kik hamissan vá-doltatnak, megbízott barátira találnak, a' ki pana-szaikat meghallgatja, gyötrelmeiken szánakodik és igyekezik azoknak titkos boszúálló kívánságjokat enyhíteni. Ezen kívül, sokszor a' feleségfáltás az aszszonyt olyan rosra vezeti, melly felől külön-ben talán nem gondolkodott volna; 's képzelődé-sét olly szerencsétlen gondolattal tölti-bé, a' mel-lyel mind jobban megbarátkozik, 's a' melly ő ben-

ne rossz kívánságokat gerjeszt és a' szemérmességét elfojtja. Illyenkor nem csuda, ha az, ki az ő férjének gondolataiban ártatlanul szenved, és így annak tiszteletéből semmit se veszthet, arra határozza magát, hogy annak okot adjon a' gyanakodásra, 's azon bűnök gyönyörűségében-is részt vegyen, a' mellynek gyalázatját már viselni kell néki. Kétség kívül ezen gondolatok bírták arra a' Bölcsőt, hogy a' férjeket így intse-meg: ne légy gyanús az aszszony ellen, a' mellyet szeretsz, 's ne adj annak rossz tudományt magad ellen.

Azon kínok között, mellyeket ez az indulat előhoz, meglehet itt átaljában jegyezni azt: hogy nincs kedvetlenebb ember, mint a' feleségföltő, ha azon személytől megfosztatik, a' ki őt a' féltésre ingerlette. Akkor az ő szerelme egész dühösséggel üt-ki, 's félre teszi a' gyanúnak minden összekeveredéseit. Az elvesztett személy szépségének elsősegi, felébrednek a' feleségföltőnek emlékezetében és azon erőt vesznek; szemére vetik az ő rossz magaviseletét az általa elébb bírt angyali személy eránt; az apró hibák pedig, mellyek néki az előtt terhére voltak, épen nem mutatják magokat.

Azokból, a' mellyek előhozattak, világos, hogy a' féltés a' szerelmes természetű emberekben legmélyebb gyökeret ver; 's három nemeik vannak a' kik a' miatt szenvednek.

Az első nemhez tartoznak azok, a' kik magokban bizonyos gyengeséget éreznek, akár betegségből, öregségből, rútságból, tudatlanságból, akár más hasonló okokból, származzék az. Ezek annyira esmerik kedvetlen oldaljokat, hogy ők magokkal nem tudják elhitetni azt, hogy valóban szeretetnek; érdemeikhez olly keveset bíznak, hogy minden barátság, mellyet erántok mutatnak, őket hagra ingerli 's úgy nézik azt, mint személyeknek

kicsúfolását. Gyanakodnak, mihelyt a' tükörbe néznek; 's mihelyt egy ránczot látnak magokon, megragadja őket a' féltés. Egy jól nőtt ember mindjárt nyúghatatlanságot okoz nékiek, 's minden, a' mi fiatalnak és jó kedvűnek látszik, feleségeikre fordítja azoknak gondolatait.

Egy másik neme azon férfiaknak, a' kik ennek az indulatnak leginkább alája vannak vetve, ravasz, vigyázó és gyanakodó emberekből áll. Ezek egy nézést-is sok felé magyaráznak, 's minden mosolygásban, czélozásra akadnak; a' szóknak és cselekedeteknek új értelmeket adván, magokat saját gondolataikkal kínozzák. Közönségesen magok minden külső dolgot másokon-is úgy néznek mint képmutatást; úgy, hogy azt gondolom, egy ember se látja kevesebbé a' dolgoknak igaz minéműségét, mint ezek, a' kik minden történetek felől olly igen okoskodnak.

A' mit ezek a' férfiak az aszszonyokról való gondolkodásból tudni akarnak, azt a' könnyen vevők és kicsapók a' tapasztalásból gondolják, hogy megtanúlták. Ezek látták, hogy a' szegény férfiak gyakorta mindenféle mesterségek által megcsalattak, sőt az ő vi'sgálásaik közben-is illyen gonosz megzavarások által elámítottak; hogy ők-is minden titkos ravaszságra gyanakodnak, különösen, ha két személynek magaviseletében egyenlőséget vesznek észre, bizonyosan azt gondolják, hogy az előre elvégezett dolog. Ezek a' férfiak már igen keményen bánnak a' gyanúságba esett féllal, ezt rendszerint üldözik minden fordulásokon keresztül 's ezt a' vadászatot úgy esmerik, hogy magokat a' hamis ugrások által elámítatni nem hagyják. Ezen kívül az ő esmeretségek és társalkodások mindenkor az aszszonyi Nemnek hünös részénél maradt, így nem csuda, ha azokat mind egyenlőknek tartják 's az

egész Szép-nemet csalárdnak nézik. Ha ezt az előítéletet félre tévén, némelly aszszonyok felől jó vélekedéssel lehetnek-is: az ő tulajdon szabad kívánságaik más felől, új gyanúságot szülnek, 's velek elhítetik, hogy minden férjfiak szintén olyan hajlandóságoknak vannak kitéve, mint ők.

Akár ezek, akár más indítóokok uralkodjanak, azt tanuljuk mind Amerikának újabb történeteiből, mind saját tapasztalásunkból, hogy ez a féltés nem északi indulat, hanem leginkább azon népeknél dühösködik, a' mellyek a' nap' befolyásához legközelebb vannak. Szerentsétlenség az aszszonyokra nézve a' Circulusok között születetni; mert itt fekszenek a' feleségféltésnek leghevesebb tartományjai, mellyek a' tájékkal együtt meghivesülnek ha jobban északfelé megy az ember, míg végre a' polaris circulusnál alig találhatni azt fel.

A' feleségféltésnek és azoknak, kik abban leginkább szenvednek, illy rettenetes leírása után, igen könnyű lesz megmutatni, mitsoda eszközök által lehet ezen indulatot legjobban enyhíteni, 's azokat megelégíteni, a' kik abban vagynak. A' férjfiaknak egyéb hibáik nincsenek az ő feleségeik' törvényhatósága alatt, 's ha lehetne, nem-is kellenék azoktól ezen hibáknak észrevétetni; de a' féltés különösen a' megorvoslásra szólítja őket. Azon kívül ez-is ösztönül szolgálhat nékiek, hogy fáradozásaik mindenkor kedvesek lesznek, és hogy az ő férjeik' szeretete erántok annál jobban fog nevelkedni; mennél jobban enyészik azoknak kétsége és gyauúja. Mert a' mint hoszasan megbizonyítottuk, a' szeretet olly erősen özsze van keveredve a' féltéssel, hogy megérdemli, ha attól elválasztatik. De ez más darabnak a' foglalatja légyen.

XXII.

Hogyan kell a' féltékeny férjfel bánni.

Credula res amor est. —

Ovid. Met.

Minekutánna elébbi értekezésünkben a' feleség-féltésnek tulajdonságát és természetét felfedeztük, 's azokat-is kijeleltük, a' kik annak leginkább alája vannak vetve; már most a' mi Szépeinkhez kell fordulnunk, a' kik egy feleségföltő férjfel jól élni, 's azt az illetlen gyanakodástól megszabadítani kívánnák.

Az első regula, mellyet nékiek megtartás végett adnom kell, ez: hogy ők másban azt soha ne kárhoztassák, a' miben a' féltő férj maga-is bünös, sem azt ne csudálják, a' miben maga nem jeles. A' féltő férj mindent könnyen tud fordítani. Kettős értelmet találhat a' leszólló beszédben, 's valakinek dicséretéből satyrát tud magára hárítani. A' legkisebb dicséret akármelly dolog felől a' másokban felingerli féltését; mivel azt mutatja, hogy ő kivüle még másokat-is becsülnek. Ha pedig épen azt dicsérik, a' mi ő benne nincs; még inkább megboszantatik, mivel azt mutatja, hogy néki bizonyos tekintetben másokat eleibe tesznek.

A' feleségföltő férjfel valóban nem neheztel, ha az ő kedvesének egy másik nem tetszik. De ha ő azon hibákat megtalálja, mellyek magában-is meg vanuak; azokat nem csak másban, hanem abban-is felfedezi. Rövideden, annyira kívánja annak szeretetét egyedül magához vonni, hogy minden kedveskedésnek elmúlasztásán búsul, a' melly

felől gondolja, hogy annak szeretetét felébresztené; 's ha abból, a' mit másokban kárhoztat, látja, hogy felesége előtt ő nem olyan kedves, mint szeretne lenni; ebből természet szerént azt a' következést hozza-ki, hogy őt jobban szeretné, ha más tulajdonságai volnának, 's hogy e' szerént az ő hajlandósága nem volna olyan erős, mint annak lenni kellene. Ha tehát annak, (a' férjének) természete komoly vagy csudálatos; nem kell néki valamely tréfában felette gyönyörködni, vagy valamin igen örülni, a' mi örvendetes. Ha nem legszebb; annak okosságát, vagy más tulajdonságát, a' mellyel bír, vagy a' melly felől legalább gondolja, hogy ő benne megvan, nyilván kell néki csudálni.

E' mellett tegye bizonyossá férjét az eránt, hogy ő igaz a' vele való társalkodásban, néki minden cselekedeteit nyilván megmutatja, minden szándékát kinyilatkoztatja, 's minden titkát megjelenti, ha az még olly csekély volna-is. A' feleségfeltő igen gyűlöli a' szemmel való katsingatást és fülbe sűgást; 's ha mindent egy hajszályra által nem lát; bizonyosan el-lehet hinni, hogy az ő benne félelmet és gyanút szerez. Mindenkor azt akarja, hogy ő legyen kedvesének legfőbb megbízottja, 's ha azt találja, hogy valami ő előtte eltitkoltatott, úgy gondolkodik, hogy több az, mint sem a' mint valóban vagyon. Ezen környűlállásban sok függ attól, hogy az egyenes szívűséget egyaránt megtartsa az aszszony; mert ha csak egyszer találja-is azt, hogy valamely cselekedetet hamisan magyarázott, azután minden más-is gyanús lesz előtte. Az ő munkás képzelődése hamar akad hamis környűlállásra, és abból külömbféle következéseket húz.

Ha ezen két eszközök nem használnak; legjobb lesz néki megmutatni, hogy azon vélekedésért, a' mellyben ő valaki felől vagyon, és a' nyűg-

hatalatlanság miatt, mellyet mi érettünk szenved, igen kedvetlenek vagyunk. Olyan aszszonyok vannak, kik a' kegyetlen gyönyörűségnek bizonyos nemét találják abban, ha azok őket féltik, a' kiktől szerettetnek, annyira, hogy a' szenvedő szívből csúfot űznek.

De ezek gyakorta az ő csudálatos fejökkel annyira viszik a' dolgot, hogy ez a' kénszerített hidegvérűség és érzéketlenség Kedvesöknek szerelmét egészen semmivé teszi; 's azután bizonyosok lehetnek abban, hogy ő velök-is olyan megvetéssel és tsúfolással bánnak, a' millyent ez a' magaviselet érdemel. — Ellenben nagyon hihető, hogy a' szomorkodás és kedvetlenség, melly a' megsértetett ártatlanságnak közönséges munkája, a' féltő férjet lecsendesíti, szánakodásra indítja; azon illetlenségre nézve, mellyet Kedvesének okozott, szomorúságot szerez néki, 's minden félelmet és gyanúságot, melly mind a' kettőt szerencsétlenné teszi, kivész szívéből. Legalább ennek az a' jó következése lesz, hogy az ő féltését magában fogja tartani, 's csak titkon fog kedvetlen lenni; vagy azért, mivel bosszankodik hogy ő benne ilyen gyarlóság van, 's erre nézve felesége előtt azt elfogja titkolni; vagy pedig, mivel attól tart hogy némelly rossz következéseket von maga után, az eránta való szeretetet meggyengíti, vagy azt más valakire fordítja.

Van még egy más titok-is, melly soha se hibázhat, ha az aszszony annyira viheti a' dolgot, hogy néki meghisznek; és a' melly sokszor olyan aszszonyoktól gyakoroltatott, a' kikben több ravaszság és csintalanság volt, mint jóság. Ez abban áll, hogy az aszszony egy ideig a' feleségféltő férfival cserél, és annak saját indulatját magára fordítja; hogy ő magának alkalmatosságot vesz őt félteni, 's azon példát követi, mellyet maga a' fér-

je adott. Ez a' mesterséges féltés a' férfiúnak igen sok gyönyörűséget fog szerezni, ha azt igaznak tartja; mert tapasztalásból tudja, melly nagy szeretet van ezzel az indulattal öszszekötve, 's ezen kívül még valamit-is fog érezni, a' mi néki boszúállás gyanánt szolgálhat; midőn látja, hogy az aszszony hasonló kint szenved. De valóban ez, olly nehéz fogás, egyszer'smind olly kevés jósággal jár, hogy ezt soha se kellene gyakorolni, kivévé azokat, a' kik elég alkalmasok a' csalásnak elfedezésére, vagy elég ártatlanok, hogy azt menteni lehessen.

B. F.

17.

Nemes Neograd Vármegye' hasznos Intézetje.

A' raboknak munkában leendő foglalatoskodtatások végett czélerányos módoknak kidolgozására rendelt Küldöttség, következőkben terjeszti-elő vélekedését.

A' gonosztévők' büntetését két czélből rendelik a' törvények u. m. hogy önmagok megjobbuljanak, mások pedig hasonló gonosztettektől elrettentessenek, 's illy módon a' Polgári-társaság' főczélja; a' személy és vagyonbeli bátorság, — bizonyosabban eszközölthetessék. Minden az ideig való törvények által szabott büntetéseknél legsikeresebbnek

tapasztaltatott a' kitett végek' elérésére azon mód, melly által a' gonosztévők tetteikhez képest könnyebb, vagy terhesebb, rövidebb vagy hosszabb időre, 's gyakran holtig tartó munkákra-is ítéltetnek, 's fordítottatnak. Bizonyítják ezt azon hiteles tudósítások, mellyek szerint a' hol a' gonosztévők munkákra fordítottatnak, ritkán kerül ugyan azon rab kétszer kézbe, 's majd nem hallatlan hogy harmadszor-is előkerüljön; holott a' hol az eddig szokásban lévő módok által büntettetnek, — nem ritka példa, hogy több ízben befogattatnak, 's nagyobb részét életöknek a' tömlöztben töltik-el, mellyekben úgy látszik, mintha magokat csak kipihenni szoknák azoknak költségén, a' kiknek, kiszabadulások után teendő megkárosításokra, hevertökben egyik a' másiktól újabb meg újabb módokat tanulnak.

Már csak ezek-is elegendő okok volnának a' rabok' munkában való foglalatoskodtatására; de ezeken kívül még a' következők-is mindenek fellet ajánlják azt:

1-ör. Köteleztetnek ugyan a' rabok most-is magok magokat tartani, de nem lévén tömlözcöztetésök alatt semmi keresetjek; az élelmökre fordított költségek otthoni javaikból, — ha van valamiek, — szokott visszapótoltatni, melly által inkább otthon lévő ártatlan ház-népök láttatik büntettetni, minthogy olly tagot kéntelenek tartani, a' ki semmit se szerezhet szükségök' pótolására; ha pedig semmijek sincs, a' mint többnyire szokott lenni; akkor a' külömben is eléggé terhelt adófizetők' költségén tartattatnak. — Ellenben munkára íteltetvén, nem csak magok naponként való élelmöket keresik-meg, hanem annyit-is kereshetnek, hogy kiszabadulásukkor legalább ruházattal, nehány napra való élelemre valóval annyira felsegíttethetnek, hogy haza menvén, ártatlan

ház népöknek terhére lenni, vagy kóldúlni, vagy épen lopni nem lesznek kéntelenek.

2-or. Magok a' főbb Ítélszékek' ítélesei-is, melly szerént gyakran a' gonosztévők közmunkára ítéltetnek, erősítik ezen módnak szükségét, 's hasznát; azonban nem lévén olyan intézetek, többnyire végre se hajtának.

3-or. A' gonosztévők által okozott károk othoni javaikból szoktak visszapótoltatni, melly által többnyire ártatlan háznépök méltatlan szenved, ha pedig semmijek sincs a' megkárosítottak szenvednek; illy esetben tehát, a' környülállások szerént annyi idei munkára ítéltetnek, hogy az által élelmökön kívül még az általok okozott károk-is visszapótolthatnak. — Ajáulja továbbá

4-er. Ezen módoknak elfogadását az-is: hogy ez által a' testi büntetések, mellyek még a' régibb kor által az Emberiség' kissebbitésével gyakorlott kínzások' néminémü maradvánnyaik, 's mellyek által a' rabok' teste, gyakorta annyira özszerontsoltatik, hogy kiszabadulások után a' munkára-is tehetetlenekké tétetnek, — majd nem egészen elmelöltethetnek, a' környülállások szerént könnyebb vagy terhesebb, rövidebb vagy hosszabb idői munkát ítélvén azok helyett, melly által a' rabok nem hogy jövendőbeli élelmök' keresésére tehetetlenekké tétetnének; sőt inkább állandó mozgásban lévén egészségesebbek, 's keresetjeből jobb tartást kapván erősebbek lésznek.

5-ör. Kiterjeszkedhetnék végtére ezen Intézetnek haszna oda-is, hogy olyan ügye-fogyottaknak, kik munkát nem kapván kóldúlással kéntelenek élelmököt sanyarúan keresni, ebben állandóan munkát és ételmet kapnának, mellyhez képest czélerányosnak véli a' Küldöttség, hogy a' Megyebeli koldúsok' száma özszeiratván, azoknak száma miu-

denkor világosabban tartassék, — a' mit legsikeresbben lehetne eszközteni a' Lelki-pásztorok által, kiknek legjobban kell hallgatóikat mind sorsokra, mind erkölcsökre nézve ösmerni, 's minden fertály esztendőben tudósítást tethetnének az Intézet' Főkormányjához, hogy hallgatóik között kik olyan ügyefogyottak, 's rossz erkölcsűek kik ezen munkára alkalmaztathatnának? melly végre azon tudósítások egyenlősége' tekintetéből arra alkalmas Tabellák készíttethetnének. Ezeken kívül, a' számtalan vásári tolvajokat 's egyéb nap-lopó csavargókat, kóbor-czigányokat, 's homok gázolókat, nem lehetne-e ezen Intézetbe a' környülállásokhoz képest hosszabb 's rövidebb ideig kényszeríteni, hogy életökben egyszer valami hasznot tegyenek? — Régenten a' Belgák a' dolog-kerülőket egy nagy kádba állították, kezébe adván egy rocskát, mellyel kéntelenek voltak szüntelen öntözni-ki a' vizet, hogy belé ne füljanak.

A' raboknak ezen Nemes Megyében-is naponként szaporodó száma méltó figyelmet gerjesztvén arra, hogy egy olly Intézetnek, melly által ha nem egyéb-is, legalább a' rabok' tartásokra szükséges költségek megszerezethetnének, — felállítása minél előbb lehet, munkába vétessék, 's az ezt legcélerányosabban eszközölhető módoknak kidolgozása ezen Küldöttségnek tétetvén kötelességévé, az e' következőkben terjeszti-elő munkálódásának rendjét:

Legcélerányosabbnak találtatott egy olly Intézetnek felállítása, mellyben egy ahoz értő Mester' igazgatása alatt, néhány Mester-legények által a' rabok' segítségökkel közönséges szűr-posztó készíttetnék; — mert

a) Ehez legkevesebb és lególtsóbb műszerek kívántatnak, és ollyak, mellyekkel a' megrögzött

gonosztvő sem élhet vissza, se maga se mások ellen.

b) Ennek megtanulására sem igen nagy idő, se valami különös elmebeli tehetség nem kívántatik.

c) Valamint a' készítésének módja legegységűbb, úgy az ahoz megkívántató Szerek' megszerzése, és az azokra való felvígyázás-is legkevesebb munkába kerül.

d) Első szükségű műv lévén, legbizonyosabban lehet pénzé fordítani, 's eladása darabonként sokkal könnyebb, mint sem a' mit apró mértékkel kell árulgatni.

e) A' készítésével foglalatostkodók nem szerencsétlennek általa, 's a' tüzi veszedelemtől ennek készítése körül legkevesebbé lehet tartani.

Ezen mesterséghez igen kevés műszerek kívántatván, annak helyet-is legalkalmasabban lehet rendelni a' Megyebeli tömlöczök mellett, melly szerint a' rabokra való felvígyázás-is könnyebb, 's azoknak a' dolgozó helyre való által kísérésök se kerül semmiben. —

A' mesterség' folytatásához szükséges költségek.

1-ör. A' gyapjú, a' mellyből ha az ahoz értő Mester 's legények mellé 40 személyek segítségül adattatnak, hetenként 6 mázsa dolgoztatik-fel, 50 forintjával térsen 300 forintokat, melly azomban hogy a' munka folyton-folytathassék, szükség legalább három hónapra eső mennyiséget előre beszerezni, és így ezen Intézetnek megindítására szükséges gyapjú' beszerzésére kellene 3600 frt.

2-or. Ha az Intézet, kóldusok vagy mások által-is, a' mint felyebb előladatott, kívánna vagy kéntelenítettnek dolgoztatni; azoknak naponként élelmökről-is kellene gondoskodni, mellyre teendő költség az Intézet' folyó költségei közzé számitandó. Mennyire menjen az, előre meghatározni

nem lehet; hanem az Intézet' költségei 's haszna' öszszeegyztetéséből kijöven, hogy napjában minden személy legalább 24 xr. hasznot fog hajtani, ebből naponként egy-egy személy' élelmére mit le-
hessen fordítani, azt előre-is meghatározhatni.

3-or. Az Intézet' folyó költségei gyanánt kell venni a' dolgozó épület' a' műszerek' és a' gyapjú árrának interessét-is, mind addig míg azok a' készítmények' árrából vissza nem pótoltnak.

4-er. A' műszerek' igazítására teendő költségek, a' gyapjú vásárlás, 's posztó eladás mellett, és más az Intézet' bajában foglalatoskodó igazgató Mester, vagy más tagok' nap-bérek, a' fuvarok; a' Jegyző- és Számadó-könyvekre, 's egyéb magokat előadható szükségekre kívántató summák-is, a' folyó költségek közé tartoznak, mellyeket a' jövedelemből lehúzván, a' mi felmarad, az fogja ten-
ni az Intézet' tiszta hasznát.

A' folyó költségek közé tartozna még a' mesterség' folytatását igazgató Mester' és legényei' fizetésök-is, hanem e' részben a' Tekintetes Vármege' jóvá hagyásáig olly egyességre lépett a' Küldöttség B. Gyarmati Posztós-mester Vladár Jánossal: hogy az, sem maga, sem szükséges legényei részökre semmi egyéb fizetést nem kíván a' tiszta haszon egy harmad részénél, ellenben minden károkról felelni tartozik.

Ezen Intézetnek állandó lábra állítása, — 's Rendszabásaira nézve következő vélekedését terjeszti elő a' Küldöttség:

Megalapítván a' Tekintetes Karok által mind ezek, hogy pontosan-is telyesítessenek 's megtartassanak; Fő-kormányozóként felügyelni méltóztatik Tek. Első Al-Ispán Úr, jelentéseket tévén időről-időre annak mi karban létéről 's folyamatjáról a' Tekintetes Karoknak, 's valamikor szükségesnek

látja, mind a' mesterség, mind az Intézet gazdagsága' folytatását, különösen pedig minden fertály esztendőben egy állandó Küldöttség által megvi'sgáltatja.

A' többi telyesítő Tagoknak szükségesképen rész szerint helyben, rész szerint igen közel a' dolgozó Intézethez kelletvén lakniok, annyival terhebbnek látszik ezen foglalatosságnak vitele, hogy még most eleinten azokat az Intézet semmi fizetéssel se jutalmaztathatja. Ellenben a' felváltalt foglalatosság' pontos és szorgalmatos telyesítését, felelet és számadás terhe alatt-is megkivánni kéntelen; hanem ösmeretesebb az e' tájon lakó Tekintetes Karoknak és Tisztviselőknek közjóra czélozó Hazafi buzgóságjok, mint sem abban kételkedni lehetne, hogy az Intézet' alkotmányjára szükséges Tisztségeket — csupán becsületből-is fel-ne vállalnák, 's pontos telyesítésére mind magokat, mind másokat ne köteleznének. — Ilyen szükséges tagja az Intézetnek 1-ör: a' Számadó, a' ki csupán a' kész pénzről köteleztetik számolni. Egyébb eránt valamint ezen, úgy a' következő hivataloknak-is bővebb útasítások, 's Jegyző- 's Számadó-Könyvek' formái különösen fognak a' Küldöttség által készítettetni.

Második Hivatal az Al-kormányozó, a' ki azon kívül, hogy a' munkára rendeltt rabokra, 's minden egyébb rend tartásokra felügyelne, a' Fő-kormányozónak időről-időre jelentéseket tenni tartoznék, szintén egy Jegyző- Számadó-Könyvet vezetne, csupán Controlleria kedvéért, minden az Intézetben forgó tárgyakról.

Harmadik Hivatal a' mesterségigazgató Mester, a' ki azon felül, hasonló Számadó-Könyvet vezetne, és nem csak minden az Intézetben forgó tárgyakról, hanem az Inventarium szerént gondviselése alá adott műszerekről-is számadással tartoz-

zék, 's az Al-kormányozó nélkül a' Rakodóból, melly kettőjük zárja alatt lenne, semmit ki nem vehetne, 's a' mit onnan kivesz, vagy oda betesz, azonnal az állandóan ott a' Rakodóban álló Jegyző-könyvbe az Al-kormányozó által beíratná.

Negyedik Hivatal lenne egy Írás-tudó Felvígázó, a' ki nem csak a' szobákra, 's műszerekre vigyázna-fel, hanem a' más Hivatalok' rendelkezéseit is telyesítené, 's azoknak a' reá bizottokról számolni tartozzék, 's a' munkásoknak pénzes- vagy tartozó napszámjokról Jegyző-könyvet vigyen; legényeket pedig maga a' mester köteles állítani.

5-ör. A' rabokra való felvígázásra legalább eleintén két Hajdúk kívántatnak, kik a' munka alatt az Al-kormányozótól, 's Igazgató-mestertől függenének.

6-or. A' munkára kívántatik 40 rab, vagy más személyek, kik a' Felvígázó által naponként pontosan beíratnak, hogy tartás mellett vagy fizetésért vagy a' nélkül, kik dolgoztak. Micsoda rabok, 's miképen fordíttassanak ezen munkákra, mind ezek az Al-kormányozónak adandó útasításába foglatatnak.

Minckutánna e' szerént ezen közjóra czélozó Intézetnek nem csak hasznos, hanem szükséges volta-is, 's ezen Nemes Megyében több tekintetből haszonnal leendő felállításának módja előladatott; a' Tekintetes Karok eleibe terjeszti a' Küldöttség azon Számvetést a' 4-dik szám alatt, mellyből valamint az ezen Intézet' megindítására, 's eleintén való folytatására szükséges költségeket, úgy az annak munkába vételéből remélhető hasznot-is méltóztatnak által látni. Micsoda módokon, és úton szerezethetik-bé azon költségekre megkívántató summa, ezen dicső Megyének minden közjónak előmozdítására soha meg-nem csökkenő buzgóságát,

alázatos vélekedésével s tartja szükségesnek megelőzni; — meglévén arról győztetve, hogy valamint ezen Küldöttség szerencsésjének tartja a' Tekintetes Karok előtt örvendetes jelentést tenni, az eránt; — hogy ezen kérdésben forgó szent czélú Intézetnek minél hamarább lehető elindítása végett, Hazafi buzgóságáról közönségesen ösméretes Tábla Biró Tekintetes Ebetzki Tihanyi Dániel Úr önként 3000 V. Czédula forintokat ajánlott költsön olly formán minden Interes nélkül, hogy azt az Intézet; ha hamarább nem lehetne, csak esztendő múlva tartozzék visszafizetni, 's ha a' legszomorúbb, 's nem-is hihető esetben akkor se lehetne, annak kielégítésül megfog elégedni az Intézetben az akkor találtató szerekkel, 's műszerekkel, — úgy a' Tekintetes Karok-is mindnyájan szerencséseknek, a' Tekintetes Tiszti-Kar pedig egyszer'smind kötelesnek fogja magát esmerni ezen czélt nem csak tehetsége szerint előmozdítani, hanem arra másokat is minden lehető módokon serkenteni, és önkényes ajánlásokra felszólítani.

Mellynek-is következésében azon nemes érzéssel, melly egy igaz Hazafit, a' midőn a' Haza' javára czélozó törekedései mellett fáradhatatlan munkálkodik, valóságos áldozatokra buzdítja, — Kubinyi Ferencz Fő-Szolga-Biró három esztendeig esztendőnként 200 V. Cz. forintokat, öszszesen 600 V. Cz. ftokat. — Sréter Mihály Al-Szolga-Biró szinté három esztendeig esztendőnként 100 V. Cz. ft. öszszesen 300 V. Cz. ft. — Szmracsányi Dienes 20 ft. — Szigyártó Mihály Tábla Biró 25 V. Cz. ft. az Intézet' felállítására oda ajánlván, ezen ajánlásokat azon telyes bizodalommal terjeszti elő a' Küldöttség a' Tekintetes Rendeknek; hogy minde-nik a' ki Honjához hű indulattal ragaszkodik, rész vétele által a' feltett czélt kívánja segíteni; 's hol

a' Haza szeretet ad ösztönt egy hasznos cselekedetre, Megyénk Hazafiainak szabad akaratú adakozásában elegendő módokat fog találni, hogy az emberiség' közjavát, a' nemzeti Dicsősséget 's öndíszét előmozdithassák. B. Gyarmaton Boldog-Aszszony-Hava' 21-ikén 1830 tartatott egyben ülésében a' Küldöttségnek, jegyzette Második Al-Jegyző Sréter János Imre m. s. k.

Végzés. Köz örömmel és nemes érzéseik' telyes megösmérésével fogadtatván a' Haza javának előmozdítására fáradthatatlanul törekedő Hazafiainak munkálódásaik; a' Haza' Szent Oltárára szabadakaratlanul tett adakozás' segítségével leendő felállítása elrendeltetik, azon meggyőződéssel lévén a' Tekintetes Rendek: hogy a' Megyében a' Haza szeretet minden igaz Hazafit hasonló ajánlásokra fog buzdítani, valamint az eddig öszszegyűlt 's már-is nevezetesen szaporodott ajánlások bemutatván, reménységeinknek telyesítéséről elegendőképen biztosíthatnak; hogy pedig a' feltett Nemzeti célnek előmozdításában kiki tehetségei, szerint részesülhessen: Nztés Első Al-Ispány Úr különös levelek által mind a' Megye' kebelében, mind a' Megyén kívül lakozó birtokos Urakat az ajánlásokra szólíttsa-fel, Járás- és Kerületbeli Tlő. Urak pedig a' Megyebelieket személyesen kérjék-meg.

Kiadta Fő-Notárius Balás István.

Hazafiúi kötelességemnek tartottam, a' közmíveltséget (cultura) mindenkor tetemesen előmozdító Ns. Neográd Vármegye, ezen legközelebb költ igen hasznos Intézetre czélozó Kiküldöttsége' véleményjét, a' reá következett elhatározással együtt, a' Tit. F. M. O. Mi-

nerva Redactiójának olly végett küldeni, hogy ezt Ns. Hazánkkal közölje.

Ezen hasznos Intézet' egyik Fő-előmozdítója, Kubinyi Ferencz Fő-Szolga-Bíró Úr' fáradthatatlan szorgalma által a' kívántató tőke-péNZ' summája már mint egy 7000 ft. tévén, a' munka folyamatban vagon.

Igen kívánatos lenne, hogyha e'féle, a' henyélésből, melly minden rosznak kútfeje, e' Latán mondás szerént: „Otium est pulvinar satanae“ leginkább származott gonoszságok' elhárítására czélozó Intézetek, Hazánk' többi Megyéibe - is behozattatnának.

*Közli egy Megyjét forrón szerető
Hazafi.*

18.

Külföldi Írók' értekezései a' Franczia-nyelv' közös elterjedése' okairól.

Berlinben a' tudományok és szép mesterségek királyi Akademiája 1784-ik esztendőre jutalmat tettfel ezen kérdések' legjobb megfejtőjének: Mi okozta a' Franczia-nyelv' közös elterjedését, 's lehet-e ezen elterjedésnek állandóságot ígérni? A' jutalmat két munka nyerte-el, egy francia és egy német. A' francziának Írója Gróf Rivarol volt, kinek értekezése ilyen cím alatt jelent-meg: „Dissertation sur l'universalité de la langue française, qui ont partagé le prix adjuge par l'Academie royale des sciences et belles lettres le 3 Juin 1784 a Berlin, ché Decker 1784. 18 iv negyed réiben.

Gróf Rivarol azt állítja, hogy a' Francia-nyelvet annak természete, Francia-országuk polgári alkotmányja, fekvése 's ege, a' Francia-nemzetnek természeti tulajdonsága 's magát szeretetteti tudó talentoma és a' Francia Írók' elméje 's ügyessége tette olly közössé és olly igen elterjedetté. — Előladatnak ezen nyelvnek történetei, 's ezen Író szerint Francia-országuk a' Ligeris (Loir) által két felé választott hasonfeleiben régtől fogva két fő dialectusok vagy beszédmódok uralkodtak, t. i. a' Provençali és Pikárdiai. Az első kellemetesebb volt, 's a' Spanyol- és Olasz-nyelvnek szépségeit egyesítette magában; de az utolsó a' fővároshoz közelebb esvén az Udvar' beszédmódjává lett, 's abból mivel tetett-ki a' mai Francia nyelv. Ezen nyelv már 1260 körül olly tökéletességre lépett, hogy egy akkori Olasz-Tudós a' maga anya-nyelvénél felyebb becsülte. De jóllehet az udvar és az Ország azon beszéltek-is, az Egyház, az Universitások és a' Parlamentek a' Barbarus Deák nyelv mellett maradtak, 's csak a' XVI-dik Században kezdődtek a' közös dolgok I. Ferencz rendelésére Francia-nyelven folytattatni.

Az alatt Europa a' tudományok és mesterségek' feléledése, 's a' kereskedés' terjedése által új ábrázatot 's új életet nyert; a' fényűzés nevedett, 's minthogy kiki könnyebb élet-módot keresett, tehát a' szorgalom 's iparkodás uralkodóbb 's egy közös nyelv szükségesebbé lett.

Itt az Író kifejti 's bőven előadja a' Francia-nyelv elterjedésének már feljebb említett okait; de nem mindenütt győzi-meg vélekedésének igazságáról a' részre nem hajló olvasót; 's átaljában sok dolgokat kever írásába, mellyek nem a' nyelvet 's annak elterjedését illetik, hanem csak a' Francia-Nemzet' magasztalására czéloznak.

Sokkal tudósabban és alaposabban van írva a német Jutalom-írás, mellynek czimje ez: Von den Ursachen der Allgemeinheit der französischen Sprache, u. wahrscheinlichen Dauer ihrer Herrschaft, eine Preisschrift, von Joh. Christoph Schwab, Professor der Philosophie an der Herzogl. hohen Carlsschule zu Stuttgart, welche von der K. Akademie der Wissenschaften zu Berlin gekrönt worden. Neue vermehrte u. verbesserte Auflage. Stuttgart bey Erhard 1785. XXIV, u. 249. Seiten. 8.

Ennek írója mindenik kérdést külön veszi, 's elsöben azt mutatja-meg, mi emelte a' Franczia-nyelvet Európában olly magasra. A' felelet három szakaszra osztatik :

1. *Mi által terjed-el általjában valamelly nyelv?*

Ez a' nyelvnek könnyüisége 's nagy mértékü ki miveltsége, 's a' Nemzetnek csinosága és hatalma által történik-meg. De a' Nemzetnek és a' nyelvnek miveltsége a' fő dolog; mert a' Rómaiak semmi módon sem tudták birodalmoknak napkeleti részéből a' Görög-nyelvet kinyomni, jóllehet minden törvények és rendelések Római- vagy Deáknyelven adattak. Tsak későn a' Császárok alatt kezdett a' Deák-nyelv, mellynek kimiveltetése már akkor a' legfőbb pontra lépett, a' Göröggel együtt uralkodóvá lenni. Hasonlóképen Olasz- és Franciaországokban-is a' győzedelmes bárdolatlan Nemzetek, a' Góthok, Lombárdok, Frankok, a' meggyőzött népnek nyelvét tanúlták-meg; mert az kellemetesebb, telyesebb 's tökéletesebb volt mint a' magoké, mellyben a' fényezés és a' szorgalom mindennap előforduló sok tárgyainak kifejezésére nem találtak elegendő szókat. Ehez járult utóbb palléroztatlanságjok' szégyenítő érzése 's az a' hiúság-is, hogy a' csinosabb Nemzetek' módjára ma-

gokat kimívelni akarták. Hogyan lehettek volna-e ennek nyelve nélkül.

Igy terjed-el a' kimívelt nyelv midőn pallérozatlan Nemzet győzi-meg a' pallérozottat. Ellenkező esetben pedig ki nem látná, hogy a' kimívelt Nemzet nyelvének kell elterjedni?

De a' kimívelt nyelv még az országon kívül is szükségesképen elterjed abban a' mértékben, mellyben könnyűségével 's értelmességével magát megkülömbözteti, 's mellyben az azt beszéllő Nemzet népesebb, tudományosabb 's hatalmasabb.

Mig az Európaiak a' tudományok és kereskedés által egymással szorosabban-szorosabban össze nem kapcsolódtak, addig csak a' világi és egyházi országos dolgokban volt szükségök közös nyelvre, 's e' végre a' Deák-nyelv használtatott. Utóbb nagyobb közösülés talált közöttök helyet, mellyre különösen a' keresztes háborúk adtak alkalmat. Ezen közösülés' lelke a' Nemességnél a' Turnirok 's a' Tudósoknál a' nyomtatás' mestersége által még jobban felelevenedett.

V-dik Károlynak meszsze kiterjedő birodalma 's nyúghatatlan és hadakozó indulatja, a' Reformáció, az újjonnan feltalált világ részében való kereskedés Európában a' közösülésre még több alkalmat szolgáltatott, 's valamelly nyelvnek közössé lételetét még szükségesebbé tették. A' Vestpháliai békeség-kötéskor Európa úgy mutatta magát, mint olyan familia, melly hosszas czivakodás után összebékélt. Ekkor a' békességes alkudozásban a' Francia-nyelv már szembetűnő elsőséggel birt.

2. Ezen okoknak az Olasz- és Spanyol-nyelvekre való alkalmaztatása.

A' közösülés lelkének felébredésétől fogva mind a' két nyelv vetélkedett a' Francziával az

elsőségért. De az olaszt, melly minden Európai új nyelvek között legelsőben miveltetett-ki, eleinte külömbféle környülmények gátolták elterjedésében. Classicus Írói a' XIV-dik Században, mellyet aranyidejének tart, kevés számmal voltak, 's a' nyomtatás' mestersége még akkor nem találtatott-fel. A' Római udvarral az alkudozások Deák - nyelven tétettek. Igaz, hogy minden Országokból sokan látogatták-meg az Olasz-Universitásokat, sokan mentek Rómába, részszerént mint bútsúsok, részszerént mint szép mesterségek' barátjai, 's hány külföldi Fejedelmek nem hadakoztak Olasz-országban!

Mind ez egy időre bizonyosan nagyon elterjesztette az Olasz-nyelvet a' külföldön. De a' XV-dik Században mind a' nyelv mind az ízlés az Olaszoknál jóval alább szállott. A' Görög-tudós szökevények' oda érkezése után a' Medicisek alatt, az ízlés' pallérozása végett eleinten a' Görög- és Deák-nyelvekre szerfelett való buzgóság fordított, 's minthogy versöket, levelöket 's értekezéseket mindenek deákul írták, 's még a' Fejedelmek 's Fő-papok-is valamint a' tudósok deákul beszéltek, az Olasz köz-nyelv (lingva volgare) igen hátrátetett.

A' Machiavellek, Guicciardinik csak a' XVI-Század közepe felé, 's az Ariostók 's Tassók még későbbben lettek híresekké. Az Olasz-Literatura a' XVI-dik Századnak végén és a' XVII-diknek kezdetén igen elterjedett, nem csak ott hol pallérozatlan nyelvek voltak; hanem még Francia- és Spanyol-országban-is. A' IV-dik Henrik és XIII-dik Lajos idejebéli Francia-Írók tele vagynak Italia-nizmussal, 's a' Német-költők Opitztól fogva Lohensteinig jól tudták az Olasz-nyelvet 's abból sokat fordítottak és utánoztak-is. Valamint XIV-dik

Lajos' fényes Századjától fogva a' Német és egyéb Európai Fejedelmek a' Francia-nyelvet, úgy az Olaszt és Spanyolt tanútták. Különösen az első addig, míg Olaszország egész Európában mestere és ura volt a' kereskedésnek, minden Országokbeli kereskedőknek közös nyelvévé vált. A' kereskedés' tudományjában a' mesterszók még most-is többnyire Olaszok, 's Levanteban még most-is Frank-nyelv nevezet alatt egy mindenféle nyelvbéli szókkal összekevertt Olasz-nyelv beszéltetik, melly eredetét ezen időben vette.

De, mind a' mellett-is hogy a' kellemes, gazdag és a' korán kimíveltt Olasz-nyelvnek ennyi környülmények kedveztek, még sem lehetett az uralkodó 's közös-nyelvvé, részszerént sok egymástól különböző 's csaknem egyeránt kimíveltt beszéd módjai miatt, részszerént azért, minthogy Olaszország nem egy hatalmas Fejedelemnek hódolt, 's nem birt egy törvényt-adó fő-várossal, 's különösen minthogy Francia-országnak miveltsége és polgári nagy hatalma közbejött, 's a' Francia-nyelv és név magát mindenütt bészínlette és béhízelkedte.

Mint az Olasz-nyelvnek olyan sorsa lett a' Spanyolnak-is, melly azzal együtt 's ugyan azon időben hasonlóképen külföldön-is nagyon elterjedett, 's természeti szépsége által magát igen ajánlotta. Még abban több szerencse szolgált neki, hogy a' Spanyol-nemzet V-dik Károly és II-dik Fílep alatt, midőn literaturája virágzott egyszer'smind polgári tekintetben-is nagy hatalomra tett szert 's nagy tekintettel birt. De ezen virágzás' ideje hamarabb elmúlt, mint sem hogy a' tudományok' minden nemekben elégséges számú nagy Írók támadhattak volna. Hozzá járútt az-is hogy ezen Ország távol fekszik, lakosai kevélyek, kevés beszédük 's külföldi tartományokba ritkán útaznak 's nálók a' Deák-

nyelv, melly az Olaszt-is gátolta, 's Olasz-országban-is mind a' kormánynál, mind a' törvényszékek-nél, mind a' tudósoknál megem szünt uralkodni, még kevesebbé engedte magát megfosztani azon jus-sától, melly szerént 1000 esztendőktől fogva a' közösülés' nyelve vólt. De nem sokára eljött az óra, mellyben ezen hatalmas nyelv egy még hatalmasabbnak engedni és helyt adni kéntelenített.

3. *Ugyan azon okoknak a' Francia-nyelvre alkalmaztatása.*

Francia-országnak a' XVII-dik Század' kezdetétől fogva szüntelen nevedő hatalma szembetü-nőképen uralkodóvá tette nyelvét-is. De már az előtt-is jóval nagy befolyással bírt minden Európai Országoknál; mindenütt tartott Presidenseket, titkos levelezőket és követeket, kiknek száma 's jövedelme I-só Ferencz alatt igen megsaporított, 's azon kívül némelly országokban nagy tekintetű Urak és tisztviselők-is mint kémek Francia fizetést húztak. A' Vestpháliai békesség-kötéskor ezen befolyás büszke törvényhozó hatalommá vált Európában; XIV-dik Lajos önkényű uralkodása alatt csaknem minden nagyobb és kisebb Európai-Országok Francia-ország' Despotismusa ellen kéntelenítették dolgozni, 's a' Nimwegi békesség-kötés, midőn ez legnagyobb mértékre lépett, volt az az időszak, mellyben a' Francia-nyelv az egész pallérozott Európába a' főbb rendűek' társalkodásbéli nyelve kezdett lenni.

Ezen nyelv' szerencsáját igen előmozdította annak természeti egyszerűsége, simasága, könnyü-sége, rendszeressége 's gondos kimíveltetése; mert mind ezen tulajdonságok igen ajánlották azt a' külföldieknek. Itt az Író különösen kifejti, melly hasznok következnek abból, ha valamely nyelv

úgy szóllván forrni megszűnik és leülepedik, vagyis bizonyos és állandó regulák alá vétetik. Valamint egyik ember elébb lesz ülepedett természetűvé mint a' másik, úgy van a' dolog a' nyelvekkel-is. A' Német-nyelv az által, hogy tovább forrott, nagyobb hathatóságot nyert. A' Francia-nyelvet az-is könnyebbé és érthetőbbé teszi, hogy benne a' poësis keveset különbözik a' prósától; a' mi magában nem épen dicséretes tulajdonság.

A' Francia-nyelvnek már a' X-dik Századtól fogva kedvességet kellett találni külső Országokban. Bizonyoságul szolgál erre az, hogy Gerbertnek *Historia Sylvae nigrae* című munkájában egy Görcki Apát Ur a' XI-dik Században keservesen panaszkodik a' Pápánál azon, hogy a' Francia szokások és módik igen elterjednek; mert valamely Nemzetnek szokásai és nyelve együtt szoktak a' külföldre kivándorolni. Sőt már a' régi Római nyelvnek *Gallia dialectusa* Hieronymus *Epist.* 95 szerint kellemesnek tartatott, 's a' Gallusok' ékes szollása *Juvenalis* 's a' t. VII. 147. szerint híres volt. A' Gallus vagy utóbb Francia-nyelv, ez szerint szerencséjének egy részét a' Nemzet természetének 's hazája bóldog egének köszönheti. — Idő jártával minduntalan gazdagította magát idegen szókkal, mellyeket megsimított, 's valamikor szükségét látott, mindenkor meríthetett tör'sök nyelvéből mint elfogyhatatlan forrásból.

Minthogy a' társalkodásra külömben-is igen hajlandó Francia-nemzet egy igen kipallérozott Fővárosba szorúlt özsze, 's olyan Monarchiai Igazgatás alatt élt, melly a' léleknek egy bizonyos szabadságát vagy legalább elevenségét 's nyíltszívűségét nem nyomta-el egészen; 's minthogy ezen Nemzetnek szerencsés természete, midőn nagyra vágyásának más útát nem talál, az engedelmeskedés-

ben-is dicsőségét keresi, szükségesképen hajlékonyá 's nemessé kellett nyelvének-is lenni.

A' régtől fogva esmeretes 's a' Nemzet' természetiben fundált Francia csinos erkölcsűség, melly a' keserű igazságokat megédesíti, 's azt a' mivel a' jótétel, dicséret 's le-bocsátkozás szemérmét okozhatna elveszi, hasonlóképen csinosabbá tette a' nyelvet-is, 's olyan finomságokat adott néki, melyeket csak az elnyomatott vagy tartózkodva mulatkozó indulat tud feltalálni.

Az ezen Nemzet' jobb Íróiban uralkodó izlés-is véghetetlenül elősegítette literaturájának és nyelvének elterjedését. Ezen izlés könnyen érthetőséget kíván, 's mindent eltávoztat, a' mi a' gondolkodó tehetséget megerőltethetné; hosszú 's mesterségesen összefont mondásokat, merész metaphorákat és allegoriákat nem szenvedhet, sőt még olly mélységet 's élességet sem a' gondolkozásban, melly a' közepszerű olvasót elfárasztaná vagy igen felindítaná; azt akarja, hogy a' munka ne csak szépet és jót, hanem minden rendbéliek által olvastatható-is foglaljon magában. Innét származott az a' Francziák között mind a' fő mind a' közép rendnél olly igen elterjedett megvilágosodás, mellyet minden külföldiek csudálnak. A' Francia-íróban rendszerént a' képek 's hasonlatosságok könnyen elérhetőek, a' tűz mértékletes, 's a' képzelődés nem repül felette magasan; valamint az elme' szüleményjeit a' gondolatok' helyessége, 's a' kifejezések' finomsága bélyegezi; úgy a' magassabb tudományokról írt munkákat a' mértékletes ékesség 's világos előadás még a' külföldön-is kedvelteti. Különösen sokat tettek e' részben a' Francia-nyelven XIV-dik Lajos idejétől fogva írt számtalan jó Románok, színjátékok és Történetek.

E' szerént a' külömben-is beszélgetésre 's gondolati közlésre olly igen hajlandó Nemzet, egész a' köznépig bizonyos tekintetben meglévén világosodva, mindenütt kedveltette magát, 's vele együtt a' már elébb-is kedvelt nyelve szüntelen tovább-tovább terjedett. A' Protesztánsoknak a' Nantesi parancsolat' visszavétele után az Országból történt kivándorlása még inkább terjesztette a' már akkor külömben-is uralkodó nyelvet, melly most csaknem minden éjszaki Fejedelmi udvarok' 's Nemeseknek nyelve, 's mellyen a' külföldiek egymással leveleznek, a' békesség-kötések irattatnak, a' művészek és Tudósok a' fontosabb dolgokban egymással értekeznek.

Az Academia ezen második kérdésére: Mi által érdemlette-meg a' Francia-nyelv Európában a' közössé léelt? csak rövid felelet adatik, minthogy már elébb minden ide tartozó előfordult. A' megérdemlés itten két értelmű szó. Némelly kimivelt nyelvek vagy több szépséggel bírnak vagy gazdagabbak és hathatósabbak mint a' Francia, következésképen jobban megérdemlik mint ez, hogy tanúttassanak. De ha az kérdeztetik: Mellyik nyelv legalkalmasabb közösülés' eszköze lenni? akkor a' Francziának kell az elsőséget adni, minthogy az legsímább, legkönnyebben érthető öszszerakású, 's legmegállapodottabb, 's végre a' társalkodás' tárgyaira nézve legtelyesebb, 's csak nem minden kifejezésekkel és szóllásokkal bővelkedik, mellyeket a' másokkal társalkodásban előforduló érzések és gondolatok kívánnak.

Az Academiának harmadik kérdése ez volt: Vallyon a' Francia-nyelv uralkodása tartós 's állandó fog-e lenni? vagy nincsen-e valamellyik mívelt Európai nyelvnek természetében 's környülményeiben ok azt vélni, hogy a' Francia-nyelv

előbb vagy utóbb mostani uralkodásától megfog általa fosztatni,

Itt leginkább az Anglus- és Német-nyelvekről foly az értekezés, 's környülményesen megbizonnyítatik, hogy ezektől bár melly sok jelességekkel bírnak-is, a' Franczia-nyelv keveset félhet. Az Anglus-nyelvről ugyan hihető, hogy előbb utóbb minden nyelvű tudósok által fog olvastatni, valamint a' Németről-is hogy naponként többen fogják azt megtanulni; de a' társalkodásban egyik sem sok kárt fog a' Francziának tenni, mert az első nehéz kimondású, a' másik pedig nagyon kemény. Az Olasz és Spanyol literaturák, nagyobb gondolkodásbeli szabadság és jobb könyvárosi intézetek mellett ismét feléledhetnek ugyan, új ágokat hajthatnak és magoknak csudálókat támaszthatnak; de nehezen fog valamely nyelv annyira menni, hogy rajta annyin írjanak, olvassanak, beszéljenek mint a' Franczia-nyelven; ha csak ez alább nem száll 's a' Franczia Nemzet mostani nagyságát és hatalmát el nem veszti, 's ellenben valamely más nyelv és Nemzet szembetűnőképen magassabbra nem lép.

Néhai Hálai Professor Eberhard J. A. is ugyan 1784. adott-ki egy az említett tárgyról szóló munkácskát: *Über die Allgemeinheit der französischen Sprache*, von Joh. August Eberhard (in dessen vermischten Schriften erstem Theil. Halle, 1784.) Hasonlóképen atyafiságos tárgyról szól néhai Hamburgi Professornak Büschnek ilyen czimű értekezése-is: *Über die Frage gewinnt ein Volk in Absicht auf seine Aufklärung, wenn seine Sprache zur Universalsprache wird?* v. J. G. Büsch, Professor in Hamburg. Berlin, bei Spenner 1784. 104. Seiten, 8.

Az első, a' Franczia-nyelv elterjedésének okait épen azon dolgokban találja, mellyekben Gróf Rivarol és Schwabe, a' mi annyival-is inkább bevehe-

tökké teszi állításaikat; a' másik pedig azt mondja munkájában, hogy a' Nemzetnek világosodása nem nyer nyelvének elterjedése által.

Mind a' két Íróból ide teszünk befejezésül egynehány gondolatokat, mellyek a' Magyar-Literaturára nézve-is figyelmet érdemelnek.

Akármelly nyelvet-is nem csak annyiban becsülünk a' mennyiben sok tökéletességekkel bír; hanem annyiban-is a' mennyiben tökéletességei könnyen használhatók.

Az Írók elméjének az olvasók izlése és műveltsége által kell felébresztetni és megneemesíttetni. Ha tehát valamely Nemzetnek izlése még miveletlen; nincs ösztöne az Írónak az olyan hibák' elkerülésére, mellyek Nemzete előtt hibáknak nem tartatnak.

A' külföldiek' kimíveltsége által indíthatatik valamely Nemzet az előhaladásra, de ha egyszer elindított; saját erejéből kell tovább mennie, 's tovább menetelének olly útát szabnia, melly saját érzéseihez 's környülményeihez van alkalmaztatva.

Akármelly Nemzetnek-is kétféle t. i. beható és kiható megvilágosottsága van. Az első abban áll, ha egyes emberek olyan igazságokat találnak-fel, mellyek nem lesznek azonnal közöskké; az utolsó pedig abban, ha a' megvilágosodás a' Nemzetnek több rendjei közt elterjed. Midőn a' beható világosodás megáll; akkor azon Országban a' kiható világosodás-is enyészésben van.

A' beható világosodás megállapodásának bizonyágául lehet venni azt, ha egész tudományok szökönyvekben az ábécze rendje szerint 's mint egy eldarabolva adatnak-elő; 's ha a' Nemzetnek első Tudósai az illyen eldarabolást teszik főfoglatosságokká; valamint azt-is, ha a' Nemzet elébbeni híres Íróinak munkáira szükségtelen magyarázatok

írattnak, vagy azoknak systemai gyakran világosítottatnak.

Ila valamely Nemzet a' maga nyelvét közösen elterjedve látja, 's abban mindent a' mit a' világosodásra és a' társaságos életre szükségesnek tart, feltalálni vél; akkor az a' Nemzet könnyen azt hiszi, hogy a' külföldi nyelvekre nincs szüksége; más Nemzeteknek a' tudományokban tett előmenetele tehát reája nézve elvész. A' Németeknél ellenkezőképen van a' dolog. Ezek ifjúságotól fogva tanulják a' külföldi nyelveket, következtésképen a' külföldieknél akármely tudományos előmenetele sem marad előttök esmeretlen; 's most ők mindenben, valami a' béható világosodáshoz tartozik, felyül haladnak egyéb Nemzeteket. Bizonyítják ezt a' nyilvános Bibliothékák. Mielta bizonyos Nemzetek, saját nyelvöket kimívelvén, deákül írni megszűntek; azólta nálok, minthogy honi bölcsességökre támaszkodnak, a' Bibliothékákban a' tudományok' némelly ágaira nézve nem kevés hézakok találtatnak.

Sup. Kis János.

19.

A' szoptató dajkák ellen.

A' szoptató dajkák tartása Hazánkban-is jobban elhatalmaz. Atyáink' ideiben legfeljebb is csak a' Fő-rendü aszszonyoknak jutott

eszökbe, gyermekeik' első tápláltatását idegen személyekre bízni, még azok között-is csak olyanoknak, kik a' többieknél nagyobb mértékben elkényesedtek, vagy a' szoptatásra alkalmatlanok voltak. Mái napon már az értékesebb közép rendbélieknél, kalmárnéknál, 's mesterembernéknél sem újság ez, 's ha meggondoljuk, melly könnyen díszik az emberi szívben a' rossz, attól félhetünk, hogy unokáinknak nagy részént bérben fogadott anyjaik lesznek.

Vagynak olyan esetek, mellyekben szembetűnképen bizonyos, hogy az anyák, vagy testek' alkotása miatt nem szoptathatnak, vagy a' szoptatás nekik halálos veszedelmet okozna. Hogy ilyenkor lehet, sőt ha kitelhetik, kell is szoptató dajkákat tartani, azt kiki által látja; 's e' részben csak azt kell óhajtani, hogy mind a' szülék, mind a' tanátsadó orvosok jó lelkiismerettel 's gondosan járjanak-el tiszteken, 's csekélyebb bajokat-is ilyen eseteknek ne tartsanak.

Azomban a' tapasztalás mutatja, hogy ebben sokan hibáznak, 's általjában sokan sürgőtelenül szoktak szoptató dajkát tartani. Melly szokásnak sok tekintetben igen káros és veszedelmes következése lévén, épen nem sürgőtelen az azt ellenző és kárhoztató okokat előladni. Ezek szintén olly világosok és szembetűnök, mint fontosok és megczáfoltatlanok.

Az anyák, midőn gyermekeik szoptatásának terhe alól magokat könnyen felszabadítják, egyik legszentebb 's ollyan kötelességöket hágnak által, mellyet a' Teremtő maga mélyen béoltott szívökbe. Ezen hűségtelenség-

ért, 's a' természet törvényének vakmerő megszegéséért, sőt rendjének pártos felforgatásáért, gyakran nehéz és fájdalmas betegségek által érzékenyen meglakolnak; de még nagyobb veszedelemben forognak ártatlan gyermekeik.

Mert minthogy a' szoptató dajkát rendszerint a' rendetlen és feslett életű aszszonyi személyek közül kell venni, soha sem egészen bizonyos, ha igazán egészséges-e? 's nints-e valami rossz nyavalya reája ragadva, mellyet nevendékével-is fog közölni. Minthogy továbbá a' test és a' lélek között olly igen szoros összeköttetés, 's a' kettőnek egymásra olly nagy befolyása van; több mint hihető, hogy a' tsetsemő a' tisztátalan személy' tejével egygyütt vétkes hajlandóságokat-is szív-bé magába.

Ezen kívül-is, melly sok környűlmények érdemelnek itt figyelmet? a' dajka tartás olly költséggel jár, melly a' gazdaságban könnyen kárt okozhat, a' familia' és háznép külső elnyomorodását húzhatja maga után. A' szoptató dajkák kéntelenek saját gyermekeikről lemondani, 's tőlök a' szükséges gondoskodást megvonni; mellyből az következik, hogy számtalan e'féle elhagyatott szerencsétlen teremtések, a' gondviselésnek nem léte miatt időnek előtte kimúlnak, vagy egész életükre nyomorékokká lesznek. Sok könny-elméjű 's a' fajtalanságra hajlandó aszszony-személyek látván azt, hogy jó házakban dajkái szolgálatra, 's az által könnyű életre igen könnyen tehetnek szert, vétkes hajlandóságokban még inkább megerősödnek, 's annak annál szabadabban általadják magokat. Hányszor megtörté-

nik végre az-is, hogy a' dajkák puha és lágy életre, dologtalanságra, henyélésre 's nyalánk-ságra szoknak, 's az élet' azon nemére és azon sorsára, mellyre utóbb vissza kell térniük, egészen alkalmatlanokká lesznek.

Ha a' szülék ezen okokat figyelemmel meggondolják, bizonyosan nem fognak szoptató dajkát tartani, ha csak őket a' szükség nem kényszeríti, 's a' nemes lelkű anyák nem fognak anyai kötelességöknek csak félig teljesítésével megelégedni, hanem magok fogják tsetsemőiknek ezt az eledelt nyújtani, mellyet azoknak számára a' természet maga készített.

Nemzetünk' betsületéért és boldogságáért, szívemből óhajtván, hogy az idétlen elkényesedésnek 's ellágyulásnak azon boldogtalan következése, mellyről itt szó van, mennél hatásabban gátoltassék; ide ragasztok még két értekezést, mellyek ezen tárgyat részszerént több oldalokról felvilágosítják, részszerént ékeesebben-is előladják. Az egyik Aulus Gellius, Athenei éjszakái' 12-dik könyvének első részéből (Noctes Atticae Lib. XII. Cap. 1.) a' másik az Anglus szemlélő' 6-dik Kötetének 246 leveléből van véve.

Favorinus Böltselkedőnek értekezése arról, hogy az anyák kötelesek gyermekeiket magok szoptatni.

Aulus Gelliusból (Noct. Attic. Lib. XII. Cap. 1.)

Midőn némelly barátimmal együtt Favorinus Böltselkedőnél valánk, hírül adatik néki,

hogy egy hajdani tanítványjának felesége megszorodott 's fiat szült. Menjünk-el így szölla hozzá, látogassuk-meg a' gyermekágyas aszszonyt, 's kívánjunk jó szerencsét a' gyermek atyjának. Ez jeles familiából származott 's a' Senatusnak tagja vala. Elmenénk mindnyájan, 's elkísérénk a' Böltset. A' házba érkezésünkör megölelé ez az atyát, 's örvendezését jelenté szerencsén, 's leülvén kérdezősködék az aszszonynak egészsége, 's szülésének környülményei felöl. Midön megérté, hogy az a' szülés fájdalmaiban igen ellankadott volna, 's lankadtság miatt aludnék; hoszszasabb beszélgetésbe botsátkozék, 's a' többek között így szölla: nem kéteü vedem, hogy a' gyermeket az anyja maga fogja szoptatni. Az ifjú aszszonynak anyja erre tüstént megszöllumlék, 's azt mondá: hogy a' gyermek-ágyast kímélni, 's a' gyermeknek dajkát kellene fogadni; mert kár volna a' szülés' fájdalmait a' szoptatás által sokasítani. Én pedig arra kérék, aszszonyom! felele a' Bölt, engedd-meg, hogy a' leányod egészen anyja legyen gyermekének; mert melly igen természet ellen van az, ha valaki csak félig anya, 's méhének gyümölcsét, mihelyt a' világra jó, azonnal magától félre veti; ha azt, míg még méhében elrejtve volt, 's nem-is esmérte, addig vérével táplálta, azután pedig, midön már élni látja, midön az már ember 's anyai segedelmet kér, tejével táplálni nem akarja. Azt gondolod e, hogy a' természet az anyáknak az emléket csupán ékeségül, 's nem gyermekeik' táplálása végett adta? Sok aszszonyok, kik közé titeket nem akarlak számlálni, olly csudálatosok, hogy az emberi Nemzet eledelének ezen első

kútfejeit, nem gondolván-meg a' téj' elszáraztásából származható veszedelmeket, ki akarják apasztani, attól félvén, hogy külömben szépségök kárt vallana; melly cselekedet nem kevesebbé esztelenség, mint az, melly szerént némellyek méhöknek gyümölcstét, magoktól erőszakos szerek által elhajtják, hogy testök a' viselőség és az azután következő szülés által szépségét el ne veszítse; mert valamint az, ha az emberi teremés, midőn élni kezd, úgy szólván, az őt formáló természet' kezei alatt megölettetik, útalatra méltó cselekedet; szintén úgy ehhez hasonló az-is: ha az egészen elkészült 's született gyermek, azon eledeltől, mellyel eddig élt, mellyhez hozzá szokott, megfosztatik.

De mit tesz ez a' dologhoz, ezt szokás mondani, akárki tejével tápláltassék a' gyermek, csak tápláltassék és életben tartassék? — Attól, ki a' természet szava eránt így elsikeült, azt kérdem: miért nem tartja azt-is mind egynek, akárkinek véréből származzék valaki, 's akármelly aszszonynak méhében fogantassék? Mert valyon, nem ugyan azor vér van e az anyának emlőiben, csak belső forrás által megfejejűlve, melly a' magzatot, míg még anyja méhében elvult rejtve, táplálta? nem a' természetnek nagy böltsessége teszi e ki inkább abból, hogy azon vér, melly a' magzatot az anyja méhében formálta; midőn a' szülés' ideje közelget, a' test felső részeibe gyűlik, 's a' világra jött csecsemő erőtlen életének megtartására a' már szokott eledelt készen tartja. Nem ok nélkül hiszik azt az okosabbak, hogy valamint a' magnak természete és tulajdonsága a' gyermek testének

és lelkének formálására nagy befolyással van, úgy hasonlóképen attól-is igen sok függ, milyen természete és tulajdonsága van azon tejnek, mellyet a' gyermek szopik; a' mit nem csak az embereknél, hanem még az oktalan állatoknál-is lehet észre venni. Mert ha p. o. egy bárányt, ketskét, vagy egy gödölyét juh szoptat, első esetben a' gyapju sokkal durvább, a' másokban sokkal finomabb lesz. Hasonlóképen az élőfák' és plánták' megfogagodása szerencsésebb növése-is nem annyira a' magtól függ, mint a' földtől, mellyben teremnek, és az abban lévő nedvességtől. Innét van, hogy sokszor a' sebesen növő élőfa, ha rosszabb és kevesebb nedvű földbe általplántáltatik, kivész. Melly helytelen és kárhozatos szokás tehát az, ha a' most született gyermek lelkének és testének jó természete és szép indulatja elfajulására szolgáló idegen tejnek táplálása által megvesztegettetik; a' minek különösen akkor szükségesképen kell következni, midőn a' szoptató-személy, a' mint rend szerint lenni szokott, alacsony rendű, 's rabi származású, vagy idegen bárdolatlan nemzetbeli 's rossz természetű, 's a' mellett rút természetű, fajtalan indulatú 's részegeskedő. Mert rendszerint nem teszünk e' részben gondos választást, 's csak vaktában veszük azt, a' mellyeknek teje van. Vallyon nem annyit tesz ez, mint megengedni, hogy gyermekünkben mind lelkére, mind testére nézve a' legveszedelmesebb nyavalyák óltassanak, 's a' romlott eledellel mindenféle vétkek' magva behintessék. Valóban ez annak az oka, mit sokszor csudálni szoktunk, hogy a' jó erköltsi szüléktől származott gyermekek ezekhez testökre és

lelkökre nézve, olly kevésbé hasonlítanak. — Igen helyesen 's okosan cselekszi tehát Virgiliusunk, midőn Homerusnak azon verseit, mellyekben Phoenix Achillest keménységéért és kegyetlenségéért vádolja, utánozván Æneasnak, nem csak (mint Homerus) születését, hanem első eledelét-is, mellyet valamelly vad dajkától kellett kapnia, Didó által szemére vetteti; bizonyosan Hyrkaniai tigrisek szoptattak téged, Hirkaniaeque admorunt ubera tigres *Virg. Æneid. Lib. 4. v. 367.* Minthogy t. i. a' szoptató dajkának természeti indúlatja, 's tejének tulajdonságai a' csecsemő hajlandóságainak fermálására nagy erővel bírnak.

Ha egy anyának már ezek elégséges okok nem volnának; legalább azt vegye szívére, hogy akkor, midőn gyermekét mindjárt születése után elhagyja, 's idegen személynek általadja, a' szüléket és gyermekeket özsze kaptsoló kötél elszakad, vagy legalább igen megtágul; mert ha a' gyermek tőle máshová vitétik, az anyai szeretetnek tüze, 's a' gyermekhez való buzgó hajlandóság szükségesképen meghúl, 's lassanként elaluszik, 's minden eránta való szíves gondoskodás és aggodás megszűnik; 's kitsinyenként úgy elfelejtetik a' dajkának adatott gyermek, mintha a' halál által ragadtatott volna-el. Más felől a' gyermek' szeretete és hajlandósága egészen ahoz a' személyhez vonzódik, ki által tápláltatik, 's valamint a' kitett és talált gyermek; úgy az illyen sem tudja érezni azt a' hajlandóságot, mellyel anya eránt külömben természet szerint viseltetnék; sőt a' gyermeki szeretetnek egész indúlatja az ekkép' neveltetett emberből úgy elenyészik, hogy utóbb, ha szintén lát-

szik-is, atyját és anyját szeretni, ezen szeretet még sem belső igaz és valóságos hajlandóság, hanem csak abban áll, hogy szüléinek nevezi, 's ezek a' szülék a' puszta nevet viselik.

Az olyan anyákról, kik nem akarják gyermekeiket magok szoptatni.

(Az Anglus Szemlélőből.)

Kedves Úr!

Minthogy az Úr írása a' kávézó asztalok' mulatságára van szánva, nem csak kérem, hanem kérve kénszerítem az Urat, nyomtattassa bele ezen leveletem. Mert nints más módom a' Szép-nemnek azt tudtára adni, a' mit reája nézve egy legfontosabb dolognak tartok, t. i. a' gyermekekről való gondoskodást. Úgy hiszem, az Úr nem akarja leveleit olyan dolgokkal megtölteni, mellyek csak a' tudósok mulatságára valók, hanem az Úr céljával megegyez az olly dolgok' közlése-is, mellyek az emberi Nemzet' oktatására szolgálnak. 'S ha illyen dolgokat közöl az Úr, többet tesz, mint akármelly más elmés és mulattató írással tenne. Engedjen-meg tehát az Úr, ha azt mondom, hogy mind azon visszaélések közül, mellyeket mind eddig megjobbítani igyekezett, egy sem kívánja nagyobb mértékben az Úr segítségét, mint a' csecsemő táplálása körül való visszaélés. Szörnyűség azt látni, ha ol-

lyan aszszony, ki a természettől minden szükséges tökéletességekkel megvan áldva, ártatlan, 's magával jól tehetetlen gyermekét, mihelyt születik, olyan idegen aszszony személynek adja által, ki legtöbbszörre sem sorsára és polgári állapotjára nézve nem szerencsés, sem lelkére 's testére nézve nem egészséges, kinek sem betsülete, sem a szegény gyermek eránt szeretete 's szívessége nintsen, hanem inkább a pénzre néz, mint ennek boldogságára, 's ezzel csak annyit gondol, a mennyire a pénz által kényszerítettik, 's olyan mint az Æsopus földje, melly akármint javítottatott-is, a más föld plántáját nem akarta táplálni, azért, hogy az nem a maga termése volt. 'S minthogy a más aszszony' gyermeke, szintén úgy nem a dajkájé, mint az által ültetett plánta nem sajátja a földnek; mikép lehet reményleni, hogy a dajkára bízott gyermek jól felnőjön? 's ha felnő-is nem szívja-e magába a dajkának minden durva nedvességeit és tulajdonságait, mint a plánta magába szívja az idegen földét, 's a béoltatott ág azon fáét, mellybe oltatik? nem látjuk e, hogy az olyan bárány, mellyet ketske szoptat, természetét elváltoztatja, sőt még gyapja-is a ketske gyapjához hasonlóvá lesz? Melly nagy befolyása legyen a dajkának a gyermekre az által, hogy tejével egygyütt tulajdonságait és hajlandóságait-is közli vele, azt mindennap tapasztalhatjuk. Innét származott az a közbeszéd, melly szerint a rossz indulatú embekekről azt szokjuk mondani, hogy rosszaságokat dajkájok tejével szívták-bé, vagy hogy ez 's amaz vad állat szoptatta őket, azért mondatott hajdan, hogy Romulust és Rhemust far-

kas, Telephuszt Herkules' fiát kutya, Peliást Neptunus' fiát kantza-ló, Ægistust ketske szoptatta; nem mintha valósággal ilyen állatok' tejét szopták volna, mint sok együgyűek hitték, hanem mivel dajkáik' természete az ilyen állatokéhoz hasonlított, 's beléjek-is hasonló természetet plántált.'

Sok példák hoztathatnak elől mind a' könyvekből, mind a' mindennapi tapasztalásból, annak megbizonyítására, hogy a' gyermekek valósággal külömbfélē indulatokat és rossz hajlandóságokat, p. o. haragot, makatságot, kedvetlenséget, kívántsíságot, 's útálást szívának-bé dajkáik' tejevel. Ezt bizonyítja Diodorus III-dik könyvében, midőn azt mondja: hogy Nero Császár' dajkája igen részeges volt, melly szokást Nero-is átalvett tőle, 's annyira ment benne; hogy őt a' nép Tiberius Nero helyett Biberiusz Neronak hívta. Ugyan Diodorus beszél Caliguláról, Nero előtt uralkodó Császárról, hogy dajkája mejje' gombját vérevel szokta megkenni, ez által nevendékének a' szopást könnyebbíteni akarván, a' mi ugyan csak Diodorus állítása szerint oka lett Caligula azon kegyetlenségének, melly benne olly igen uralkodott, hogy nem csak saját kezével sokakat megölt, hanem minden embereknek egy nyakat-is kívánt, hogy egyszerre megölhetne mindeneket. Eféle elfajuló gyermekek sokszor bámulást okoznak szüléiknek, kik nem tudják megmagyarázni, honnét jójjön, hogy egyik gyermek a' lopásra, másik a' részegségre, kegyetlenségre vagy ostobaságra hajlandó, holott e'félét magokban nem tapasztalnak. Valóban könnyű-is volna megbizonyítani, hogy a' gyermek a' rossz in-

dúlatú dajka által megvesztegettetik, ha legjobb szüléktől származott-is. Hány gyermekeket nem lehet látni, kik vagy nyavalyatörösök, vagy száraz-betegségben szenvedők, vagy máskép nyomorékok, csupán azért, mint-hogy olyan dajkák' tejét szopták, kik épen indulatosok 's mérgesek voltak? A' dajkának csaknem minden rendetlensége bizonyosan rendetlenséget okoz a' gyermekben-is; 's kevés dajkák találatnak, kik egyik vagy másik betegségben nem nyomorognának. Ha valamely aszszony-személy kérdeztetik, mért akar dajkává lenni, rend szerént azt feleli, azért, mert korbely férje van, 's kénytelen más élet módot választani. Ez a' felelet az én ítéletem szerént elegendő arra, hogy benneki ki megbotránkozzék; mert tíz e'féle korbely férjek között alig van egy, ki feleségére egy rossz nyavalyát ne ragaszson, vagy legalább néki boszszúságot 's nyughatatlanságot ne okozzon.

Azon kívül, minthogy a' gyermeket csak kénytelenségből vállalja-el, az eledel-is, melyet ennek adhat igen szűkön lesz nála; 's minden esetre legalább igen vastag eledelt adhat, melyet a' gyermek' gyomra meg-nem emészthet; mert a' millyen a' vér, olyan a' tej, 's én semmit sem kételkedem, hogy a' scorbut, nyavalyatörés és több más betegségek eredetüket gyakran innét veszik.

Kérem tehát az Urat szeretettel, ennyi élni szerető 's életre való sok szegény gyermekek' kedvökért, vegye jól gondolóra a' dolgot, 's intse-meg hathatósan az atyákat, hogy gyermekeiket az anyyok által szoptattassák, mind az anyákra, mind a' gyermekre való te-

kintetből. Mert az az állítás, hogy az anya, ha gyermekeit szoptatja, igen elerőtlenedik, együgyűségre mutat 's fundamentom nélkül való. Én azt vitatom, hogy inkább erősb és egészségesebb lesz a' szoptatás által. Úgy fogja tapasztalni, hogy az által legelébb megmenekedik a' szükségtelen nedvességektől, és szerencsétlen szülésektől. Mint az Oriások olyanok lesznek gyermekeik, kik különben csak halavány árnyékokhoz 's éretlen gyümölcsökhöz hasonlítottak volna. 'S valóban, a' melly aszszonynak elég ereje volt gyermeket szülni, annak kétség kívül lesz elég ereje azt szoptatni-is. — Nem nézhetem-el szomorodás nélkül, hány szegény gyermekek lesznek naponként a' dajkák' gondatlansága miatt szerencsétlenné, kikre nézve pedig a' vígyázó bánás olly véghetetlenül szükséges, minthogy őket legkisebb ütközés és sérelem-is, kivált fejk' megsértése könnyen ostobákká, elmétlenné, vagy máskép egész életükre szerencsétlenné teheti.

Ezen tárgyat nem könnyen hagyhatom-el; mert nekem igen természet ellen való dolognak látszik, hogy egy aszszony, ki gyermekét, míg testének része volt, 9 hónapig hordozta 's magában táplálta; ne lenne hajlandó azt tovább-is táplálni, minekutánna a' világra szülte, szemei előtt látja, 's kiáltását, mellyel anyai segedelmet kér, füleivel hallja. Vallyon nem viselnek e még a' legkegyetlenebb vad állatok-is kölkeikről tőlök kitelhetőképen gondot? 'S mikép lehet azt anyának nevezni, ki gyermekét szoptatni nem akarja? A' föld mindenek anyának neveztetik, nem azért, hogy azokat természti, hanem azért,

hogy mindent eltart és táplál, a' minek életet ad. A' gyermek nemzés a' testiség' munkálatja; de a' gyermekről való gondoskodás szabad választásból származik és igaz rény. Jól tudom, hogy vagynak némelly szükség esetei, mellyekben az anya gyermekét nem szoptathatja, 's akkor a' két rossz közül a' legkisebbiket kell választania. De az ilyen esetek olly ritkán fordulnak elől, hogy ezer közül alig lehet egyet szükség esetének venni; mert ha az aszszony tudja, hogy férje hetenként 5 vagy 6 garast nagy nehezen félre tehet, (jóllehet hogy erre-is ritkán van tekintet), bizonyosan reá fogja rokonai' segítségével férjét beszélni, hogy a' gyermeknek dajkát fogadjon; 's könnyen boldogúl szándékában, ha betegeskedését tettet. Az ilyen kegyetlenséget a' szokás előmozdítja, 's a' természet helyt ad a' szokásnak. Vagyok

az Úrnak

kötelel szolgálója.

20.

Az Orvosok' Charlatanismusáról.

Töredéke egy Levélnek, mellyet egy híres Doktor írtt barátjához.

Jóllehet az itt következő levél-töredék tulajdonképen az orvos tudományt illeti ; még-is reményleni lehet, hogy olvasóink előtt kedveséget fog találni mind azért, minthogy olyan nyavalyáról szóll, mellyben sokan szenvednek, mind azért, minthogy igen egyszerű tanátsot ad, még pedig nyájas hangon. Ezen levelet Rédi írta, ki a XVII-ik Században egyik legnagyobb orvos és egyik legszebb elme volt. III-ik Cozmusznak Toskánai Nagy-Herczegnek udvarában élt mint Fő-orvos. Érdemét eléggé bizonyítják azon fényes megkülömböztetések, mellyeket külömbféle Fejedelmektől Olasz-országának csaknem minden tudós Akademiáitól és a maga idejében virágzott nagy emberektől nyert. Jóllehet különösen e' böltselkedést gyakorlott, 's annak több részeit hathatósan felis világosította ; még-is az Olasz-nyelv' tökéletesítésében-is sokat tett, úgy hogy Olasz-ország' leghíresebb tudós Akademiája a Della Crusca-is tőle e' részben gyakran tanátsot kért. A' Poeziszban nagy előmeneteleket tett, 's az Olasz Dithyrambus feltalálójának tartatik. De mind a' mellett-is verseinek nagy részét elégette, 's a' tapasztaláson fundált Természet-tudományt tette szorgalmának fő tárgyává. Meghólt Pisában 1698-ban 's Arezzóban a' maga Honjában

igen tiszteségesen temettetett-el. III-dik Cozmusz három rendbéli nagy réz-pénzt veretett emlékezetére; 's a' híres Salvini Maria Antonio a Della Crusca Akademiában ünnepi halotti beszédet tartott tiszteletére. Csaknem minden tudós társaságok vetélkedve hintettek sírjára virágokat, számos Tudósok és szép elmék kinyilatkoztatták munkáikban halálán való fájdalmokat. Tiszta erköltseit, szerénységét 's feddhetetlenségét mindenek egy szívvel, lélekkel magasztalják, következésképen gondolatjait erköltsi karaktere még betsesebbé teszi.

Doktor Redi' levele Dávid Domenico Úrhoz Velentzébe.

Ne csudáld drága barátom! hogy a' közelebb múlt héten tőlem levelet nem vevél; a' tiéd nem ért engem Florentziában, falun voltam az Udvarral, most felelni fogok nem úgy mint orvos, hanem mint barátod.

Örülök rajta, hogy olly derék Hypochondriakus vagy. Hogy hogy? ezt fogod kétség kívül mondani, te örülsz rajtam? úgy van, örülök; mert azt szoktam mondani, a' mit tapasztalásom mindennap-is bizonyít, hogy az Orvos Doktor, ha Hypochondriakussá leszel, meghosszabbítja életét 's olly hosszúvá teszi, mint az ország-út. Ennek oka az, minthogy a' hypochondriás Orvos huzomosan jó rendet követ élete módjában, 's megtartóztatja magát azoktól a' sok hitvány orvosságoktól, mellyeket a' Doktorok másoknak csupa Charlatanismusból rendelnek a' nélkül, hogy magok ha-

sonlókat bévennének. Talám azt mondod, erre, hogy te elég bőven vettél-bé régtől fogva mindenféle orvosságokat télen, nyáron, ősszel és tavasszal. Erre ezt felelem: magad látod, hogy ez nem volt a' gyógyulásra vivő út, mint-hogy most rosszszabbul vagy. Azt-is nyílt szí-vel megvallođ, hogy annyiféle orvos-szerek rendetlenségbe hozzák belső részedet, 's csak-nem egészen elrontották gyomrodát. Ha ezek olly sok ideig sem tudtak meggyógyítani, mi-ért akarnád a' velek élést folytatni-is, vagy helyettek másokat bévenni? Az Isten' szerel-mére kérlek édes barátom, mondj-le rólok egé-szen; hadd éljenek velek azok, kik életek' nyomorúságait szaporítani akarják. Én ezer-szer Melancholicusabb és gyengébb testi alko-tású vagyok mint te, sovány mint a' hering, száraz mint a' kétszer sült, 's ollyan halavány, mint a' ki fél esztendeig bőjtölt. Mindazáltal még sem megy-bé az én testembe legkisebb orvosság-is. Mindjárt hamar, mikor az orvos-lást gyakorolni kezdettem, megtanúltam azt, a' miben nagy kárommal tudatlan voltam, ma-gam akarék a' magam Doctora lenni, 's hogy a' Hypochondriának Pestisétől megszabadúlhat-nék, annyiféle nevetséges italokat nyeltem-el, hogy csaknem végképen elrontottam azt, a' mit megakartam tartani. Attól fogva nem vettem-bé semmit 's igen jól tselekedtem. Kövess en-gem barátom 's te-is jól fogsz tselekedni. Ak-kor dítserni fogod Praxisomat és saját Praxiso-dat. Elő fogod segíteni a' természet' forró óhaj-tását, melly nem kíván ennél jobbat 's a' ma-gad vallástétele szerént belé tsömörlött a' sok orvosságokba. Azt írod, hogy ezután a' Pati-károsok' edényjeiben hagyod azokat penészesed-

ni, maradj-meg álhatatosan ezen feltételed mellett; mert ezen esetben fogadom kigyógyúlsz a' Hypochondriából és minden erőtlenségekből, mellyek azt kísérik.

Itt látom veresedik artzád, 's fájdalmas 's egyszer'smind neheztelő szóval azt kiáltod, hogy az orvos szerek helyett rendeljek hát legalább valamit ollyant, a' mi kellemes-is legyen 's enyhítsen és gyógyítson-is a' nélkül, hogy belső részeidet rendetlenségbe hozná. Ne haragudjál, bételjesítem kívánságodat. Kössünk egymással békességet, melly hogy annál erősebb legyen, előre egész szívemből megölellek 's ezerszer engedelmet kérek tréfálásomért. Hitesd-el magaddal barátom, hogy nem írnék illy vidám hangon, ha meg-nem volnék arról győződve, hogy nyavalyád nem veszedelmes, sem nem halálos; sőt a' mi több, hogy bizonyosan tökéletesen kigyógyúlsz belőle, mi-helyt elég bátor lész azt megvetni. Úzz belőle magad-is tréfát 's bizonyosan késő öregséget fogsz élni. Ezen nagy igazság' bizonyítására nem kell nekem több, mint a' mit magadtól tudok, az az: hogy régen tartó gyengélkedésed mellett-is jó ízűn eszel 's iszol, túrhetőképén aluszol, 's olly könnyen gyalogolsz, mint egy fiatal ember. Az Istenre kérlek, mit kívánhatsz ennél többet? én azt szoktam mondani, hogy a' boldog állapotnak nints nagyobb ellensége, mint a' még boldogabbnak viszketes kívánása. Ha szintén az aluvás közben néha olly szorintást érzel-is, melly lélekzetedet egynéhány szempillantatokig vissza látszik tartóztatni, ezen se nyughatatlankodjál; várakozzál tsendesen, míg jobban lész; ez a' környülmény nem fog megölni, minthogy eddig meg-

nem ölt. Űzd-el tóled mérészen a' beteg képzelődést, melly ezen nyavalyát leginkább szokta táplálni.

Minekutánna eddig úgy szóllottam hozzád mint barát, most úgy jövök mint Doktor, és hogy szerepemet nagyobb méltósággal játszhasam, olyan doktori palástot veszek magamra, melly nem kevésbé fog hasonlítani a' Theologiai, Szalamankai, Szorbonni vagy épen Pádúai és Pizai nagy tiszteletű és szakállos Doktorainak palástjaihoz.

'S elsőben-is félre tévén minden tréfát, azt mondom, hogy azon új rendtartás, mellyet az egészségre vigyázásban gyakorolni kezdesz igen jeles. Folytasd azt tovább-is, ebéded mértékletes, vatsorád kevés legyen; tartóztasd-meg magadat a' fűszerektől és az igen erős bortól; ezt kereszteld-meg jó bőven vízzel 's ne félj, hogy ettől gyomrodnak valami baja legyen. Tudjad, hogy a' gyomor könnyebben megemészti a' vizet, mint a' bort; ezt száz tsalhatatlan próbából tapasztaltam. De mit beszéljek hosszasan erről egy olly tudós ember előtt? Óh hány embereket ölt-meg már az a' környülmény, hogy gyomrokat a' meghűtéstől féltették, 's hányat tesz naponként betegekké? mintha a' szegény gyomornak semmire sem volna az ő munkálkodásában szüksége a' hévségen kívül, vagy maga nem bírna elég hévséggel. Maradj-meg azon feltételed mellett, hogy soha sem vész-bé felülről gyomor tisztító orvosságot. Ha a' szükség e'félét kíván, tartsd magadat egyedül a' klystérekhez, mellyek csudálkozásra méltóképen kitisztítják az istállót a' nélkül, hogy a' konyhát elrontanák. De arra kérlek, ezen klystérek kellemes és tsendes neműek legyenek, nem pedig

olyan átkozandók, a' millyeneket mi Dokto-
rok sokszor rendelünk, a' Patikárosoknak akar-
ván hízelkedni, 's számtalan pokolra való mos-
lékot készítettünk, melly egy tornyot-is kiáz-
tathatna tövéből, nem hogy az emberi belső
részek' gyenge szerét kíméllené. Óh bizony
gyönyörű munkát visznek véghez beleinkben
az olly számtalan fűvekből, száz különböző
Tartományok' terméséből öszszefőzött szüredé-
kek, a' Hieraprikák, diakatholiconok, dia-
phronikonok, diatriontopiperonok; olly nevek,
mellyek a' kutyákat-is megugattathatnák 's a' t.

* * *

21.

Magyar Káptalani Régiség. *)

Mij Vasuari Captalan. Adgyuk tudtara mindenek.
az kikk. illik. Hogij à minemü Szőke földi Cu-
riat Vasvarmegieben levőt két Malmával, es min-
den egjéb hozzá tartozando Pertinentiajval, es igas-
sagial edgyütt adot volt ez előtt valo regi eszten-
dőkben Nehaj Nemzetes Vitezlő Kaldj Ferencz Ur
Zalokban Tizenkét Ezer forentban, Nehaj Meltosa-
gos Széchénij Györgij, akkor Győrij Püspök, az-

*) Egy jámbor nem értvén ezen oklevél' ritkaságát, más
célt gyanított ennek közre bocsátásában. Értésére adjuk te-
hát, hogy tudtunkra ez a' legelső Káptalani Kiadat magyar
nyelven: 's örvideni fogunk, ha tudós Hazánkíjai korábbiak'
közzé tételökkel fognak bennünket megczáfolni.

A Közlő.

utan Esztergami Ersek Urkk. eö Naganak, mellij Curiat, midön azon Meltosagos Ur ezen Györij Püspöksegbül el ment à nevezet Esztergami Ersek-ségre, vissza bocsatotta eö Naga emlétet Nehaj Kaldj Ferencz Urk.; ugij hogij: Annuatim két izben, ugymint Uij Esztendő napban, es Szent Ivan napban à sex per Centum Interest meg adgya rola. Melij Curia Nehaj Kaldj Ferencz Urk. halála után Diuisionaliter szalvan Fiara Nemzetes Vitezlő Kaldi Peter Uramra, azon Terhel; és eö kglme is el advan Meltosagos Jaklin Balas Nijttraij Püspök, es Magyar Orszagi Cancellarius Urk. eö Naganak, azért eö Naga Nemzetes Vitezlő Jaklin Gabor Ur által letette az elmult Uij esztendő Naptul à jövo Sz Ivan napig iarandó fele jnteresét, ugimint haromszaz hatvan forentot id est fl. — 360 — itt à Captolanban. Kirül quietalljuk eö kglmet, és eö kglme által a' Meltosagos Urat eö Nagat. Actum Sabariae ex Capitulo Die Vigesima Septima May. Anno Dnj Millesimo, Sexcentesimo, Nonagesimo, Quinto. Lecta in Capitulo ||: (P. H.)

Hogy ezen másolat, a' maga valóságos eredetijével általunk össze hasonlítottván, avval pontról pont-ra, 's betűről betűre megegyezőnek taláztatott légyen, ezennel hitelesen bizonyítjuk. Költ Csepen, October' 22. 1829. Thaly Lajos m. k. T. N. Komárom Vármegye' Szolgabírája. (P. H.) Pálffy Zsigmond m. k. T. N. Komárom Vármegye' Esküttje. (P. H.)

*Nagy Tiszteletű Kresznerics Ferencz Úr'
Oklevélgyűjteményéből közli*

FENYÉRY GYULA.

22.

Mililyen volt a' Német-nyelv Nagy Károly idejében ?

A' latán nyelv, melly annyi új nyelveket szült, miképpen békfurakozott a' német nyelvbe-is, megvetvén már akkor a' konyha-latánság alapkövét; annak mutatványául a' régi Évkönyv-írók im e' példát jegyzették-fel. Midőn Wittekind, Szász Király, a' Császár' jelenlétében, Szent Bonifáczius által megkereszteltetett: az Egyházi szertartásban szokott kérdések illyenképpen adattak eleibe:

Akkori nyelven :

K. Forsachistu diabolae?

F. Ec forsacho.

K. End allem diabelgelde ;
end allum diabolos werkum ?

F. End ec forsacho allum diabolos wercum end worthum thuna eren de, vonden end sarcote end allum them unholdum the hira genotas sind.

K. Gelobistu in Got almeh-tigan Fadaer, in Christ, Gottes Suno ?

F. Ec gelobo.

K. In halgan Gast ?

's a' t.

Mostani németséggel :

Entsagest du dem Teufel ?

Ich entsage.

Und allen Teufelsgilden ? und allen Teufelswerken ?

Und ich entsage allen Teufelswerken, und Worten, dem Donnerer, dem Wodan, und der Sachsen Odin, und allen Unholden, welche ihre Genossen sind.

Glaubst du an Gott, den allmächtigen Vater ; an Christus, Gottes Sohn ?

Ich glaube.

An den heiligen Geist ?

Közli *Edvi Illés Pál.*

Hatodik évi Folyamat.

KASSÁN,

Ellinger István' Cs. kir. priv. Typographiájából.